De Gulden Passer. Jaargang 68

bron
De Gulden Passer. Jaargang 68. Vereniging der Antwerpsche Bibliophielen, Antwerpen 1990

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gul005199001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

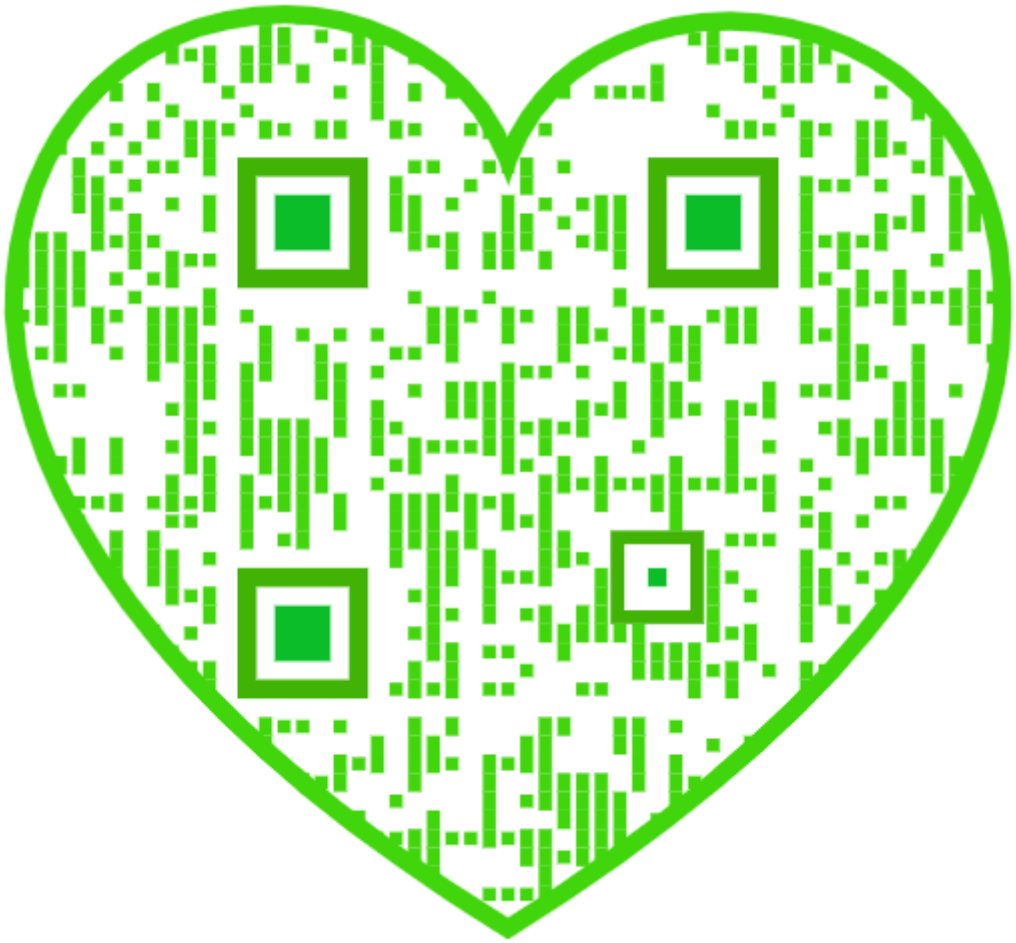

[De Gulden Passer 1990]

Drukoctrooien toegekend door de raad van Brabant tot 1600*

Lode van den Branden (†)

Wie zich interesseert voor het in de titel vermelde onderwerp, kent de bijdrage die Prosper Verheyden daaraan heeft gewijd.[1] Ze omvat naast een beknopte theoretische uiteenzetting ook een lijst met een 170-tal octrooien, zoals de auteur die had aangetroffen in de rekeningen van het zegel van Brabant. In zijn inleiding geeft hij te verstaan dat deze lijst niet volledig is. Hij had namelijk een driedubbel onderscheid gemaakt onder de door hem aangetroffen octrooien. Kort samengevat komt het hierop neer: een eerste reeks beschermt de nieuwe door hem gedrukte

* Deze bijdrage is in de jaren 1968-69 ontstaan als nevenprodukt van de grote onderneming 'Archiefstukken betreffende het Antwerpse boekwezen in de 15de en 16de eeuw' die wijlen Lode van den Branden op het getouw had staan. Uit een brief van conservator L. Voet van 18 januari 1968 en uit de minuut van zijn correspondent op diezelfde brief genoteerd, blijkt dat de tekst voor *De Gulden Passer* werd bestemd. Door velerlei omstandigheden, waaronder niet in het minst de al te vroege dood van de auteur, is hij nooit gepubliceerd. Toch heeft hij niets aan actualiteit ingeboet en wordt hij thans vrijwel ongewijzigd voor het publiek toegankelijk gemaakt. Een paar verduidelijkingen in de inleiding en de opname van de plaatsnamen in het register, zijn door ons gebeurd op de (geschreven) suggesties van zijn vriend en trouwe medebezoeker van het Antwerpse Stadsarchief, de in januari 1986 overleden Henry L.V. de Groote. Beiden waren als geen vertrouwd met deze fondsen en stonden elkaar met raad en daad bij. Onze dank gaat hier postuum derhalve ook naar De Groote uit.
Ten slotte wensen wij de aandacht te vestigen op een inmiddels verschenen publikatie die met vrucht zal kunnen geconsulteerd worden, nl. M. Soenen, *Inventaire analytique des documents relatifs à l'impression et au commerce des livres, 1546-1702, contenus dans les cartons 1276 à 1280 du Conseil privé espagnol,* Bruxelles, Archives générales du Royaume, 1983, 224 p. [e.c.-1.]

1 P. Verheyden, 'Drukkersoctrooien in de 16de eeuw' in *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen,* 8, 1910, p. 203-226 en (II) p. 269-278.

werken gedurende een bepaalde periode tegen nadruk: druken/of verkoopmonopolie; een tweede verleent doorgaans voor een beperkte tijd, toelating tot het drukken van een of meerdere werken: druk- en/of verkooptoelating; de derde kent iemand een vergunning toe als drukker en/of boekverkoper: wettelijke erkenning van de uitoefening van het beroep. In de genoemde lijst zijn alleen de gevallen van de eerste en van de derde reeks verwerkt.

Dr. G. Persoons maakte me erop attent[2] dat hij in die rekeningen een aantal interessante gevallen had aangetroffen die tot de tweede reeks gerekend waren. Op zijn suggestie heb ik de bewuste registers doorgelezen en, voor de enkele gevallen waar zulks mogelijk was, de rekenposten vergeleken met de volledige tekst van het octrooi.

Het werd vlug duidelijk dat de doorgaans zeer beknopte tekst van de rekenposten - en daarop had Verheyden zich toch gebaseerd om de door hem opgetekende octrooien in een van die drie reeksen onder te brengen - in tal van gevallen weinig houvast biedt en voor uiteenlopende interpretatie vatbaar is, soms zelfs misleidend of onjuist is. Een paar voorbeelden ter verduidelijking. Het verder onder nr. 12 opgenomen octrooi is op het eerste gezicht een druktoelating; in werkelijkheid gaat het, blijkens de volledige tekst van het octrooi, om een druk- en verkoopmonopolie voor het kapittel van de Sint-Servaaskerk te Maastricht. Wie de tekst van octrooien 9 of 11 vergelijkt met b.v. die van 84 en vlg. of 400 en vlg. zal weinig verschil merken; toch moeten de eerste twee, blijkens de bewaarde volledige tekst, tot de eerste reeks worden gerekend, de overige hoogstwaarschijnlijk tot de derde. En wie de tekst van 418 of 447 onder ogen krijgt, zal geneigd zijn die te interpreteren als een drukkersvergunning voor respectievelijk Joachim Trognesius en Jeronimus Verdussen; legt men die echter naast 407, 416 en 419, dan ziet het ernaar uit dat alleen 407 en 419 als drukkersvergunning moet geïnterpreteerd worden, de overige waarschijnlijk als druktoelating voor niet genoemde werken. In elk

2 Hiervoor betuig ik hem graag mijn dank.

geval vormt de tekst van de rekenposten een zeer wankele basis om een aantal afzonderlijke gevallen in een of andere reeks onder te brengen, meer zelfs, om een indeling in het algemeen te maken. Zo wordt het begrijpelijk dat Verheyden sommige gevallen heeft opgenomen in een reeks waar ze vermoedelijk niet thuishoren of, anders gezien, er heeft weggelaten die dienden vermeld te worden en omgekeerd.

Dat is er wellicht de oorzaak van dat enkele octrooien die, tenminste op het eerste gezicht, moeten gezien worden als een vergunning als drukker en/of boekverkoper, bij hem niet voorkomen. Met de reserve dat ook mijn interpretatie in een of ander geval mogelijk niet de juiste is, laat ik ze hier volgen met tussen haakjes het nummer van het octrooi in mijn lijst: Jeronimus Wellens alias Cock (130), Jan van Turnhout (140), Jan Scheffer (141), Wwe Peeter Coecke (168), Willem Simons (174), Christoffel Plantijn (175), Joachim de Reu (181), Willem Silvius (186), Lieven Jacops (192), Peeter Gillis (196), Peeter van Keerberghen (207), Laureys van den Broecke (223), Franchois Trots (224), Joris van Beeringen (227), Rutgerus Velpius (270), Mattheus de Rische (406), Guilliam Stroobants (434), Pauwel Stroobants (449), en Ingram Thuing Engelmans (459).

Is mijn eigen interpretatie soms fout, dan moge dit er een aanwijzing te meer voor zijn dat de tekst van de rekenposten af en toe onvoldoende duidelijk geformuleerd is en alleszins met veel omzichtigheid moet gehanteerd worden. Als uitgangspunt om afzonderlijke gevallen in een van de drie genoemde reeksen onder te brengen, is die van zeer aanvechtbare waarde. Dat is dan voor mij een eerste reden geweest om al de drukoctrooien uit die rekeningen te publiceren.

Een tweede en niet minder belangrijke reden is, dat een aantal octrooien, die Verheyden in de tweede reeks heeft ondergebracht, inlichtingen bevatten die vanuit bibliografisch of biografisch oogpunt een zeker belang kunnen hebben. Sommige bevatten namen van tot dusver niet bekende drukkers of boekverkopers, verstrekken terloops inlichtingen over hun activiteit of over hun samenwerking met collega's, over hun woon- of

geboorteplaats, een enkele keer geven ze familiale of andere wetenswaardigheden; in andere treffen we gegevens aan in verband met de beoogde publikatie van sommige werken of de tijd van hun ontstaan, of inlichtingen over de auteur. Een paar voorbeelden uit de vele. Uit octrooi 186 kunnen we afleiden dat Willem Silvius al in mei 1558, dus vroeger dan tot dusver bekend, als drukker actief was; octrooi 194 vermeldt dat hij begin 1560 n.st. 'byder escroyen', tot de hofhouding, werd gerekend, eveneens een nieuw detail.

Interessant is het b.v. ook te vernemen dat Bonaventura Vulcanius in 1579 een octrooi kreeg voor een door hem bezorgde psalmvertaling 'in rym opte francoische wyse' (384).

Toch zullen sommige inlichtingen met de nodige omzichtigheid moeten gebruikt worden, niet alleen wat de interpretatie ervan maar ook wat de genoemde feiten zelf betreft. Zo wordt in nr. 455 gezegd dat Gerardus Rivius in Antwerpen woont, iets wat niet bekend was en waarvan de juistheid mag in twijfel getrokken worden.

Dat er daarnaast heel wat octrooien van weinig of geen waarde zijn, zal ik zeker niet ontkennen. Maar ze weglaten leek me niet gewenst. Wat de een waardeloos schijnt, kan voor de ander, nu of later, in een of ander opzicht van nut zijn. Bovendien heeft het, voor wie deze nieuwe lijst raadpleegt, zijn belang te weten dat er geen andere drukoctrooien in de genoemde rekeningen voorkomen.

De bedoeling van deze bijdrage is dus uitsluitend de lijst te bezorgen van al de drukoctrooien tot 1600 uit de rekeningen van het zegel van Brabant, bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer nrs. 20.781 tot 20.797. Voor de geschiedenis en de gevolgde procedure bij de toekenning van die octrooien moge ik volstaan met te verwijzen naar de gedegen uiteenzetting van M. Baelde.[3]

De bewuste registers zijn stuk voor stuk lijvige folianten die

3 M. BAELDE, 'De toekenning van drukkersoctrooien door de Geheime Raad in de zestiende eeuw' in *De Gulden Passer*, 40, 1962, p. 19-58.

elk een tiental jaarlijkse rekeningen bevatten. Doorgaans loopt elke rekening van 1 oktober tot 30 september van het volgende jaar. De drukoctrooien vormen er slechts een kleine minderheid in. De rekenposten zijn alle in het Nederlands gesteld, ook wanneer het eigenlijke octrooi Frans is.

Alle posten waarin sprake is van drukken (prenten) of verkopen van drukwerk werden - zoals gezegd - opgenomen. Dat betekent, ook de posten waarin gehandeld wordt over het drukken van kaarten, portretten, figuren en afbeeldingen allerlei. Zelfs twee teksten over respectievelijk 'doen snyden ende prenten [van] zekere patroonen' (201) en 'drucken op ysere' (247) zijn opgenomen, al hebben deze beide laatste meer dan waarschijnlijk niets met het boek te maken. Aan de andere kant heb ik het nuttig geoordeeld ook die posten op te nemen waarin sprake is van kwijtschelding of vermindering van straf, voor zover die betrekking hebben op drukkers of boekverkopers; deze werden voorzien van een nummer met asterisk. Dit laatste geldt ook voor drie drukkersvergunningen die weliswaar niet in de rekeningen voorkomen maar, blijkens de door Plantijn uitgereikte certificaten, door de Raad van Brabant waren toegekend. Tenslotte heb ik, eveneens onder een nummer met asterisk, ook twee aanstellingen als visitator van boeken opgenomen.

Evenmin als Verheyden heb ik een tekst aangetroffen ouder dan januari 1511 o.st. In dit verband kan de vraag gesteld worden of in deze rekeningen alle door de Raad van Brabant verleende octrooien te vinden zijn. Het antwoord daarop is, me dunkt, negatief. Zo staat het vast dat Plantijn de eerste vergunning (admissie) gezien heeft van Hans Liefrinck, Silvester van Parijs en Daniël Vervliet; geen van deze drie kon ik echter ontdekken in de rekeningen.[4] Omgekeerd stellen we vast dat van de ruim 60 certificaten, die Plantijn in en kort na 1570 heeft afgeleverd aan meesters, er slechts de helft met een octrooi in de

4 *Certificats délivrés aux imprimeurs des Pays-Bas par Christophe Plantin.* Publiés par PH. ROMBOUTS, Antwerpen-Gent 1881 (Maatschappij der Antwerpsche Bibliophilen, 10), resp. p. 29 en 24. VERHEYDEN, *o.c.*, p. 207, n. 4, heeft ze evenmin gevonden. De drukkersvergunningen voor Jan Bogaerts, Jacob Heyberchs en Jan Maes, die hij niet had aangetroffen, komen in de volgende lijst voor onder nrs. 271, 272 en 273.

rekeningen voorkomen; het lijkt niet erg waarschijnlijk dat de 30 overigen zich allen tot andere instanties hebben gewend. En tenslotte mogen we ons afvragen of geen enkele van de daarbuiten nog bekende drukkers een vergunning heeft gekregen van de Raad van Brabant. Hoeveel gevallen er zo ontbreken en wat daarvan de oorzaak mag geweest zijn, kan echter bezwaarlijk achterhaald worden.

In de aanhef van de rekenposten treffen we vier verschillende termen aan of een combinatie van twee of zelfs drie ervan, nl. admissie, commissie, consent en octroy. Het is me niet duidelijk geworden of het gebruik van het ene of van het andere woord werd ingegeven door enig juridisch of feitelijk onderscheid. Zolang we niet beschikken over de volledige tekst van de octrooien zal dit wel moeilijk uit te maken zijn. Praktisch schijnen admissie en commissie aan de ene kant, consent en octroy aan de andere zoveel als synoniem te zijn, voor zover de soms al te beknopte formulering van de rekenposten het toelaat hierover te oordelen.

Admissie wordt, zowel alleen als in combinatie met andere woorden, uitsluitend gebruikt waar het gaat om een vergunning als drukker en/of boekverkoper; op zeldzame uitzonderingen na geldt dat ook voor *commisie.* Maar waar de eerste term hoofdzakelijk tijdens de jaren 1570-1571 voorkomt, wordt de tweede vanaf 1546 tot het einde van de eeuw gebruikt. Anders is het gesteld met *consent* en *octroy* die, tenminste als ze niet gecombineeerd zijn met de eerstgenoemde woorden, zowel slaan op een druk- of verkoopmonopolie als op een druktoelating voor een of meerdere werken of op een vergunning als drukker of boekverkoper. Dat beide woorden zoveel als synoniemen waren, blijkt het duidelijkst uit de tien gevallen waarvan we de volledige tekst bezitten. Die bevat telkens nagenoeg dezelfde formulering, ‘octroyeren consenteren ende accorderen ghevende oirlof ende consent’, gevolgd door een verbod tot nadrukken. Wat in de rekenpost consent wordt genoemd, heet in het opschrift van de volledige tekst wel eens octroy of omgekeerd. Consent wordt echter niet meer aangetroffen na 1578.

Wijze van uitgeven

De verschillende posten worden afgedrukt in de orde waarin ze in de rekeningen voorkomen. In de meeste gevallen bestaat er geen groot tijdsverschil tussen de datum van toekenning en de datum van inschrijving in de rekeningen. Voor enkele wel; waaraan dat te wijten is, zal voor elk geval afzonderlijk moeten uitgemaakt worden.

Om het raadplegen te vergemakkelijken heb ik, in moderne versie, bovenaan links van elk octrooi de datum van toekenning (*Geg.*) en rechts de datum van inschrijving (*Ing.*) geplaatst. Daardoor werd meteen herhaling van een stereotiepe en soms langdradige formule vermeden; die werd enkel behouden wanneer na de datum van toekenning nog een of andere inlichting volgt, zoals in nrs. 33, 137, 190, 191, 194 en 208. Onderaan links komt de naam van de man die het octrooi ondertekende (*Get.*) en rechts het betaalde bedrag, beide laatste in de oorspronkelijk versie.

Dit bedrag is niet steeds hetzelfde gebleven. Aanvankelijk werd 12 schelling 9 denier gevraagd voor een octrooi ‘met dobbelen steerte’ en 7 sch. 6 d. voor een ‘met inckelen steerte’. Vanaf 17 mei 1569 stijgt het tot respectievelijk 51 sch. en 30 sch. Na 21 december 1577 wordt het eenvormig op 2 pond 11 sch. gebracht en in oktober 1590 wordt het verhoogd tot 3 pond 16 sch. 6 d. In afzonderlijke gevallen, b.v. wanneer het octrooi aan meerdere personen tegelijk wordt toegekend, is een hoger bedrag aangerekend.

Inlichtingen over de identiteit van degenen aan wie een octrooi werd verleend, zijn te vinden in het biografisch woordenboek van drukkers.[5] Waar het paste, is verwezen naar de door Plantijn afgeleverde certificaten en, eerder uitzonderlijk, naar een of ander archiefstuk dat met het bewuste octrooi direct

5 A. ROUZET [e.a.], *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle,* Nieuwkoop 1975 (Nationaal Centrum voor de archeologie en de geschiedenis van het boek, 3).

samenhangt, het laatste telkens uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Het cijfer tussen ronde haken na het volgnummer dat elk octrooi in deze uitgave heeft gekregen, verwijst naar het volgnummer in Verheydens uitgave. Een uitvoerig register van persoonsnamen, titels en plaatsnamen helpt de inhoud te ontsluiten.

N. v.d. red.

De transcriptie van de oude teksten is niet geheel volgens de Voorschriften van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis geschied, maar stelt geen enkel probleem bij de lezing of de interpretatie. Dit betekent concreet dat de spelling ongewijzigd is behouden, met inbegrip van de oorspronkelijke schrijfwijze u-v, uu-w, i-j, dat er geen woordafbrekingen zijn aangebracht en dat het gebruik van de hoofdletters niet is gemoderniseerd. Evenmin gebeurde dit met de interpunctie waar het schuine streepje de waarde van een punt of een komma kan hebben. Onze enige ingreep bestond erin de afkortingen en abbreviaturen gecursiveerd op te lossen; ev. twijfelachtige lezingen worden in noot aangegeven.

Twee soorten aanvullingen hebben wij aangebracht: 1. de verwijzing bij elk volgnummer naar Verheyden; 2. de opname in het register niet alleen van de plaatsnamen, maar ook van ál de titels van werken in de rekenposten vermeld.

Rekenkamer 20.785

1([1]) *Geg. 5 januari 1511 (1512 n.st.)* *Ing. 1 juli 1512* Van eenen consente voe*r* claese de greue printe*r* boeckbinde*r* en*de* woenen*de* tantwerpen / Om den tyt van sesse Jaren vand*er* daten van desen / op te moegen stellen ende printen / alle nyeuwe volumi*n*a diemen Jn brab*ant* noch nyet geprint en heeft / Sonder dat ande*r* printers die selen moigen nae printen etc. blycken*de* byder copien hier mede ouergegeuen

Get. M Dycke xij s. ix d.

Rekening 1511-12 f° 10v°

De volledige tekst in *Rekenkamer 635 f° 210 r°-212 v°*

2([2]) *Geg. 30 januari 1511 (1512 n.st.)* *Ing. 1 juli 1512*

Van eene*n* consente oft octroye voe*r* thomase vander noot natuerlic zone wylen aerts vand*er* noot woenen*de* te bruessel / om Jnder seluer stat / ende alle brabant doe*r* te moigen printen alle alsulcke boecken etc. / volumen acten ende nyeuwe wercken etc als hem sal gelieuen verbiedende allen printers dat zy bynnen den tyde van drie Jae*re*n nae dat die voersz. thomaes die Jerst geprint sal hebben / die niet en zelen moigen nae printen etc. blycken*de* byder copien hier mede ouergegeuen

Get. M Dycke xij s. ix d.

Id. f° 11r°

De volledige tekst in *Rekenkamer 635 f° 212 v°-214 r°*

3([3]) *Geg. 23 april 1513* *Ing. 1 mei 1513*

Van eenen consente voire thomase vander noot natuerlijc soene wylen aerts vander noot / om van nv voirtane te moegen prenten alle volumen boecken acten etc. / nyet te voiren geprint zynde / verbiedende alle*n* printeren drie Jae*re*n daer nae die nyet te moegen nae printen etc.

Get. witte xij s. ix d.

Rekening 1512-13 f° 7r°

De volledige tekst schijnt niet bewaard

4([4]). *Geg. 13 september 1514* *Ing. 16 september 1514*

Van eenen consente voire willeme*n* vorsterman Jngeseten poirte*r* van antwerpen om te moegen printen etc. blyckende byder copien hier mede ouergegeuen

Get. cocq xij s. ix d.

Rekening 1513-14 f° 15r°

De volledige tekst in *Rekenkamer 635 f° 315 v°-316 v°*

5([5]). *Geg. 18 september 1515* *Ing. 24 september 1515*

Van eene*n* octroye om te moigen printen nieuwe wercken Jnde lande*n* van

brabant en*de* van ouermaze etc. voer Janne van doosborch
Get. J de cock xij s. ix d.
Rekening 1514-15 f° 17 v°
De volledige tekst in *Rekenkamer 635 f° 377 v°-378 v°*

Rekenkamer 20.786

6([6]). Geg. 18 februari 1515 (1516 n.st.) Ing. 22 februari 1515 (1516 n.st.)

Van eenen consente te mogen printen den tyt van zesse Jae*re*n naistcomende alle nyeuwe boecken etc./ onder die conditie*n* dair Jnne begrepen / blyckende byder copien hier mede ouergegeuen ende dat voe*r* machiele van hoichstraten

Get. mo*m*boir xij s. ix d.
Rekening 1515-16 f° 6v°
De volledige tekst in *Rekenkamer 636 f° 70v°-71v°*
7([7]). Geg. 23 december 1516 Ing. 3 januari 1516 (1517 n.st.)
Van een*en* consente om te mogen printen voe*r* doen petersz. poerte*r* en*de* Jnnegeseten van Amsterdam*m*e alle alsulke boeken volumen en*de* nyeuwe wercken en*de* Jn sulker talen als hem goetdincken sal blycken*de* byd*er* cop*ien* hier mede ouergegeuen
Get. J de Cock xij s. ix d.
Rekening 1515-16 f° 5v°
De volledige tekst in *Rekenkamer 636 f° 157 r°-158 v°*
8([8]). Geg. 21 november 1517 Ing. 4 december 1517
Van een*en* ottroye voe*r* Laureynse haeyen prente*r* woenen*de* Jnd*er* stad vand*en* bossche om te moghen printen alrehande nyeuwe acten boeken en*de* volumen etc.
Get. boudewyns xij s. ix d.
Rekening 1517-18 f° 3v°
De volledige tekst in *Rekenkamer 636 f° 219 v°-221 r°*
9([10]). Geg. 8 februari 1518 (1519 n.st.) Ing. 15 februari 1518 (1519 n.st.)

Van een*en* consente om te mogen printen Jnd*er* stad van loeuen voe*r* diericke m*a*rtinj woenen*de* aldair
Get. crockaert xij s. ix d.
Rekening 1518-19 f° 6r°
De volledige tekst in *Rekenkamer 636 f° 317 r°-318 v°*
10([11]). Geg. 14 maart 1518 (1519 n.st.) Ing. 15 maart 1518 (1519 n.st.)

Van een*en* ottroye om te mogen printen etc. voer Janne thibault woenen*de* tantwerpen
Get. boudewyns xij s. ix d.

Id. f° 7v°

De volledige tekst in *Rekenkamer 636 f° 324 v°-325 v°*

11*([9]). Geg. 14 juni 1519* *Ing. 9 juli 1519*

Van een*en* ottroye om te mogen printen Jnder stad van antwerpen voer claese de greue

Get. momboir xij s. ix d.

Id. f° 14r°

De volledige tekst schijnt niet bewaard

12. *Geg. 20 juli 1519* *Ing. 9 augustus 1519*

Van een*en* ottroye voe*r* den deken en*de* Cap*itte*le van st s*er*uaes te tricht om te mogen doen printen die legende van ste s*er*uaes voirscr.

Get. J de cock xxv s. vj d.

Id. f° 15r°

De volledige tekst in *Rekenkamer 636 f° 342v°-343r°*

13*([12]). Geg. 5 oktober 1521* *Ing. 6 oktober 1520*

Van eenen Consente om te moegen printen / voe*r* machiele van hoochstraten / Jnder stadt van Antwerpen / den tyt van zesse Jairen.

Get. du blioul xij s. ix d.

Rekening 1520-21 f° 1v°

Het jaartal van de toekenning is ongetwijfeld fout; vermoedelijk moet het 1520 zijn.

13**([13]). Geg. 14 januari 1522(1523 n.st.)* *Ing. 19 januari 1522(1523 n.st.)*

Van eender quytsceldingen gedaen. Aerde Lints ende adriane van bergen / beyde printers. van eenen vierendeel Jaers. Dat zy achteruolgen*de* sekere condempnatie. noch souden hebben moeten blyuen geuangen sittende / Gemaict met Jnckelen steerte.

Get. Dublyoel xv s. gr.

Rekening 1522-23 f° 10r°

14. *Geg. 1 december (1525)* *Ing. 12 december 1525*

Van een consent om te mogen printen Jn Brabant een*en* boick geheeten boccatius den tyt van vier Jaeren

Get. haue xij s. ix d.

Rekening 1525-26 f° 5v°

15. *Geg. 11 maart 1525 (1526 n.st.)* *Ing. 20 maart 1525 (1526 n.st.)*

Van een consent ende octroye om te moigen prenten voire Zeghe*re*n tshertogen een boeckxken van cijfren

Get. crockart xij s. ix d.

Id. f° 13 v°

Rekenkamer 20.787

16. *Geg. 11 november 1526* *Ing. 14 november 1526*
Van eenen octroye met Jnckelen steerte om te moghen printen een Carte vand*er* oostersscher zee voir Jan de beeldesnyder van Hoerne woennen*de* tantwerpen

Get. Haue vij s. vj d.
Rekening 1526-27 f° 4r°
16*. *Geg. 5 april 1526 (1527 n.st.)* *Ing. 1 mei 1527*
Van eenen pardoene voir Janne transscildere van dat hy ghecontrefeyt hadde zeker printe teghen den paus ende cardinalen / ghemaect zonder amende ciuile met Jnckelen steerte
Get. l du blioul vij s. vj d.
Id. f° 14r°
17. *Geg. 16 augustus 1527* *Ing. 17 augustus 1527*
Van eenen octroye ende consente met Jnckelen steerte voir Jan graphee om te moghen printen zeke*r* apologie ghemaect vander co*mmun*icacien Jn ghescrifte ghebeurt tusschen den keyser den paus ende den Coninck van vranckerijcke
Get. Haue vij s. vj d.
Id. f° 19r°
18. *Geg. 30 mei 1528* *Ing. 2 juni 1528*
Van eenen consente met Jnckelen steerte om te moghen printen zeke*r* gelimiteerde boecxkens voir Joh*ann*es graphej tipografi
Get. Boudewyns vij s. vj d.
Rekening 1527-28 f° 14r°
19. *Geg. 8 april 1529* *Ing. 1529 (geen dag of maand vermeld)*
Van eenen Ottroije voer Adriaen nootman om te moghen printen diuersche boecxkens van nijeuwe consten
Get. verde Rue xij s. ix d.
Rekening 1528-29 f° 9r°
Zie Nijhoff & Kronenberg 0203
20. *Geg. 30 oktober 1531* *Ing. 9 november 1531*
Van eenen ottroije voer machiel hillenius alias de hoochstrate om te moegen printen zekere ordann*ancie* der K.M. Dat hy alleene geduren*de* den tijt van zesse maenden de selue printen mach
Get. du blioul xij s. ix d.
Rekening 1531-32 f° 4r°

21. *Geg. 28 juni 1532 Ing. 4 juli 1532*
Van eenen ottroije voer h*eer* Jan ijscherio om te moegen printen een boecxken

Get. Crokaert xij s. ix d.
Id. f° 19r°
22(*[14]*). *Geg. 28 april 1533* *Ing. 29 april 1533*
Van eenen Ottroye om te moghen prenten voe*r* claes de graue
Get. Sype xij s. ix d.
Rekening 1532-33 f° 12v°
22*. *Geg. 20 december 1534* *Ing. 23 december 1534*
Van een pardon met dobbelen steerte voer merten de keysere boeck printere
Get. L de zoete xij s. ix d.
Rekening 1534-35 f° 5v°
23. *Geg. 18 februari 1535 (1536 n.st.)* *Ing. 19 februari 1535 (1536 n.st.)*

Van eenen octroye om te moegen prenten zekeren breuier van Roome voe*r* michiel van hoochstraten woenende tantwerpen
Get. Boudewyns xij s. ix d.
Rekening 1535-36 f° 10r°
24. *Geg. 26 mei 1536* *Ing. 30 mei 1536*
Van eenen octroye om te moegen prenten zekere protracture ende schilderien vander armeen der Key. Ma[t] ende belegh voere thunes voe*r* meeste*r*en Janne vermey
Get. Boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 16r°

Rekenkamer 20.788

25. *Geg. 14 oktober 1536* *Ing. 14 oktober 1536*
Van een ottroy met Jnckelen steerte voer Jan de beeldesnijdere / om te moghen drucken een carte om te vaeren naer denemercken
Get. boudewyns vij s. vj d.
Rekening 1536-37 f° 2r°
26. *Geg. 24 november 1536* *Ing. 25 november 1536*
Van een ottroy met Jnckelen steerte voer machiel van hoochstraeten boeckprintere om alleene te moeghen prenten die prenosticatien almanacken ende almanack boecxkens van meester Jaspar laet medecijn etc. voer den tyt van thien Jaeren naestcomende
Get. Facuwez vij s. vj d.
Id. f° 4r°

27. *Geg. 27 september 1536* *Ing. 18 januari 1536 (1537 n.st.)*
Van een ottroy om te mogen prenten zeker volume geJntituleert methodus artis medice Jn formulas digesta ex galienj tradicionib*us* voer gregoris bunte woenen*de* tantwerpen
Get. pensart xij s. ix d.
Id. f° 7r°
28. *Geg. 7 december 1537* *Ing. 8 december 1537*
Van een ottroy om te mogen printen sekere boecxkens van brueder Willem van branthegem chartrois buyten ghent voer adriaen kempe van bouchout printere woenende tantwerpen.
Get. verreycken vij s. vj d.
Rekening 1537-38 f° 6r°
29. *Geg. 12 juni 1538* *Ing. 22 juni 1538*
Van een ottroy met Jnckelen steerte voer m*eester*e Berthelmeeus van graue librarier om te mogen printen speculum monachorum geco*m*ponneert by dacriano abdt der oerden*en* van sinte benedictus sonder Jn twee Jaeren daer nae te moghen naeprinten
Get. Boudewyns vij s. vj d.
Id. f° 19r°
30. *Geg. 4 februari 1538 (1539 n.st.)* *Ing. 20 maart 1538 (1539 n.st.)*
Van een ottroy om te mogen printen zeker boecxken Jnhoudende diuersche geestelycke en*de* deuote liedekens voer symon de Cock prentere woenen*de* tantwerpen
Get. Zoete xij s. ix d.
Rekening 1538-39 f° 11v°
31. *Geg. 17 juni 1539* *Ing. 7 augustus 1539*
Van een ottroy met Jnckelen steerte voere brueder *christ*iaen macheau Religieulx des goidshuys van ste Jheronimus tot cameryck om te mogen doen printen zekeren boeck geJntituleert de cronycke vand*er* historien des ouwe en*de* nyeuwe testaments
Get. 1 de zoete vij s. vj d.
Id. f° 22 r°
32. *Geg. 15 september 1539* *Ing. 20 september 1539*
Van een ottroy om te mogen prenten zekere boecxkens Jn duytsche op die psalmen van dauid by forme van liedekens met annotactie vanden thoone of voix etc. voer symon Cock printere
Get. P lang xij s. ix d.
Id. f° 25r°

33. *Geg. 19 maart 1537* *Ing. 3 juni 1540*
Van een Continuacie van Octroye voer meesteren Janne vermey om te moegen maken en*de* printen de charte van thunes etc. Jn date den xix^{en} marcij anno xv^{c}xxxvij signata facuwez met Jnckelen steerte maer want de selue Js scildere der K M. gerekent by den escroyen ergo Nyet
Rekening 1539-40 f° 28v^{o}
34. *Geg. 7 oktober 1540* *Ing. 16 oktober 1540*
Van een octroy voer marck martins om te moegen printen cum preuilegio de ordonn*ancie* vander K M. opte luteriaenen ende anders*zins* voer een Jaer met Jnckelen steerte
Get. Zoete vij s. vj d.
Rekening 1540-41 f° 4r^{o}
35. *Geg. 3 mei 1541* *Ing. 5 mei 1541*
Van een octroy om te moegen prenten titum liuium Jn dietsche tale voere Johannes gymnicus
Get. verreycken xij s. ix d.
Id. f° 27r^{o}
36. *Geg. 9 juli 1541* *Ing. 19 juli 1541*
Van een octroy met Jnckelen steerte om te moegen doen prenten zekere boecxken om te leeren boeckhouden etc. voere de wed*uwe* wylen Jans ympens
Get. boudewyns vij s. vj d.
Id. f° 39v^{o}
37. *Geg. 8 augustus 1541* *Ing. 23 augustus 1541*
Van een octroy om te moegen prenten cum preuilegio een*en* boeck geJntituleert assertio Juris Jmperatoris caroli etc. voere den tyt van ij^{e} Jaeren voer mertten vermeeren
Get. verreycken xij s. ix d.
Id. f° 44r^{o}
38. *Geg. 22 augustus 1540* *Ing. 1 september 1541*
Van een octroy om te moegen doen printen cum preuilegio voer een*en* tyt van drye Jaeren zekere boecken van muysicq*ue* voere Jehan buys en*de* henry loys

Get. verreycken xxv s. vj d.
Id. f° 45r^{o}
39. *Geg. 29 september 1541* *Ing. 20 september 1541*
Van een octroy om te moegen printen eenen boeck geJntituleert liber dispu-

tationum philippicaru*m* disertissimi viri Domini alphonsi viruesij canarien*sis* ep*iscop*i voere Janne crinitus
Get. boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 48v°
De datum van toekenning is blijkbaar fout
40. *Geg. 19 september 1541* *Ing. 20 september 1541*
Van een consent met Jnckelen steerte om te moegen printen Jn nederlantsche ende walsche taelen eenen boeck tot mens Jn hoochduytsch geprint aengaende daffairen getracteert ende gesloeten tot Reynsborch voere merck mertens
Get. Zoete vij s. vj d.
Id. f° 49r°
41. *Geg. 2 december 1541* *Ing. 3 december 1541*
Van een octroy met Jnckelen steerte om te mogen prenten de nyeuwe ordinan*cien* voer merten mertens liberarier te bruessele
Get. boudewyns vij s. vj d.
Rekening 1541-42 f° 6r°
42. *Geg. 22 december 1541* *Ing. 24 december 1541*
Van een octroy om te mogen prenten zeke*r* boecxken van muysycke voe*r* henr*ick* ter bruggen
Get. boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 8v°
Deze post staat ingeschreven in de maand december onder de datum ‘xxiiij[a] septembris’, vermoedelijk een vergissing voor ‘decembris’
43. *Geg. 2 januari 1541 (1542 n.st.)* *Ing. 31 januari 1541 (1542 n.st.)*
Van een octroy om te moeghen prenten zeke*r* omelien ende sermoen*en* voe*r* Jannen stelsius
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 10v°
44. *Geg. 29 maart 1541 (1542 n.st.)* *Ing. 30 maart 1541 (1542 n.st.)*
Van een octroy voer victor le dayn om te moegen prenten sek*er* boeck oft volumen aengaen*de* den mercten maeten ende gewichten van des*en* lande
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 15v°
45. *Geg. 22 juni 1542* *Ing. 1 juli 1542*
Van een consent om te moeghen prenten zeke*r* boexken de filio prodigo cum priuilegio voer een*en* tijt van twee Jaeren met Jnckelen steerte
Get. mayeurs vij s. vj d.

Id. f° 24r°
46. *Geg. 6 oktober 1542* *Ing. 14 oktober 1542*
Van een octroy om te moegen doen printen de zeuen salmen ect. (*sic!*) Jnt spaenssche voer m*eestere* fernand Jarana
Get. niet vermeld. xij s. ix d.
Rekening 1542-43 f° 2v°
47. *Geg. 20 juni 1542* *Ing. 4 november 1542*
Van een octroy om te moegen prenten zekere boeck geintituleert loraison dominicale voere nicolas torche
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 5r°
48. *Geg. 11 juni 1543* *Ing. 14 juni 1543*
Van een octroy om te moegen prenten zekere boeck geintituleert les com*m*entaires et expositions en quatre euangelistes voer bruederen Jan hentin

Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 25r°
49. *Geg. 30 mei 1543* *Ing. 14 juni 1543*
Van een octroy om te mogen doen printen en*de* vercoopen twee boecken Jnhouden*de* Dexpositie op de euangelien van sinte matheus en*de* sint Jan gemaict by broeder frans titelman voe*r* simon de cock printe*r* tantwerpen
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 25r°
50. *Geg. 10 juli 1543* *Ing. 14 juli 1543*
Van een octroy met Jnckelen steerte om te muegen printen drie boecxkens voe*r* simon cock boeckprintere
Get. boudewyns vij s. vj d.
Id. f° 28v°
51. *Geg. 22 oktober 1543* *Ing. 23 oktober 1543*
Van een octroy om te mogen prenten zeke*r* valuatie boexkens voe*r* Joosen lambrechts
Get. facuwez xij s. ix d.
Rekening 1543-44 f° 4r°
52. *Geg. 20 juli 1543* *Ing. 12 april 1544*
Van een octroye om te mogen prenten zekere boecken van muysycken voe*r* thielman de suzato
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 22v°

53. *Geg. 31 oktober 1543* *Ing. 3 mei 1544*
Van een octroye om te mogen prenten een boeck genoempt patrocinium pupillorum minorum atque prodigorum voer meesteren Cornelis claesz.
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 23v°
54. *Geg. 28 mei 1544* *Ing. 21 juni 1544*
Van een Octroye om te mogen prenten een boecxken geJntituleert dictionariolum trilingue voer Joosen Lambrecht
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 31r°
55. *Geg. 8 juli 1544* *Ing. 10 juli 1544*
Van een Octroy om te mogen prenten zeker boecken cum priuilegio voer merten nuyts
Get. Boudewyns xij s. ix d.
Id. f 33v°
56. *Geg. 6 oktober 1544* *Ing. 9 oktober 1544*
Van een octroy Jn Jnckelen steerte om te muegen prenten zekeren almanach ende prognosticatien van meesteren cornelis schuyte voer Jacop van liesuelt
Get. boudewyns vij s. vj d.
Rekening 1544-45 f° 2r°
57. *Geg. 4 november 1544* *Ing. 4 november 1544*
Van een octroy om te muegen prenten diuerssche boecxkens van deuotien Jnt duytssche vuyten latyne getranslateert voir simon cock.
Get. boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 5r°
58. *Geg. 14 december 1544* *Ing. 24 december 1544*
Van een octroy om te mogen prenten zeker commentaria voer Janne steels
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 10v°
59. *Geg. 1 maart 1544 (1545 n.st.)* *Ing. 6 maart 1544 (1545 n.st.)*
Van een octroy om te mogen prenten zeker translatien Jn walsche ende duytssche vuyten Latyn etc. voir Joosen lambrechts
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 20r°
60. *Geg. 20 maart 1544 (1545 n.st.)* *Ing. 21 maart 1544 (1545 n.st.)*
Van een octroy voer (*naam niet ingevuld*) om te mogen prenten die declaratie

byder Key. M^{t}. gedaen aengaende den articulen concernerende onsen kersten gelooue
Get. verreycken xij s. ix d.
Id. f° 22r°
61. *Geg. 28 maart 1544 (1545 n.st.)* *Ing. 28 maart 1544 (1545 n.st.)*
Van een octroy om te mogen prenten zeker boecken voir Janne van loo
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 24r°
62. *Geg. 18 juni 1545 Ing. 27 juni 1545*
Van een octroy voir m*eesteren* peeter*en* van moorbeke om te mogen prenten zekeren boeck geJntituleer*t* proximj prognostice
Get. boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 35r°
63. *Geg. 4 juli 1545 Ing. 6 juli 1545*
Van een octroy om te mogen prenten zekere boecxkens voir michielen van hoochstraten
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 35v°
64. *Geg. 11 juli 1545* *Ing. 19 juli 1545*
Van een octroy om te mogen prenten zekeren boeck geJntituleer*t* synonimoru*m* silua voir Jo*hann*es sceffer
Get. ymmersel xij s. ix d.
Id. f° 37r°

Rekenkamer 20.789

65*([15])*. *Geg. 29 november 1545* *Ing. 3 december 1545*
Van een Octroy om prenten voer virgillius boullongnois scildere
Get. vereycken xij s. ix d.
Rekening 1545-46 f° 9r°
66. *Geg. 1 februari 1545 (1546 n.st.)* *Ing. 6 februari 1545(1546 n.st.)*
Van een octroy om prenten zeker vyff tractaetkens crisostomj en*de* de historie van Julius cesar voe*r* symon Cock
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 17v°
67. *Geg. 20 mei 1546* *Ing. 22 mei 1546*
Van Een Octroy om te mogen prenten zeker breuier Jn twee stucken voe*r* henr*ick* feyten

Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 31r°
68. *Geg. 30 april 1546* *Ing. 5 juni 1546*
Van Een octroy om prenten zeker breuieren voer Jacop baten
Get. vereycken xij s. ix d.
Id. f° 34r°
69. *Geg. 3 juli 1546* *Ing. 12 juli 1546*
Van Een octroy om te mogen prenten de verclaringe ende Jnterpretatie vanden bybels boecken ende ander printinge etc. voer seruaes van sassen
Get. vereycken xij s. ix d.
Id. f° 41v°
70([16]). *Geg. 11 augustus 1546* *Ing. 22 augustus 1546*
Van Een Commissie ende consent om te moegen prenten ende vercoopen boecken etc. Jnder stadt van Loeuenen voer seruaes de sassen
Get. vereycken xij s. ix d.
Id. f° 49v°
71([17]). *Geg. 24 augustus 1546* *Ing. 27 augustus 1546*
Van Een Commissie ende consent om te mogen prenten voer meesteren barthelmeusen grauius
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 50v°
Zie *Cert. Plantin* p. 8
72([18]). *Geg. 6 september 1546* *Ing. 10 september 1546*
Van Een commissie ende consent om te moeghen prenten voere michielen hillenius gheheeten van hoechstraeten
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 53r°
73([19]). *Geg. 9 september 1546* *Ing. 10 september 1546*
Van Een Commissie ende consent om prenten voer gregorius de bonte
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 53v°
74([20]). *Geg. 10 september 1546* *Ing. 10 september 1546*
Van gelicke commissie voer Jannen grapheus
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 53v°
75([21]). *Geg. 6 september 1546* *Ing. 10 september 1546*

Van gelicke com*m*issie voer Jan*nen* stelsius
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 53v°

76(*[22]*). *Geg. 7 september 1546* *Ing. 10 september 1546*
Van Een gel*icke* com*m*issie voe*r* me*r*ten nuyts
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 53v°

77(*[23]*). *Geg. 9 september 1546* *Ing. 10 september 1546*
Van gelicke Commissie voe*r* symon Cock
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 54r°

78(*[24]*). *Geg. 9 september 1546* *Ing. 11 september 1546*
Van Een Com*m*issie ende consent om prenten voe*r* henr*ick* peeters
Get. ym*m*ersel xij s. ix d.
Id. f° 54r°

78*(*[25]*). *Geg. 13 september 1546* *ontbreekt in de rekeningen*
[Hans Lieffrinck - 'ses lectres d'admission de pouvoir exercer son stile et estat de tailler et imprimer figures, dattées du 13 de Septembre l'an 1546, soussignées P. de Lens' *(Cert. Plantin* p. 29)]

78**(*[26, 11 6]*). *Geg. 13 september 1546* *ontbreekt in de rekeningen*
[Sylvester van Parys - 'ses lectres d'admission de pouvoir tailler figures en bois et les imprimer, soussignées P. de Lens, en datte du 13 Septembre 1546' (*Cert. Plantin* p. 24)]

79(*[27]*). *Geg. 13 september 1546* *Ing. 16 september 1546*
Van Een Consent ende com*m*issie om te mogen prenten voe*r* aerden berckman

Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 54v°

80(*[31]*). *Geg. 16 september 1546* *Ing. 24 september 1546*
Van Een Consent ende com*m*issie om boecken te mogen vercoopen voe*r* michielen hillenius
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 56r°

81(*[28]*). *Geg. 24 september 1546* *Ing. 24 september 1546*
Van Een Com*m*issie om te moegen boecken vercoopen Jn Jnckelen steerte voe*r* heylwich verbraken

Get. facuwez vij s. vj d.

Id. f° 56v°

82(*[29]*). *Geg. 16 september 1546* *Ing. 24 september 1546*
Van Een ande*r* Jn dobbelen steerte voe*r* Jan*nen* Ryckarts
Get. facuwez xij s. ix d.

Id. f° 56v°

83(*[30]*). *Geg. 16 september 1546* *Ing. 24 september 1546*
Van Een ande*r* com*m*issie voer Jan*nen* Roelants Jn dobbelen steerte
Get. facuwez xij s. ix d.

Id. f° 56v°

84(*[32]*). *Geg. 23 september 1546* *Ing. 27 september 1546*
Van Een octroy om prenten voe*r* merten de Riddere
Get. facuwez xij s. ix d.

Id. f° 57r°

85(*[33]*). *Geg. 23 september 1546* *Ing. 27 september 1546*
Van een octroy om boecken te v*er*coopen voer Jan*nen* Richter
Get. facuwez xij s. ix d.

Id. f° 57r°

86(*[34]*). *Geg. 16 september 1546* *Ing. 27 september 1546*
Van Een octroy om boecken te vercoopen voe*r* cornelis vanden kerckhoeue
Get. facuwez xij s. ix d.

Id. f° 57v°

87(*[35]*). *Geg. 24 september 1546* *Ing. 27 september 1546*
Van Een Octroy om boecken te v*er*coopen Jn Jnckelen steerte voe*r* geertruydt scrommen
Get. facuwez vij s. vj d.

Id. f° 57v°

88(*[36]*). *Geg. 30 september 1546* *Ing. 4 oktober 1546*
Van een consent octroy ende admissie om prenten voir marie ancxt
Get. facuwez xij s. ix d.

Rekening 1546-47 f° 1r°

89(*[37]*). *Geg. 30 september 1546* *Ing. 4 oktober 1546*
Van een octroy consent ende admissie om prenten voir Francoise de vorstere
Get. facuwez
Id. f° 1v° xij s. ix d.

90([39]). *Geg. 30 september 1546* *Ing. 4 oktober 1546*
Van een octroy ende consent om prenten voir peeteren goy
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 1v°
91([40bis]). *Geg. 30 september 1546* *Ing. 4 oktober 1546*
Van een gelycke octroy ende consent (*geen naam ingevuld*)
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 1v°
92([40]). *Geg. 1 oktober 1546 Ing. 4 oktober 1546*
Van een Octroy ende consent om boecken te vercoopen voir godeuaert Lemmens

Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 1v°
93([41]). *Geg. 18 september 1546* *Ing. 8 oktober 1546*
Van een commissie ende consent om boecken te vercoopen*e* voir anthoenis de mont
Get. verreycken xij s. ix d.
Id. f° 2v°
94([42]). *Geg. 9 oktober 1546* *Ing. 15 oktober 1546*
Van een consent ende octroy om boecken te moegen vercoopen Jnder stadt van loeuen*en* voir Jacop pandelaer
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 2v°
95([43]). *Geg. 9 oktober 1546* *Ing. 15 oktober 1546*
Van een gelycke octroy en*de* consent voir dionysen thiebault
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 2v°
96([44]). *Geg. 9 oktober 1546 Ing. 15 oktober 1546*
Van een gelycke octroy voir henrick feyten
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 2v°
97([45]). *Geg. 9 oktober 1546 Ing. 15 oktober 1546*
Van een gelycke octroy voir Janne wam
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 2v°
98([46]). *Geg. 9 oktober 1546 Ing. 15 oktober 1546*

Van een gelycke octroy voir peeteren vand*er*phalizen
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 2v°
99(*[47]*). *Geg. 9 oktober 1546* *Ing. 15 oktober 1546*
Van een gelycke octroy voir merten van hasselt
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 3r°
100(*[48]*). *Geg. 9 oktober 1546* *Ing. 15 oktober 1546*
Van een gelycke octroy voir merten Raymaker
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 3r°
101(*[49]*). *Geg. 12 oktober 1546* *Ing. 19 oktober 1546*
Van een commissie om boecken te moegen vercoopen met Jnckelen steerte voir Janne mertens
Get. Facuwez vij s. vj d.
Id. f° 3r°
102(*[50]*). *Get. 21 oktober 1546* *Ing. 23 oktober 1546*
Van een octroy ende consent om te moegen prenten ende boecken vercoopen voir Jannen van loo uit Antwerpen
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 3v°
103. *Geg. 1 oktober 1546* *Ing. 23 oktober 1546*
Van een octroy om te moegen prenten cum preuilegio de boecken m*agist*rj sententiaru*m* voir meesteren bertelmeeus van graue
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 4r°
104(*[51]*). *Geg. 4 november 1546* *Ing. 13 november 1546*
Van een commissie om te moegen prenten ende boecken vercoopen voir m*eester*e Jacob baten
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 7r°
105(*[52]*). *Geg. 1 december 1546* *Ing. 6 december 1546*
Van een commissie om boecken te moegen vercoopen tot loeuen*en* voir willem*en* willems
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 10r°

106([53]). *Geg. 3 januari 1546 (1547 n.st.)* *Ing. 9 januari 1546 (1547 n.st.)*

Van een Octroy om te moegen prenten voir Janne crinitus
Get. Zype xij s. ix d.
Id. f° 13v°
107. *Geg. 3 februari 1546 (1547 n.st.)* *Ing. 10 februari 1546 (1547 n.st.)*

Van een octroy voir symon cocus om te moegen prenten diuersche boecken daer Jnne gespecifice*ert*
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 17r°
108([54]). *Geg. 9 maart 1546 (1547 n.st.)* *Ing. 12 maart 1546 (1547 n.st.)*

Van een octroy om boecken te moegen vercoopen voir peeteren van cuelen
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 20v°
108*. *Geg. 16 mei 1547* *Ing. 17 mei 1547*
Van een commissie Jn Jnckelen steerte van visitateur vand*en* biblen ende alle andere geprente boecken etc. / Op bruederen goert van stryrode docteurt etc. Ten versuecke vander stadt van loeuen*en*
Get. Facuwez vij s. vj d.
Id. f° 27r°
Zie Verheyden p. 226
109([55]). *Geg. 28 mei 1547* *Ing. 9 juni 1547*
Van een Octroy om prenten voir nicolase vander hofstadt
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 29v°
109*. *Geg. (niet ingevuld)* *Ing. 14 september 1547*
Van een com*m*issie Jn Jnckelen steerte voir Bruederen cornelisen eertborne ende ande*r* daer Jnne genoempt om te moegen visiteren die boecken diemen tantwerpen prenten zal willen
Get. (niet ingevuld) xv s.
Id. f° 41v°
Zie Verheyden p. 226
110([56]). *Geg. 5 oktober 1547* *Ing. 8 oktober 1547*
Van een Octroy Jn Jnckelen steerte om te moegen prenten voir m*eester*en Jacop baten
Get. Zoete vij s. vj d.
Rekening 1547-48 f° 3r°
111([57]). *Geg. 8 februari 1547 (1548 n.st.)* *Ing. 3 maart 1547 (1548)*

Van een com*m*issie om te moegen prenten voir Janne de greue
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 20r°
112*(58). Geg. 12 maart 1547 (1548 n.st.) Ing. 17 maart 1547 (1548 n.st.)*

Van een com*m*issie om prenten voir Janne de laet
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 21r°
113*(59). Geg. 12 maart 1547 (1548 n.st.) Ing. 17 maart 1547 (1548 n.st.)*

Van een com*m*issie om te moegen prenten voir hendrick alsens
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 21r°
Zie *Cert. Plantin* p. 20-21
114. *Geg. 24 maart 1547 (1548 n.st.) Ing. 19 april 1548*
Van een octroy om sekere boecken te moegen prenten voir heyndrick feyten
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 24v°
115. *Geg. 11 augustus 1548 Ing. 4 september 1548*
Van een continuatie Jn Jnckelen steerte van een octroy ende Jnterdictie te moegen prenten etc. voir m*eester*en Bertholomeeus grauius
Get. Zoete vij s. vj d.
Id. f° 43r°
116*(60). Geg. 5 oktober 1548 Ing. 9 oktober 1548*
Van een Commissie om te moegen Prenten voir Janne van Remunde
Get. Lens xij s. ix d.
Rekening 1548-49 f° 3r°
117. *Geg. 20 oktober 1548 Ing. 29 oktober 1548*
Van een octroy om te moegen prenten dacten vand*en* concilie prouinciael van coelen voir s*er*uaes van sassen
Get.
Verreycken xij s. ix d.
Id. f° 5r°
118. *Geg. 20 oktober 1548 Ing. 9 november 1548*
Van een octroy om te moegen prenten seke*r* boecxken geJntituleert Rubertj abbat*is*... de operibus *sanc*te trinitatis voir s*er*uaes van sassen
Get.
Verreycken xij s. ix d.
Id. f° 6v°
119. *Geg. 20 oktober 1548 Ing. 9 november 1548*

Van een ander octroy voir denseluen om te moegen prenten een boecxken geJntituleert com*m*entariu*m* puerorum maturmj Corderij
Get.
Verreycken xij s. ix d.
Id. f° 6v°
120*([61])*. *Geg. 9 november 1548* *Ing. 15 november 1548*
Van een octroy om te moegen boecken vercoopen te loeuen*en* voir pasquier de tournay
Get. Zype xij s. ix d.
Id. f° 7r°
121. *Geg. 26 november 1548* *Ing. 27 november 1548*
Van een octroy voir s*er*uaes van sassen om te moegen prenten sekere boecxken geJntituleert Damianj goes equitis lusitanj De bello cambaico vltimo com*m*entarij tres
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 8r°
122*([62])*. *Geg. 19 november 1548* *Ing. 19 december 1548*
Van een octroy om prenten ende boecken te vercoopen voir hugo Cornuweels

Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 11v°
123. *Geg. 6 februari 1548 (1549 n.st.)* *Ing. 10 februari 1548 (1549 n.st.)*

Van een octroy om te moegen prenten seker twee boecxkens teweetene dialecticam et phizicam voir hugo Cornueels prentere tot Loeuen
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 18r°
124*([63])*. *Geg. 11 maart 1548 (1549 n.st.)* *Ing. 17 maart 1548 (1549 n.st.)*

Van een octroy om te moegen prenten voir peete*re*n coecke al*ia*s van aelst
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 22r°
125. *Geg. 5 november 1548* *Ing. 20 mei 1549*
Van een octroy om te moegen prenten seke*r* boecken voir merten nuyts
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 30v°
126*([64])*. *Geg. 31 mei 1549* *Ing. 1 juni 1549*
Van een octroy om te moegen prenten voir Jannen verwithagen
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 33v°

Zie *Cert. Plantin* p. 19
127 *([65]). Geg. 30 september 1549 Ing. 29 oktober 1549*
Van een com*m*issie om te moegen prenten voer Jan*nen* van Liesvelt
Get. Zoete xij s. ix d.
Rekening 1549-50 f° 6r°
128. *Geg. 16 oktober 1549 Ing. 18 november 1549*
Van een octroy om te moegen prenten seke*r* boecken voer Jannen stelsens
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 9v°
129. *Geg. 26 november 1549 Ing. 29 november 1549*
Van een octroy om te mogen prenten zeke*r* boexkens voe*r* seruaes van zassen

Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 11v°
129*. *Geg. 18 december 1549 Ing. 19 december 1549*
Van een pardoen Jn dobbelen steerte belast met ciuile beternisse voe*r* Jannen van remunde
Get. zoete xij s. ix d.
Id. f° 14v°
De volledige tekst in *Rekenkamer 643 f° 195 v°-197r°*
130. *Geg. 10 januari 1549 (1550 n.st.) Ing. 11 januari 1549 (1550 n.st.)*

Van een octroy om prenten voer Jero*m*ne wellens dict cocq
Get. vereycken xij s. ix d.
Id. f° 17r°
131. *Geg. 24 december 1549 Ing. 16 januari 1549 (1550 n.st.)*
Van een octroy om te mogen prenten seke*r* twee boecken voe*r* Janne De Laet

Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 18r°
132. *Geg. 10 maart 1549 (1550 n.st.) Ing. 23 maart 1549 (1550 n.st.)*
Van een placet Jn Jnckelen steerte voe*r* Janne stelsius prentere om te moegen prenten zeke*r* boecxken tracteren*de* vand*en* oirloghen van duytschlant
Get. L De Zoete vij s. vj d.
Id. f° 26v°
133. *Geg. 1 april 1549 (1550 n.st.) Ing. 7 april 1549 (1550 n.st.)*
Van een octroy om prenten seke*r* boecxkens voe*r* merten nuyts
Get. zype xij s. ix d.
Id. f° 28v°

134. *Geg. 7 mei 1550* *Ing. 14 mei 1550*
Van een consent Jn sympelen steerte om te moegen printen een boexken geJntituleert com*m*entaire de don Louys dauila etc. voe*r* Claes torcy
Get. zoete vij s. vj d.
Id. f° 34v°
135. *Geg. 9 juni 1550* *Ing. 26 juni 1550*
Van een octroy om te mogen alleen*e* prenten en*de* vercoopen twee formen van pertracturen der stad van Antwerpen voe*r*vergillo boulloingnois
Get. zoete xij s. ix d.
Id. f° 42r°
136*([66])*. *Geg. 17 juli 1550* *Ing. 6 juli 1550*
Van een octroy om prenten voe*r* anthonis bergaingne
Get. zoete xij s ix d.
Id. f° 42v°
De datum van toekenning is blijkbaar fout; zie in dit verband nr. 137.
137. *Geg. 3 september 1550* *Ing. 6 september 1550*
Van een octroy om prenten voe*r* anthonis bergaingne Jn date den derden dach septembr*is* a*nn*o xv^{c} en*de* vyftich s*ignat*a zoete Maer want ts*elu*e octroy alleen*e* Js hermaict en*de* den segel d*aer*aff Js gerekent bet*aelt* hier ove*r* opten vj July ergo hier Nyet
Id. f° 49v°
138*([67])*. *Geg. 25 oktober 1550* *Ing. 30 oktober 1550*
Van een octroy om prenten voe*r* Jan Roelants
Get. A boudewyns xij s. ix d.
Rekening 1550-51 f° 5r°
139*([68])*. *Geg. 24 november 1550* *Ing. 29 november 1550*
Van een octroy om te moegen printen en*de* boeckvercoopen Inder stadt van antwerpen voe*r* Jan wynrycx
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 8r°
140. *Geg. 12 december 1550* *Ing. 18 december 1550*
Van een commissie om prenten voe*r* Jan*nen* van turnhout Jansz.
Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 11r°
141. *Geg. 12 december 1550* *Ing. 18 december 1550*
Van een gelycke commissie voe*r* Janne scheffers

Get. Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 11r°
142*([69])*. *Geg. 10 december 1550* *Ing. 28 december 1550*
Van een octroy Jn simpelen steerte om te moegen pre*n*ten voer geerardt de Jode

Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 11v°
143*([70])*. *Geg. 10 december 1550* *Ing. 12 januari 1550 (1551 n.st.)*
Van een octroy ende consent Jn simpelen steerte om te moegen prenten voer Jooris de hoze
Get. lens vij s. vj d.
Id. f° 12v°
144*([71])*. *Geg. 18 december 1550* *Ing. 17 januari 1550 (1551 n.st.)*
Van een octroy en*de* consent om te moegen prenten voer Janne van gheele de Jonge
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 13r°
Zie *Cert. Plantin* p. 17
145. *Geg. 14 juni 1549* *Ing. 19 maart 1550 (1551 n.st.)*
Van een octroy om te moegen prenten zeke*r* carte voer Jan*nen* baptista guicciardinj
Get. A Boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 20r°
146*([72])*. *Geg. 20 april 1551* *Ing. 21 april 1551*
Van een octroy om te moegen prenten en*de* boecken v*er*coopen voer geerardt mercator
Get. zoete xij s. ix d.
Id. f° 23v°
147*([73])*. *Geg. 18 maart 1551* *Ing. 21 april 1551*
Van een octroy en*de* consent om prenten en*de* boecken vercoopen tot maestricht voer dirick huxkens
Get. A boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 23v°
Er schort blijkbaar iets met de datum van toekenning, ‘den xviij martij a^{o} xv^{c} lj nae paesschen’
148. *Geg. 22 april 1551* *Ing. 21 april 1551*
Van een placet om te moegen ederen zeke*r* Regulen Cancellarie apostolicq*ue*

voer aluaro gallo
Get. Boote vij s. vj d.
Id. f° 24r°
Ook hier is iets fout in de datum van toekenning of in de datum van inschrijving
149. *Geg. 20 april 1551* *Ing. 30 april 1551*
Van een octroy om te moegen doen prenten De Cronicke van zeelant voer Jannen Janssoen*en* Reygersberch
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 25v°
150. *Geg. 4 maart 1550 (1551 n.st.)* *Ing. 10 mei 1551*
Van een octroy om te mogen prenten en*de* vercoopen Amadis de gaule
Get. verreycken xij s. ix d.
Id. f° 27r°
151. *Geg. 5 mei 1551* *Ing. 8 juni 1551*
Van een consent Jn Jnckelen steerte om te moegen prenten sekere boecxkens voer Jan*nen* de laet
Get. zoete vij s. vj d.
Id. f° 30r°
152. *Geg. 11 mei 1551* *Ing. 22 juni 1551*
Van een octroy om te moegen prenten opera van wylen heeren Nicolasen euerardj voer seruaes van zassen
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 31v°
153. *Geg. 26 juni 1551* *Ing. 1 juli 1551*
Van een commissie Jn Jnckelen steerte om cleyn boecxken te moegen vercoopen voer henricxken dauids de bystiers dochte*r*
Get. A boudewyns vij s. vj. d.
Id. f° 32v°
154. *Geg. 7 september 1551* *Ing. 2 oktober 1551*
Van een octroy Jn simpelen steerte om te moegen prenten sekere boecxkens voire merten Rotarius
Get. zoete vij s. vj d.
Rekening 1551-52 f° 1r°
155*([75])*. *Geg. 6 oktober 1551* *Ing. 14 oktober 1551*
Van een com*m*issie ende octroy om te moeghen prenten voere Andries lufberts

Get. Lens xij s. ix d.

Id. f° 3r°
156. *Geg. 3 oktober 1551* *Ing. 14 oktober 1551*
Van een octroy om te moegen prenten de charte vanden Lande van piedmont ende Lombardie voere Jeronimus willems al*ias* cocx
Get. vereycken xij s. ix d.
Id. f° 3v°
157*([76]). Geg. 6 oktober 1551* *Ing. 14 oktober 1551*
Van een com*m*issie ende octroy om prenten voe*r* frans fraet
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 3v°
158. *Geg. 20 november 1551* *Ing. 23 december 1551*
Van een octroy om te moegen printen de bible Jn Jnckelen steerte voer anthonis de bergaingne
Get. Facuwez vij s. vj d.
Id. f° 10r°
159*([77]). Geg. 6 oktober 1551* *Ing. 18 januari 1551 (1552 n.st.)*
Van een com*m*issie om prenten Jn Jnckelen steerte voere Janne mollyns
Get. Lens vij s. vj d.
Id. f° 11v°
160*([78]). Geg. 29 januari 1551 (1552 n.st.)* *Ing. 6 februari 1551 (1552 n.st.)*
Van een octroy ende com*m*issie om te moeghen prenten voere peeter phalesius

Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 12v°
Zie *Cert. Plantin* p. 9-10
161*([79]). Geg. 29 januari 1551 (1552 n.st.)* *Ing. 6 februari 1551 (1552 n.st.)*
Van een com*m*issie ende octroy om te moegen pre*n*ten voere Reynier van velpen

Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 13r°
Zie *Cert. Plantin* p. 11
162*([80]). Geg. 25 augustus 1552* *Ing. 31 augustus 1552*
Van een octroy ende com*m*issie om te moegen prenten voere steuen woutiers
Get. boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 35v°
163*([81]). Geg. 25 augustus 1552* *Ing. 31 augustus 1552*

Van een gel*ycke* octroy ende com*m*issie voer Jan baten
Get. boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 35v°

164. *Geg. 27 mei 1552* *Ing. 2 november 1552*
Van een octroy om te moegen prenten herbarium leonardj fuschy gecorrigeert etc. by m*eeste*ren Rombert dodoens
Get. lens xij s. ix d.
Rekening 1552-53 f° 5r°

165*([82])*. *Geg. 8 november 1552* *Ing. 12 november 1552*
Van een octroy om prenten voere Jacomyne bars met peeteren keerbergen hueren diene*r*
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 7r°

166. *Geg. 8 december 1552* *Ing. 18 december 1552*
Van een octroy Jn Jnckelen steerte voe*r* Jehan *christ*obal om te moegen doen pre*n*ten ij boecxkens etc.
Get. facuwez vij s. vj d.
Id. f° 9v°

167*([83])*. *Geg. 26 januari 1552 (1553 n.st.)* *Ing. 27 januari 1552 (1553 n.st.)*
Van een com*m*issie om prenten voere Janne van winghe
Get. boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 12r°

168. *Geg. 20 maart 1552 (1553 n.st.)* *Ing. 29 april 1553*
Van een octroy oft com*m*issie om te moegen pre*n*ten voe*r* marie vander hulst wed*uwe* wylen peeters coecke al*ias* van aelst
Get. lens xij s. ix d.
Id. f° 23v°

169*([84])*. *Geg. 20 mei 1553* *Ing. 13 juni 1553*
Van een octroy om prenten Jn dobbelen steerte voir Jannen christophorj etc.
Get. zoete xij s. ix d.
Id. f° 28v°

Rekenkamer 20.790

170*([85])*. *Geg. 16 oktober 1553* *Ing. 22 oktober 1553*
Van een com*m*issie om prenten voer Jannen bellerus
Get. Lens xij s. ix d.
Rekening 1553-54 f° 4r°

171. *Geg. 12 april 1554* *Ing. 18 april 1554*
Van een octroy Jn Jnckelen steerte voer Jan*nen* steltius om te moegen prenten zeke*r* boexken Jnt spaensch geJntituleert com*m*enca la som*m*a dela doctrina *christ*iana etc.
Get. zoete vij s. vj d.
Id. f° 26r°
172*([86])*. *Geg. 2 juni 1554* *Ing. 13 juni 1554*
Van een octroy Jn Jnckelen steerte om te moegen boecken vercoopen voer francen maret
Get. Lens vij s. vj d.
Id. f° 36v°
173*([87])*. *Geg. 15 januari 1551 (1552 n.st.)* *Ing. 13 juli 1554*
Van een octroy om prenten voe*r* Phil*ipp*en van belle
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 41 v°
174. *Geg. 6 november 1554* *Ing. 14 november 1554*
Van een octroye om te moegen prenten voe*r* willem*en* simoens
Get. Lens xij s. ix d.
Rekening 1554-55 f° 6v°
175. *Geg. 28 februari 1554 (1555 n.st.)* *Ing. 30 maart 1554 (1555 n.st.)*

Van een Commissze om prenten voe*r* *christ*offle plantanus
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 18r°
176. *Geg. 2 april 1554 (1555 n.st.)* *Ing. 10 april 1555*
Van een octroy om te moegen prenten vier boecken van muysycke Jnhoudende dansen etc. / voer m*eester*en Janne des fossez
Get. Boote xij s. ix d.
Id. f° 18v°
177*([88])*. *Geg. 10 maart 1555* *Ing. 19 mei 1555*
Van een Octroy en*de* commissie om prenten voer gielis coppermans
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 21r°
Er is iets fout in de datum van toekenning; vermoedelijk staat er verkeerdelijk ‘Martij’ voor ‘Maij’.
Zie *Cert. Plantin* p. 27.
178*([89])*. *Geg. 10 juli 1555* *Ing. 24 juli 1555*

Van een consent en*de* admissie om te moegen prenten ende boecken vercoopen voer hansen van walsberge (*sic!*)
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 28v°
Zie *Cert. Plantin* p. 22-23
179. *Geg. 6 september 1555* *Ing. 20 september 1555*
Van een Octroy om te prenten zekere boecxken van Ortega de amaria
Get. Ouerloop xij s. ix d.
Id. f° 33v°
180*([90])*. *Geg. 12 november 1555* *Ing. 13 november 1555*
Van een com*m*issie Jn Jnckelen steerte / voer Janne de braecke*r* de Jonghe om te moegen prenten
Get. Lens vij s. vj d.
Rekening 1555-56 f° 5r°
181. *Geg. 27 augustus 1556* *Ing. 28 september 1556*
Van een admissze ende consent Jn Jnckelen steerte om te moegen boecken vercoopen voer Joachim de Reu
Get. Lens vij s. vj d.
Id. f° 45r°
182. *Geg. 11 mei 1557* *Ing. 15 mei 1557*
Van een octroy om te mogen prenten zeke*r* boecken Jn Jnckelen steerte voere Martyn Nuyts
Get. Lange vij s. vj d.
Rekening 1556-57 f° 41v°
183. *Geg. 22 mei 1557* *Ing. 26 mei 1557*
Van een octroy om alleene te moegen printen de zaken Ruerende der munten voer heyndr*ick* vanden keere
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 46r°
Zie in verband hiermee het advies dat de generaal van de munt op 14 april 1556 (1557 n.st.) gaf aan de Geheime Raad (Geheime Raad (Sp. reg.) 1449 losse stukken)
184*([91])*. *Geg. 3 februari 1556 (1557 n.st.)* *Ing. 10 juni 1557*
Van een com*m*issie ende octroy om te mogen steken snyden drucken ende printen alderhande l*ette*ren boecken beelden ende figueren voere Michiel van Hamont
Get. Langhe xij s. ix d.
Id. f° 50v°
Zie *Cert. Plantin* p. 5

185([92]). *Geg. 22 maart 1556 (1557 n.st.)* *Ing. 24 juni 1557*
Van een octroy ende consent om te mogen prenten ende boecken vercoopen Jnder stadt van Loeuen*en* voer Anna van amersvoert weduwe wylen Seruaes van zassen
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 53v°
186. *Geg. 6 mei 1558* *Ing. 12 mei 1558*
Van een octroy en*de* commissie om te mogen prenten voer willem*en* siluius
Get. Langhe xij s. ix d.
Rekening 1557-58 f° 39v°
187([93]). *Geg. 6 juni 1558* *Ing. 23 juli 1558*
Van een octroy ende Commissie om te mogen prenten voer Jouffrouwe marie borrewaters wed*uwe* wylen merten nuyts
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 48r°
188([94]). *Geg. 17 september 1558* *Ing. 20 september 1558*
Van een octroy ende com*m*issie om te mogen prenten ende boecken vercoopen voer Peeter mesens
Get. Lens xij s. ix d.
Id. f° 56r°
Zie *Cert. Plantin* p. 20
189. *Geg. 5 januari 1558 (1559 n.st.)* *Ing. 5 januari 1558 (1559 n.st.)*
Van Een octroy Jn Jnckelen steerte om te mogen printen tgalioen met zynen toebehoirten Dwelck gegaen heeft Jnt vuytvaert vanden keyse*r* voer Steuen vissenaken
Get. lens vij s. vj d.
Rekening 1558-59 f° 10r°
190. *Geg. 23 januari 1558 (1559 n.st.)* *Ing. 26 januari 1558 (1559 n.st.)*

Van een octroy om te moghen doen printen zoo wel by gescrifte als figuren de pompe funebre ende andere ceremonien vand*en* exequien van onsen hee*re* den keysere voe*r* den thoison dor ende ande*r* heraulten Jn date den xxiij Januarij an*n*o xv[c] Lviij s*ignat*a ouerloope maer want die selue gerekent zyn byden escroyen Ergo hier Nyet
Id. f° 13r°
191. *Geg. 22 mei 1559* *Ing. 3 juni 1559*
Van Een octroy om te moegen doen printen zeke*r* boecken aengaen*de* dleuen vanden keyse*r* carolus voe*r* meesteren willem*en* snoeckaert Raedt ordinar*is* Jn

Hollant Jn date den xxij dach Maij anno xv^{c} Lix s*ignat*a Lens Maer want de selue vry is ergo hier Nyet
Id. f° 31v°

Rekenkamer 20.791

192. *Geg. 22 december 1559* *Ing. 24 december 1559*
Van een consent in Jnckelen steerte om Jnder stadt van antwerpen boecken te moegen vercoopen voer Lieuen Jacops en*de* thorike zyn huysvr*ouwe*
Get. Lens vij s. vj d.
Rekening 1559-60 f° 11v°
193*([95])*. *Geg. 19 december 1559* *Ing. 5 januari 1559 (1560 n.st.)*
Van een octroy en*de* consent om prenten en*de* boecken vercoopen voe*r* Jeronimus welle
Get. perre xij s. ix d.
Id. f° 12r°
Zie *Cert. Plantin* p. 10
194. *Geg. 18 februari 1559 (1560 n.st.)* *Ing. 22 februari 1559 (1560 n.st.)*

Van een octroy om te moegen prenten zeke*r* ordinantie voer M*eeste*re guill*aume* siluius printere van*den* Coninck in date den xviij^{en} februarij a*nn*o xv^{c} Lix styl van brabant s*ignat*a Lens Maer want de selue Js gerekent byder escroyen en*de* zoe vry is ergo hier Nyet
Id. f° 18r°
195*([96])*. *Geg. 2 januari 1560 (1561 n.st.)* *Ing. 5 januari 1560 (1561 n.st.)*

Van een consent Jn Jnckelen steerte om te moegen boecken vercoopen voe*r* Jan*nen* de sleger
Get. boudew*yns* vij s. vj d.
Rekening 1560-61 f° 8r°
196. *Geg. 12 januari 1560 (1561 n.st.)* *Ing. 18 januari 1560 (1561 n.st.)*

Van een co*m*missze Jn Jnckelen steerte om boecken te vercoopen voe*r* peeteren gielis
Get. Wouwer vij s. vj d.
Id. f° 9v°
197*([97])*. *Geg. 12 januari 1560 (1561 n.st.)* *Ing. 26 januari 1560 (1561 n.st.)*
Van een octroy ende consent om te moegen prenten ende boeckvercoopen voer amet tauernier
Get. perre xij s. ix d.
Id. f° 9v°

Zie *Cert. Plantin* p. 16

198([98]). *Geg. 17 maart 1560 (1561 n.st.)* *Ing. 21 maart 1560 (1561 n.st.)*

Van een consent en*de* admissie om te moegen prenten voe*r* matheeus van rode

Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 16r°
Zie *Cert. Plantin* p. 23
199. *Geg. 4 februari 1560 (1561 n.st.)* *Ing. 10 april 1560 (1561 n.st.)*
Van een consent Jn Jnckelen steerte om te moegen prenten sekere boecken voer *christ*ofle plantyn
Get. boudew*yns* vij s. vj d.
Id. f° 18v°
200. *Geg. juli 1561* *Ing. 12 juli 1561*
Van een consent om te moegen doen prenten en*de ver*coopen sekere figuere met varsen daer toe dienen*de* voer Marten peeters scilde*r*
Get. broecke vij s. vj d.
Id. f° 29r°
201. *Geg. 18 april 1562* *Ing. 24 april 1562*
Van een Octroy om te mogen doen snyden en*de* prenten zekere patroonen voer M*eesteren* Jan gilgot
Get. facuwez xij s. ix d.
Rekening 1561-62 f° 27r°
202. *Geg. 8 mei 1562* *Ing. 17 mei 1562*
Van een consent Jn Jnckelen steerte om te mogen prenten sekere taeffelen opte euangelien voer m*eesteren* Berthelmeeus grauius
Get. broecke vij s. vj d.
Id. f° 31v°
203. *Geg. 11 mei 1562* *Ing. 17 mei 1562*
Van een gelyck consent om te moegen prenten eenen vocabulier geJntituleert tetraglotton voer m*eesteren* Willem*en* siluius
Get. Broecke vij s. vj s. (sic!)
Id. f° 31v°
204([99]). *Geg. 1 september 1562* *Ing. 10 september 1562*
Van een Octroy com*m*issie en*de* consent om te moegen prenten ende boecken vercoopen voe*r* m*eesteren* Nicolas vanden Wouwe*r*
Get. Perre xij s. ix d.
Id. f° 44v°

205([100]). *Geg. 6 januari 1562 (1563 n.st.)* *Ing. 6 februari 1562 (1563 n.st.)*
Van een commissie om prenten voe*r* servaesz. van zassen
Get. facuwez xij s. ix d.
Rekening 1562-63 f° 11r°
Zie *Cert. Plantin* p. 9
206. *Geg. 24 mei 1563* *Ing. 20 juni 1563* Een commissie ende octroy om te mogen prenten ende boeckvercoopen Jnde stadt van Loeuen*en* voer lybrechten van malcoten
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 23r°
207. *Geg. 24 juli 1563* *Ing. 31 juli 1563*
Van een commissie om prenten ende boeckvercoopen Jnder stadt van Antwerpen voe*r* Peeteren van keerberghe
Get. facuwez xij s. ix d.
Id. f° 26v°
208([102]). *Geg. 27 oktober 1563* *Ing. 6 november 1563*
Van een octroy ende Commissie om pre*n*ten voire Jannen van sassen
Get. Boudewyns xij s. ix d.
Rekening 1563-64 f° 4r°
208*. *Geg. november 1563* *Ing. 6 november 1563*
Van een Remissie voere Aerden berchmans Jn date Jnde maent van Nouembrj anno xv^c^ Lxiij s*ignat*a Boote Mair want de voirsz Remissie Js zonder ciuile beeternisse ende verleent ter contemplatien vanden goeden vrydach Ergo hier
Nyet
Id. f° 4v°
209. *Geg. 12 augustus 1563* *Ing. 10 november 1563*
Van een octroy om alleen te moegen printen ende doen vercoopen zekere caerte van Gelderlandt Den tyt van thien Jaeren voere Jeronimus de cock
Get. Broecke xij s. ix d.
Id. f° 5r°
210. *Geg. 27 januari 1563 (1564 n.st.)* *Ing. 4 februari 1563 (1564 n.st.)*

Van een octroy ende consent om te moegen prenten zekere boecken met Jnterdictie van nae te printen etc. voere Christoffle plantyn
Get. fabrj xij s. ix d.
Id. f° 11r°
211. *Geg. 15 maart 1563 (1564 n.st.)* *Ing. 16 maart 1563 (1564 n.st.)*
Van een Octroy om te moegen prenten zeke*r* boecken met prohibitie van nae

te printen den tyt van zess Jaeren voer *christ*ofel plantin
Get. fabrj xij s. ix d.
Id. f° 14v°
212. *Geg. 26 mei 1564* *Ing. 10 juni 1564*
Van een Octroy om te moegen printen zekere boexcken voere *christ*oflen plantyn

Get. fabrj xij s. ix d.
Id. f° 25v°
213. *Geg. 23 juni 1564* *Ing. 28 juni 1564*
Van een Octroy om te moegen printen sekere boecken voere *christ*ofel plantyn

Get. fabrj xij s. ix d.
Id. f° 27v°
214. *Geg. 13 september 1564* *Ing. 30 september 1564*
Van een Octroy om te moegen Prenten zeker boecken voere christoflen plantyn

Get. fabrj xij s. ix d.
Id. f° 34r°
215*([103]). Geg. 30 september 1564* *Ing. 8 oktober 1564*
Van een Octroy ende Commissie om te moegen printen ende boeckvercoopen Tantwerpen voere Phl*ipp*en de trongnez
Get. facuwez xij s. ix d.
Rekening 1564-65 f° 1v°
216*([104]). Geg. 15 oktober 1564* *Ing. 24 oktober 1564*
Van een Commissie om te moegen prenten ende boecken vercoopen voere Rutgheert velpen
Get. Zoete xij s. ix d.
Id. f° 2v°
217*(105). Geg. 15 september 1564* *Ing. 31 oktober 1564*
Van een Commissie ende consent om te moegen prenten ende boeckvercoopen Tantwerpen voere Phl*ipp*en nuce
Get. fabrj xij s. ix d.
Id. f° 3r°
Zie *Cert. Plantin* p. 25
218*([106]). Geg. 14 november 1564* *Ing. 18 november 1564*
Van een Octroy ende commissie om prenten voere Anthonies thielens
Get. Perre xij s. ix d.

Id. f° 4r°

219*([107]). Geg. 3 december 1564 Ing. 5 december 1564*

Van een Commissie om prenten ende boeckvercoopen voere Mathysen gast

Get. Perre xij s. ix d.

Id. f° 4v°

219**([108]). Geg. 15 december 1564 ontbreekt in de rekeningen*

[Daniël Vervliet - 'ses lectres d'admission, dattées du 15 Décembre 1564, soussignées J. de Perre' (*Cert. Plantin* p. 24)]

220*([109]). Geg. 5 mei 1565 Ing. 7 mei 1565*

Van een Commissie om prenten ende boeckvercoopen voere thomas stephanus ende Jannen foulier Jngelsche

Get. facuwez xxv s. vj d.

Id. f° 16r°

Zie *Cert. Plantin* p. 14

221. *Geg. 29 september 1565 Ing. 19 oktober 1565*

Van een Octroy om te moegen prenten sekeren boeck voe*r* Willemen siluius

Get. J v Facuwez xij s. ix d.

Rekening 1565-66 f° 3r°

222*([110]). Geg. 27 juni 1566 Ing. 16 juli 1566*

Van een octroy ende Com*m*issie om prenten en*de* boeckv*er*coopere van Guill*iam*e van Parys

Get. Perre xij s. ix d.

Id. f° 29r°

Zie *Cert. Plantin*, p. 21-22 en 84-87

223. *Geg. 27 juni 1566 Ing. 16 juli 1566*

Van een ande*r* octroy en*de* Commissie om prenten etc. voe*r* Laureys vanden broecke

Get. Perre xij s. ix d.

Id. f° 29r°

224. *Geg. 26 februari 1566 (1567 n.st.) Ing. 4 maart 1566 (1567 n.st.)*

Van een Commissie Jn Jnckelen steerte om te moegen boecken vercoopen voere franchoisz trots

Get. witte vij s. vj d.

Rekening 1566-67 f° 9v°

225. *Geg. 22 maart 1566 (1567 n.st.) Ing. 25 april 1567*

Van een Octroy om te moegen printen zekeren boecken voer *christo*fle plan-

tyn gezworen drucker Tantwerpen
Get. witte xij s. ix d.
Id. f° 13r°
226. *Geg. 14 augustus 1567* *Ing. 20 augustus 1567*
Van ee
n Octroy om te moegen printen zekeren boeck voere *christ*ofel plantyn*Get.*
Perre xij s. ix d.
Id. f° 19v°
227. *Geg. 6 februari 1567 (1568 n.st.)* *Ing. 7 februari 1567 (1568 n.st.)*

Van een octroy Jn Jnckelen steerte om boecken te moegen vercoopen voe*r*
Jooris van beeringen
Get. Boudewyns vij s. vj d.
Rekening 1567-69 f° 9v°
Deze rekening loopt uitzonderlijk van 1 oktober 1567 tot 10 februari 1569 n.st., ingevolge het overlijden op 10 februari 1569 van secretaris Joos de Facuwez
228. *Geg. 18 februari 1567 (1568 n.st.)* *Ing. 18 maart 1567 (1568 n.st.)*

Van een octroy om te moegen doen prenten zeke*r* boecken met Jnterdictie van nae te prenten voe*r* vyff Jaeren voer *christ*ofelen plantyn
Get. Boudewyns xij s. ix d.
Id. f° 12r°
229*([111])*. *Geg. 17 mei 1566* *Ing. 4 april 1567 (1568 n.st.)*
Van een octroy en*de* com*m*issie om te moegen boecken vercoopen voer Seruasen van hoeue
Get. Ouerloope xij s. ix d.
Id. f° 13r°
230. *Geg. 20 april 1568* *Ing. 4 mei 1568*
Van een octroy ende consent om te moegen prenten vier boecken van amadis de gaule Jn dietscher talen voe*r* daniel vervliet
Get. Perre xij s. ix d.
Id. f° 14v°
231. *Geg. 9 mei 1568* *Ing. 13 mei 1568*
Van een octroy om te moegen prenten zeke*r* twe (*sic*!) boecken met p*ro*hibitie van vj Jaeren nae te prenten voe*r* *christ*ofel plantyn
Get. witte xij s. ix d.
Id. f° 15r°
232. *Geg. 8 mei 1568* *Ing. 28 mei 1568*
Van een consent Jn Jnckelen steerte om te moegen prenten zekeren boeck voe*r*
Jannen bogaerts

Get. witte vij s. vj d.
Id. f° 16v°
233. *Geg. 31 juli 1568* *Ing. 8 juli 1568*
Van een octroy om te moegen prenten zekeren boeck gemaict by m*eeste*ren Cornelis Jansenius
Get. J v Facuwez xij s. ix d.
Id. f° 19v°
De datum van toekenning is blijkbaar fout
234. *Geg. 3 mei 1568* *Ing. 1 augustus 1568*
Van een octroy om prenten de Legende van st Rombout voe*r christ*ofelen plantyn Druckere
Get. Perre xij s. ix d.
Id. f° 20v°
235. *Geg. 21 augustus 1568* *Ing. 26 oktober 1568*
Van een consente Jn Jnckelen steerte om te moegen prenten eenige boecken voe*r christ*ofel plantyn
Get. witte vij s. vj d.
Id. f° 25r°
236. *Geg. 11 januari 1568 (1569 n.st.)* *Ing. 16 januari 1568 (1569 n.st.)*

Van een Octroy om alleen te moegen drucken ende vercoopen zekeren breuier gemaict nauolgende tconcilie van trenten voe*r christ*ofel plantyn
Get. Langh xij s. ix d.
Id. f° 30r°
237. *Geg. 17 november 1568* *Ing. 9 februari 1568 (1569 n.st.)*
Van een octroy voe*r christ*ofel plantyn om diuersche boecke te moegen vercoopen
Get. witte xij s. ix d.
Id. f° 31 v°
238. *Geg. 25 februari 1568 (1569 n.st.)* *Ing. 3 maart 1568 (1569 n.st.)*
Van een octroy om te mogen prenten sekeren boeck met Jnterdictie voer peeteren zangre gezworen prentere
Get. J facuwez xij s. ix d.
Rekening 1569 f° 2v°
Deze rekening loopt van 12 februari 1569 n.st. tot 15 mei 1569. Secretaris de Facuwez was op 10 februari 1569 overleden; er is dus een fout ofwel in de datum van toekenning ofwel in de ondertekening
239. *Geg. 15 maart 1568 (1569 n.st.)* *Ing. 8 mei 1569*

Van een octroy om te mogen prenten zekeren boeck geJntitule*ert* Officiu*m* misse voer (*naam niet ingevuld*)
Get. Perre xij s. ix d.
Id. f° 9r°

Rekenkamer 20.792

240. *Geg. 21 september 1569* *Ing. 24 september 1569*
Van een Ottroy om zeker boecken te mogen drucken voer *christ*offel plantyn boeckdruckere wonende Tantwerpen
Get. De Lange Lj s.
Rekening 1569-70 f° 20r°
Deze rekening loopt van 17 mei 1569 tot 30 september 1570
241. *Geg. 11 oktober 1569* *Ing. 25 oktober 1569*
Van een Ottroy Jn Jnckelen steerte voer de weduwe wylen Jan stelsius om zekeren boeck te mogen drucken
Get. de witte xxx s.
Id. f° 25v°
242*([112])*. *Geg. 14 november 1569* *Ing. 29 december 1569*
Van een Ottroy om boecken te mogen vercoopen bynnen Antwerpen voer Joos de hertoge
Get. Witte Lj s.
Id. f° 33r°
243. *Geg. 10 januari 1569 (1570 n.st.)* *Ing. 19 januari 1569 (1570 n.st.)*

Van een ottroy Jn simpelen steerte om te mogen printen zeke*r* boecxken genaempt Joh*ann*is despauterij j[a] ij[a] et iij[a] partes voer michiel van hamont boeckdruckere
Get. Perre xxx s.
Id. f° 35r°
244. *Geg. 17 februari 1569 (1570 n.st.)* *Ing. 4 maart 1569 (1570 n.st.)*
Van een ottroy om te mogen drucken zekeren boeck geJntituleert Ambrosij calipini dictionarium voer de weduwe wylen Jan stelsius
Get. witte Lj s.
Id. f° 40r°
245. *Geg. 13 februari 1569 (1570 n.st.)* *Ing. 18 maart 1569 (1570 n.st.)*

Van een ottroy om te mogen doen drucken zekere boecken voir *christ*offle plantyn
Get. de Lange Lj s.
Id. f° 42r°

246. *Geg. 21 februari 1569 (1570 n.st.)* *Ing. 26 maart 1569 (1570 n.st.)*

Van een ottroy om te mogen doen printen zekeren boeck geJntituleert Theatrum orbis terrarum voer Abraham ortels mathematicien
Get. witte Lj s.
Id. f° 43r°
247. *Geg. 4 april 1570* *Ing. 27 april 1570*
Van een ottroy voer Lazarus struys om te wercke te mogen stellen zekere nyeuwe Jnuentie van drucken op ysere
Get. Douerloepe Lj s.
Id. f° 49r°
248. *Geg. 24 april 1570* *Ing. 8 juni 1570*
Van een ottroy Jn dobbelen steerte voer de weduwe ende erffgenamen wylen Jan stelsius om te mogen drucken eenen nyeuwen bybel
Get. Perre v £ ij s.
Id. f° 54r°
249. *Geg. 19 juni 1570* *Ing. 18 juni 1570*
Van een ottroy om te mogen doen drucken zeker historie van*den* Landen ende coninckrycken van Spaengnien voer Stephano de germay spaingnart
Get. Halle Lj s.
Id. f° 57r°
250. *Geg. 22 juni 1570* *Ing. 6 juli 1570*
Van een ottroy om te mogen drucken zekere charte oft beschryvinge van theylich lant voer Jeronimus cock schilder
Get. witte Lj s.
Id. f° 61r°
251. *Geg. 13 juli 1570* *Ing. 5 oktober 1570*
Van een ottroy om te mogen printen diuersche boecken voir *christ*offel plantin

Get. witte Lj s.
Rekening 1570-71 f° 1v°
252. *Geg. 13 juli 1570* *Ing. 5 oktober 1570*
Van een ottroy om te mogen printen den bybel voir den voirn. plantin
Get. witte Li s.
Id. f° 1v°
253. *Geg. 18 december 1569* *Ing. 5 oktober 1570*
Van een ande*r* ottroy om diuersche boecken te mogen printen voir den

voirn. plantin
Get. witte Li s.
Id. f° 1v°
254*([113]). Geg. 17 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van briefuen van admissie om te mogen continueren dye conste ende ambacht van drucken voir michiel hamont
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4r°
Zie *Cert. Plantin* p. 5
255*([114]). Geg. 31 augustus 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Dierick vander Linden
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4r°
Zie *Cert. Plantin* p. 18
256*([115]). Geg. 17 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Petrus Phalesius
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4r°
Zie *Cert. Plantin* p. 9-10
257*([116]). Geg. 31 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Daniel vervliet
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4r°
Zie *Cert. Plantin* p. 24-25
258*([117]). Geg. 3 september 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen voir Gillis van Diest
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4r°
Zie *Cert. Plantin* p. 27
259*([118]). Geg. 28 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Jan van ghele
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4v°
Zie *Cert. Plantin* p. 17
260*([119]). Geg. 29 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir henrick alsens
Get. De Lange Li s.

Id. f° 4v°
Zie *Cert. Plantin* p. 20-21
261*([120]). Geg. 27 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Seruaes sassenus
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4v°
Zie *Cert. Plantin* p. 9
262*([121]). Geg. 29 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Mathieu van Roye
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4v°
Zie *Cert. Plantin* p. 23
263*([122]). Geg. 29 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Peeter mesens
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4v°
Zie *Cert. Plantin* p. 20
264*([123]). Geg. 29 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Reynerus velpius
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4v°
Zie *Cert. Plantin* p. 11
265*([124]). Geg. 31 juli 1570 Ing. 18 december 1570*
Van gelycke briefuen van admissie voir Jan van waesbergen
Get. De Lange Li s.
Id. f° 4v°
Zie *Cert. Plantin* p. 22-23
266*([125]). Geg. 26 juli 1570 Ing. 21 december 1570*
Van briefuen van admissie om te mogen continueren dye conste en*de* ambacht van drucken oft printe*n* voir Bartholomeus grauius
Get. De Lange Lj s.
Id. f° 5v°
Zie *Cert. Plantin* p. 8
267*([126]). Geg. 26 oktober 1570 Ing. 29 december 1570*
Van briefuen van admissie om te mogen continueren dye conste ende ambacht van drucken voir Jan tronesius
Get. De Lange Li s.

Id. f° 6v°
Zie *Cert. Plantin* p. 27-28
268(*[127]*). *Geg. 31 juli 1570* *Ing. 11 januari 1570 (1571 n.st.)*
Van briefuen van admissie om te mogen continueren de printerye voir Jan verwithagen
Get. De Lang Li s.
Id. f° 7v°
Zie *Cert. Plantin* p. 19
269(*[128]*). *Geg. 28 september 1570* *Ing. 11 januari 1570 (1571 n.st.)*
Van gelycke briefuen van admissie voir Jan liefrinck
Get. De Lang Li s.
Id. f° 7v°
Zie *Cert. Planti*n p. 29
270. *Geg. 28 maart 1570 (1571 n.st.)* *Ing. 7 april 1570 (1571 n.st.)*
Van briefuen van admissie om te mogen continueren dye conste en*de* ambacht van drucken voir Rutgerus velpius
Get. De Langhe Li s.
Id. f° 18r°
Zie *Cert. Plantin* p. 13
271. *Geg. 27 maart 1570 (1571 n.st.)* *Ing. 7 april 1570 (1571 n.st.)*
Van briefuen van admissie om te mogen continueren dye conste van Jan boogaerts
Get. Langhe Li s.
Id. f° 19r°
Na ‘conste van’ werden vermoedelijk de woorden ‘drucken voir’ vergeten
Zie *Cert. Plantin* p. 12
272. *Geg. 27 maart 1570 (1571 n.st.)* *Ing. 7 april 1570 (1571 n.st.)*
Van gelycke briefuen van admissie voir Jacop heyborchs
Get. Langhe Li s.
Id. f° 19r°
Zie *Cert. Plantin* p. 13-14
273. *Geg. 27 maart 1570 (1571 n.st.)* *Ing. 7 april 1570 (1571 n.st.)*
Van gelycke briefuen van admissie voir Jan maes
Get. Langhe Li s.
Id. f° 19r°
Zie *Cert. Plantin* p. 12
274(*[129]*). *Geg. 5 januari 1570 (1571 n.st.)*

Ing. 21 april 1570 (1571 n.st.)
Van briefuen van admissie om te mogen exerceren en*de* continueren dambacht en*de* kunste van drucken voir Phl*ips* nutius
Get. Lange Li s.
Id. f° 20v°
Zie *Cert. Plantin* p. 25
275*([130]). Geg. 20 oktober 1570 Ing. 5 mei 1571*
Van briefuen van admissie om te mogen continueren dexercitie van drucken voir Geerart de Jode
Get. Lange Li s.
Id. f° 22r°
Zie *Cert. Plantin* p. 30
276. *Geg. 31 mei 1571 Ing. 2 juni 1571*
Van een ottroy om te mogen drucken dye getyden van onser Lieuer vrouwen voir de wed*uwe* wylen Jan stelsius
Get. Langhe Li s.
Id. f° 26r°
277. *Geg. 11 juni 1571 Ing. 13 juni 1571*
Van een ottroy om te mogen drucken zekeren boeck gemaect by broeder Jacop veldius voir Jan boogaert gesworen boeckprinte*r*
Get. Broecke Li s.
Id. f° 27v°
278*([131]). Geg. 27 maart 1570 (1571) Ing. 23 juni 1571*
Van een ottroy om te mogen exerceren den styl van drucken voir Petrus zangrius

Get. Lange Li s.
Id. f° 28v°
Zie *Cert. Plantin* p. 11
279. *Geg. 9 juli 1571 Ing. 10 juli 1571*
Van een ottroy om te mogen doen drucken zekeren spaenschen boeck voir heeren hernando de pinada
Get.
Vorshuys Li s.
Id. f° 30v°
280. *Geg. 7 oktober 1570 Ing. 8 augustus 1571*
Van een ottroy om te mogen drucken een nyeuw missael voir Chroffel (*sic!*) plantin
Get. Langhe Li s.
Id. f° 34r°

281. *Geg. 15 oktober 1570* *Ing. 8 augustus 1571*
Van een consent Jn Jnckelen steerte om zeke*r* boecken te mogen drucken voir derffgenamen stelsius
Get. Perre iij £
Id. f° 35v°
282. *Geg. 8 augustus 1571* *Ing. 21 augustus 1571*
Van een consent Jn dobbelen steerte om te mogen drucken zeke*r* boecxkens voir Elizabeth wed*uwe* wylen Peeters van keerberghe
Get. Lange Li s.
Id. f° 36v°
283. *Geg. 1 juni 1571* *Ing. 28 augustus 1571*
Van een ottroy Jn dobbelen steerte om te mogen printen zeke*r* boecken geJntituleert Grammatic*ae* Despauterian*ae* Jn Epitomen Redact*ae* libri quatuor

Get. witte Li s.
Id. f° 38r°
284. *Geg. 24 september 1571* *Ing. 27 september 1571*
Van een ottroy om te mogen drucken zekeren boeck Jnt hoochduytsch voir kaerle strytbergen
Get. Broecke Li s.
Id. f° 41r°
285. *Geg. 2 oktober 1571* *Ing. 23 oktober 1571*
Van een ottroy om te mogen drucken verscheyden boecken voir Jan van waesberge gesworen boeckprinte*r* tantwe*r*pen
Get. witte Li s.
Rekening 1571-72 f° 3r°
286. *Geg. 12 februari 1571 (1572 n.st.)* *Ing. 16 januari 1571 (1572 n.st.)*

Van een ottroy om te mogen drucken den bybel voir Chri*st*offel plantin
Get. Perre Li s.
Id. f° 16r°
287. *Geg. 15 maart 1571 (1572 n.st.)* *Ing. 18 maart 1571 (1572 n.st.)*
Van een ottroy voir Chri*st*offel plantin om te mogen drucken dye kaerte van Europen
Get. Perre Li s.
Id. f° 20r°

288. *Geg. 22 oktober 1571* *Ing. 18 maart 1571 (1572 n.st.)*
Van een ottroy voir Jan bellens om te mogen drucken diuersche boecken
Get. witte Li s.
Id. f° 20r°
289. *Geg. 15 maart 1571 (1572 n.st.)* *Ing. 27 maart 1571 (1572 n.st.)*
Van een ottroy voir Chr*ist*offel plantin om zeke*r* boecken te mogen drucken
Get. Perre Li s.
Id. f° 21r°
290. *Geg. 22 november 1571* *Ing. 27 maart 1571 (1572 n.st.)*
Van een ottroy voir den seluen plantin om ande*r* boecken te mogen drucken
Get. witte Li s.
Id. f° 21r°
291*([135])*. *Geg. 11 april 1571* *Ing. 16 april 1572*
Van een ottroy om boecken te mogen vercoopen voir Dierick van croonenborch

Get. witte Li s.
Id. f° 23r°
Er schuilt mogelijk een vergissing in het jaartal van de toekenning
292. *Geg. 12 april 1572* *Ing. 16 april 1572*
Van een ottroy om te mogen drucken diuersche boecken voir de wed*uwe* wylen Jan stelsius
Get. Perre Li s.
Id. f° 23v°
293*([136])*. *Geg. 23 januari 1571 (1572 n.st.)* *Ing. 8 mei 1572*
Van een ottroy ende admissie om te mogen exerceren den styl van drucken voir Geraert smidt
Get. douerloepe Li s.
Id. f° 26r°
Zie *Cert. Plantin* p. 32-33
294. *Geg. 10 mei 1572* *Ing. 14 mei 1572*
Van een ottroy voerde weduwe wylen Jan stelsius om te mogen drucken zekeren boeck geJntituleert Tomus duodecimus D Tom*ae*
Get. Perre Li s.
Id. f° 27r°
295*([137])*. *Geg. 21 mei 1572* *Ing. 25 mei 1572*
Van een ottroy om boecken te mogen vercoopen voir henrick wouters
Get. witte Li s.

Id. f° 28r°
296. *Geg. 15 september 1572* *Ing. 25 oktober 1572*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voirde wed*uwe* wylen Jan stelsius
Get. Perre Li s.
Rekening 1572-73 f° 3r°
297. *Geg. 12 september 1572* *Ing. 22 november 1572*
Van een ottroy om te mogen drucken den bybel voir *christ*offel plantin
Get. witte Li s.
Id. f° 6r°
298*([138])*. *Geg. 21 november 1572* *Ing. 29 november 1572*
Van een ottroy om boecken te mogen vercoopen voir henrick henricx
Get. Witte Li s.
Id. f° 6v°
299. *Geg. 17 december 1572* *Ing. 17 januari 1572 (1573 n.st.)*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir Jan van waesberge

Get. Perre Li s.
Id. f° 11r°
300. *Geg. 12 december 1572* *Ing. 17 januari 1572 (1573 n.st.)*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir den voirn. Jan van Waesberge
Get. Perre Li s.
Id. f° 11r°
301. *Geg. 17 december 1572* *Ing. 17 januari 1572 (1573 n.st.)*
Van een ande*r* ottroy om boecken te mogen drucken voir den voirn. van waesberge
Get. Perre Li s.
Id. f° 11r°
302. *Geg. 15 december 1572* *Ing. 20 januari 1572 (1573 n.st.)*
Van een ottroy voir Antheunis du bois om te mogen doen drucken zeke*r* boecxken by hem gecomponeert
Get. Perre Li s.
Id. f° 11v°
303*([139])*. *Geg. 6 juni 1573* *Ing. 11 juni 1573*
Van een consent Jn Jnckelen steerte om boecken te mogen vercoopen voir

Jan thiemont
Get. zoete xxx s.
Id. f° 27v°
304*([140])*. *Geg. 20 juni 1573* *Ing. 30 juni 1573*
Van een ottroy ende admissie om te mogen drucken tot tshertogenbosche voir Jan scheffer
Get. mesdach Li s.
Id. f° 30v°
Zie *Cert. Plantin* p. 2-3
305*([141])*. *Geg. 25 juli 1570* *Ing. 7 juli 1573*
Van een ottroy ende admissie om te mogen drucken bynnen Louen voir Jan foulerus
Get. De Langhe Li s.
Id. f° 32r°
Zie *Cert. Plantin* p. 14
306. *Geg. 6 juli 1573* *Ing. 4 augustus 1573*
Van een ottroy om te mogen drucken verscheyden boecken voir *christ*offel plantin
Get. witte Li s.
Id. f° 34r°
307. *Geg. 23 september 1573* *Ing. 24 september 1573*
Van een ottroy om te mogen drucken zeke*r* boecken voir de wed*uwe* wylen Jan stelsius
Get. Perre Li s.
Id. f° 40v°
308. *Geg. 23 september 1573* *Ing. 24 september 1573*
Van een ottroy om te mogen drucken zeke*r* boecken voir Geeraert smidts boeckprinte*r* woonende Tantwerpen
Get. Perre Li s.
Id. f° 40v°
309. *Geg. 16 oktober 1573* *Ing. 20 oktober 1573*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir henrick wouters

Get. Perre Li s.
Rekening 1573-74 f° 3r°
310. *Geg. 4 november 1573* *Ing. 5 november 1573*
Van een ottroy om te mogen drucken zekere boecken voir Daniël vervlieten

Get. Perre Li s.
Id. f° 6r°
311. *Geg. 29 november 1573* *Ing. 3 december 1573*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir *christ*offel plantin

Get. Perre Li s.
Id. f° 9v°
312. *Geg. 10 december 1573* *Ing. 10 december 1573*
Van een ottroy om te mogen doen drucken zekeren boeck voir Jacop walrauen van horn*en*
Get. Perre Li s.
Id. f° 10r°
313. *Geg. 14 november 1573* *Ing. 28 januari 1573 (1574 n.st.)*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir Chr*ist*offel plantin

Get. witte Li s.
Id. f° 17r°
314. *Geg. 16 oktober 1573* *Ing. 28 januari 1573 (1574 n.st.)*
Van een ande*r* ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir (*naam niet ingevuld*)
Get. witte Li s.
Id. f° 17v°
315. *Geg. 14 januari 1573 (1574 n.st.)* *Ing. 30 januari 1573 (1574 n.st.)*

Van een ottroy voir m*eeste*r Jeronimus campos om te mogen doen drucken zekeren boeck by hem getranslateert vuyten lattyne Jn spaenscher talen
Get. Mesdach Li s.
Id. f° 18r°
316. *Geg. 30 januari 1573 (1574 n.st.)* *Ing. 4 februari 1573 (1574 n.st.)*

Van een ottroy om te mogen drucken zekeren boeck voerde wed*uwe* wylen Jan stelsius
Get. Perre Li s.
Id. f° 18v°
317. *Geg. 12 februari 1573 (1574 n.st.)* *Ing. 27 februari 1573 (1574 n.st.)*

Van een ottroy om te mogen drucken diuersche boecken voir *christ*offel plantin

Get. Perre Li s.
Id. f° 22r°

318. *Geg. 2 april 1573 (1574 n.st.)* *Ing. 15 april 1574*
Van een ottroy om zeker boecken te mogen doen drucken voir Peeter fabri
Get. witte Li s.
Id. f° 28r°
319. *Geg. 3 april 1573 (1574 n.st.)* *Ing. 4 mei 1574*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir Chr*ist*offel plantin

Get. Perre Li s.
Id. f° 31r°
320. *Geg. 6 oktober 1574* *Ing. 9 oktober 1574*
Van een consent Jn Jnckelen steerte voir Jan vuyter sprot om te mogen drucken dye figure ende situatie der stadt van Brussel
Get. Blyleuen xxx s.
Rekening 1574-75 f° 2v°
321. *Geg. 6 november 1574* *Ing. 9 november 1574*
Van een ottroy voir Chr*ist*offel plantin om te mogen alleene drucken tgene dat der munte aengaet
Get. Perre Li s.
Id. f° 7v°
322. *Geg. 6 november 1574* *Ing. 23 november 1574*
Van een ottroy om te mogen drucken diuersche boecken voir Jan van waesberge gezworen drucker
Get. Perre Li s.
Id. f° 11r°
323. *Geg. 15 november 1574* *Ing. 27 november 1574*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir Chr*ist*offel plantin

Get. Perre Li s.
Id. f° 11v°
324. *Geg. 9 augustus 1573* *Ing. 5 december 1574*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir *christ*offel plantin

Get. zoete Li s.
Id. f° 13v°
325. *Geg. 29 november 1574* *Ing. 7 december 1574*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir *christ*offel plan-

tin
Get. witte Li s.
Id. f° 14r°
326. *Geg. 22 november 1574* *Ing. 7 december 1574*
Van een ottroy om te mogen drucken een*en* boeck Inhoudende de figuere vande principaelste steden van*de* werelt voir francisc*us* hoogenberghe
Get. witte Li s.
Id. f° 14r°
327. *Geg. 2 januari 1574 (1575 n.st.)* *Ing. 4 januari 1574 (1575 n.st.)*
Van een ottroy om zeke*r* boecken te mogen drucken voir Anthonys thielens
Get. vorsthuys Li s.
Id. f° 17r°
328*([142]). Geg. 14 augustus 1574* *Ing. 23 januari 1574 (1575 n.st.)*
Van een ottroy om te mogen exerceren de conste van drucken voir Mathieu de Riche poorter van antwerpen
Get. halle Li s.
Id. f° 17r°
Zie *Cert. Plantin* p. 35-36
329*([143]). Geg. 1 februari 1574 (1575 n.st.)* *Ing. 5 februari 1574 (1575 n.st.)*
Van een ottroy voir Gillis van Diest om te mogen exerceren de conste van boeckdrucke*n*
Get. Perre Li s.
Id. f° 21v°
Zie *Cert. Plantin* p. 37
330. *Geg. 8 februari 1574 (1575 n.st.)* *Ing. 17 februari 1574(1575 n.st.)*

Van een ottroy voir *christ*offel plantin om zeke*r* boecken te mogen drucken
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 22v°
331. *Geg. 26 mei 1575* *Ing. 31 mei 1575*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir henrick henricxsz

Get. Perre Li s.
Id. f° 33v°
332. *Geg. 26 mei 1575* *Ing. 31 mei 1575*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir Jan waesberge
Get. Perre Li s.
Id. f° 33v°

333. *Geg. 17 juni 1575* *Ing. 21 juli 1575*
Van een ottroy om te mogen drucken allerhande boecken voir Peeter fabri
Get. wouwer Li s.
Id. f° 39r°
Zie *Cert. Plantin* p. 36
334. *Geg. 23 mei 1575* *Ing. 27 juli 1575*
Van een ottroy voir *christ*offel plantin om diuersche boecken te drucken
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 39v°
335. *Geg. 6 oktober 1575* *Ing. 10 januari 1576*
Van een ottroy om te mogen drucken diuersche boecken voir Nicolaes soelmans

Get. Perre Li s.
Rekening 1575-76 f° 1v°
336*([144])*. *Geg. (datum niet ingevuld)* *Ing. 12 januari 1576*
Van een ottroy om boecken te mogen v*er*coopen voir Adam gillis
Get. Broecke Li s.
Id. f° 7r°
337. *Geg. 22 oktober 1575* *Ing. 12 januari 1576*
Van een ottroy om te mogen drucken voir m*eeste*r Jeronimus elen van bulen
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 8r°
338. *Geg. 22 oktober 1575* *Ing. 9 februari 1576*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir Anthuenys thielens

Get. Boote Li s.
Id. f° 19r°
339. *Geg. 5 maart 1576* *Ing. 17 maart 1576*
Van een ottroy om te mogen drucken zekere boecken voir Jan scheyffre
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 22v°
340. *Geg. 26 december 1575* *Ing. 17 maart 1576*
Van een ottroy om zeke*r* effigien te mogen doen drucken voir Anthonio de palermo
Get. Broecke Li s.
Id. f° 23r°

341. *Geg. 20 maart 1576* *Ing. 20 maart 1576*
Van een ottroy om te mogen drucken diuersche boecken voir Chr*ist*offel plantin

Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 23v°
342*([144 bis])*. *Geg. 2 april 1576* *Ing. 11 april 1576*
Van een ottroy om te mogen exerceren den styl van boecken drucken voir (*naam niet ingevuld)*
Get. Perre Li s.
Id. f° 26r°
343. *Geg. 11 april 1576* *Ing. 12 april 1576*
Van een ottroy om zeker boecken te mogen drucken voir Peeter beller
Get. Perre Li s.
Id. f° 26r°
344. *Geg. 15 oktober 1575* *Ing. 16 april 1576*
Van een ottroy om zeke*r* boecken te mogen drucken voir *christ*offel plantin
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 26v°
345*([145])*. *Geg. 4 april 1576* *Ing. 16 april 1576*
Van een ottroy om te mogen exerceren den styl van drucken voir Nicolaes molyns
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 27r°
346. *Geg. 22 mei 1576* *Ing. 25 mei 1576*
Van een ottroy om zeke*r* boecken te mogen drucken voir henrick henrixsz boeckdrucke*r* tantwerpen
Get. Perre Li s.
Id. f° 31r°
347. *Geg. 22 mei 1576* *Ing. 26 mei 1576*
Van een ottroy om te mogen drucken concorda*n*tias bibliorum voir Peeter beller

Get. Perre Li s.
Id. f° 31v°
348*([146])*. *Geg. 9 maart 1576* *Ing. 8 juni 1576*
Van een ottroy om bynnen der stadt van antwerpen te mogen exerceren de druckerye voir Gilis van*den* Rade

Get. Mesdach Li s.
Id. f° 33r°
Zie *Cert. Plantin* p. 15
349*([147]). Geg. 2 augustus 1576 Ing. 13 augustus 1576*
Van een ottroy om boecken te mogen drucken voir Andries conthoudt
Get. Mesdach Li s.
Id. f° 40v°
Zie *Cert. Plantin* p. 43-44
350. *Geg. 24 juli 1576 Ing. 18 augustus 1576*
Van een ottroy voir Chr*ist*offel plantin om den bybel te mogen drucken
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 41v°
351. *Geg. 12 augustus 1576 Ing. 18 augustus 1576*
Van een ottroy om diuersche ande*r* boecken te mogen drucken
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 42r°
352*([148]). Geg. 9 juli 1576 Ing. 18 augustus 1576*
Van een ottroy voir Guill*iame* de la Riuiere om te mogen exerceren de druckerye tantwerpen
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 42r°
Zie *Cert. Plantin* p. 43
353. *Geg. 21 juni 1576 Ing. 18 augustus 1576*
Van een ottroy voir Christoffel plantin om diuersche boecken te mogen drucken

Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 42r°
354. *Geg. 30 oktober 1574 Ing. 30 augustus 1576*
Van een ottroy om zeke*r* boecken te mogen drucken voir Peeter zangre
Get. witte Li s.
Id. f° 43v°
355. *Geg. 9 maart 1577 Ing. 10 maart 1577*
Van een ottroy om te mogen doen drucken twee figuren vanden peys voir zeger cobbelgiers
Get. Blyleuen li s.
Rekening 1576-77 f° 13v°
Op f° 51 r° wordt dit octrooi vermeld bij de stukken die ‘nyet gelicht’ werden

356. *Geg. 18 mei 1577* *Ing. 18 juni 1577*
Van een ottroy om zekeren boeck te mogen drucken voir Willem siluius
Get. Blyleuen li s.
Id. f° 28r°
357. *Geg. 2 juli 1577* *Ing. 6 augustus 1577*
Van een ottroy voir henrick van loo / om den herbarium te mogen drucken
Get. Blyleuen li s.
Id. f° 36r°
358. *Geg. 7 augustus 1577* *Ing. 8 augustus 1577*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir *christ*offel plantin

Get. Blyleuen li s.
Id. f° 36r°
359. *Geg. 28 juni 1577* *Ing. 28 september 1577*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir Guill*iame* de parys gezworen boeckdrucker
Get. Blyleuen li s.
Id. f° 46r°
360. *Geg. 23 augustus 1577* *Ing. 28 september 1577*
Van een ottroy voir den voirn. Guill*iame* de parys / om alleene te mogen drucken daffeyren nopende de munte by consente ende Jnde plaetse van *christ*offel plantin
Get. Blyleuen li s.
Id. f° 46r°
361. *Geg. 20 juli 1577* *Ing. 28 september 1577*
Van een ottroy voir Phl*ip*s galle gezworen drucker en*de* figuersnyder Jnt copere / om zekere figure te mogen drucken
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 46r°
362. *Geg. 10 oktober 1577* *Ing. 18 oktober 1577*
Van een ottroy om diuersche boecken te mogen drucken voir henrick wouters gezworen drucke*r*
Get. Blyleuen Li s.
Rekening 1577 f° 2v°
Deze rekening loopt van 1 oktober 1577 tot 21 december 1577
363. *Geg. 12 november 1577* *Ing. 3 december 1577*

Van een ottroy voir *christ*offel plantin om zeke*r* boecken te mogen drucken
Get. Blyleuen Li s.
Id. f° 6r°
364. *Geg. 17 december 1577* *Ing. 21 december 1577*
Van een consent Jn Jnckelen steerte voir Nicolaes molyns om twee conincx briefuen te mogen drucken
Get. Blyleuen xxx s.
Id. f° 8r°

Rekenkamer 20.793

365. *Geg. 10 december 1577* *Ing. 24 december 1577*
Octroij om te moegen printen voer phl*ip*s nutius druckere tantwerpen van sekeren boeck Jn hoochdutsche (*sic!)* bescreuen byden vorst van Cleue gheJntituleert cort bericht des crychshandels
Get. Blijleuen ij £ xj s.
Rekening 1577-78 f° 3r°
Deze rekening loopt van 21 december 1577 tot einde september 1578
366. *Geg. 10 december 1577* *Ing. 24 december 1577*
Octroij om printen voer meester francois Raselingius (*sic!*) ghesworen printere tantwerpen Jerst de historie van Coninck Lodewyck van vranckrijcke de xj^{e} des naems ende van hertoghe Carel van Bourg*oing*nen duer Phl*ip*s van Com*m*ines noch eenen boeck gheJntituleert gheluck oft ongheluck des huwelyck noch den spiegel des huwelijck noch der vrouwen loff ende lasteringe ende der sotternijen loff
Get. Blijleuen ij £ xj s.
Id. f° 3r°
367. *Geg. 3 februari 1578* *Ing. 23 februari 1578*
Octroij om te moegen printen sekeren boeck Jn tabulas geographicas C.L. ptholomej ad mentem auctoris Restitutas et emendatas etc. voer Gheraert mercator
Get. Blijleuen ij £ xj s.
Id. f° 14r°
368. *Geg. 6 maart 1578* *Ing. 14 maart 1578*
Commissie om te moegen printen die testamenten vande twelff patriarchen Jacops kinderen voer Jan tornesius met Jnterdictie / ende voer eenen tijt van vier Jaeren
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 17r°

369. *Geg. 20 januari 1578* *Ing. 27 maart 1578*
Octroij ende consent om te moegen printen voer Christoffel plantin opera diuj hieronijmj presbiterj
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 18r°
370. *Geg. 31 maart 1578* *Ing. 22 april 1578*
Octroij voer Guill*iame* van parijs om te moegen printen dastronomissche Jndicatien ende meer andere boecken daer Jnne gespecificeert
Get. blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 22r°
371. *Geg. 31 maart 1578* *Ing. 27 april 1578*
Octroy om te moeghen herprinten een hantboecxken van deuotien a*nn*o Lxiiij gedruct voer Jan tornesius gesworen druckere
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 23v°
372. *Geg. 9 juni 1578* *Ing. 11 juni 1578*
Octroij voer Christoffel plantin om te moegen drucken een*en* boeck ghenoempt senatus populiq*ue* genuensis rerum domj forisq*ue* gestarum memorabilium historia autore P bizarro ende noch een boeck gheJntituleert poemata francisci heuij Jnsulanj alterum op*us* ad R*everendissimum* patrem d. Jo*ann*em loen*ensem* prepositum euersamen*sem*
Get. Blijleuen ij £ xj s.
Id. f° 31r°
373*([149])*. *Geg. 1 juli 1578* *Ing. 10 juli 1578*
Commissie om printen voer Jan van waesbergen woonende Tantwerpen
Get. Blijleuen ij £ xj s.
Id. f° 36r°
374*([150])*. *Geg. 21 juni 1578* *Ing. 10 juli 1578*
Commissie van printen als voere op Jan van ghele de Jonge binnen der stadt van Antwerpen
Get. Blijleuen ij £ xj s.
Id. f° 36r°
375. *Geg. 28 augustus 1578* *Ing. 7 september 1578*
Octroij Jn dobbelen steerte voer peeter baltels schildere Om alleene te moegen graueren snijden steken ende drucken oft prenten eenen tijt van zesse Jaeren de figuren ende genealogien vande hertogen van brabant ende grauen van vlaenderen
Get. zoete ij £ xj s.

Id. f° 48r°
376. *Geg. 4 september 1578* *Ing. 7 september 1578*
Octroij ende consent om te moegen printen sekeren boeck geJntituleert fonteyne der gebeden Jnhoudende vele gulden honichvloijende loffsangen gecollecteert bij heere Christiaen cruijs / voer henr*ick* wouters gesworen drucker Tantwerpen

Get. Mesdach ij £ xj s.
Id. f° 48r°
377. *Geg. 15 september 1578* *Ing. 18 september 1578*
Octroij om printen sekere boecxken gheJntituleert vita Jesu Christi ex quatuor euangelistis gemaict bij heeren Christiaen crucius voer hendrick wouters druckere tantwerpen
Get. Mesdach ij £ xj s.
Id. f° 50v°
378. *Geg. 20 november 1578* *Ing. 27 november 1578*
Octroy voer Jan Bellerus om te moeghen printen eenen boeck vanden Criminele practycke metten anderen nieuwen additien met Jnterdictie van nae te printen binnen thien Jaeren op confiscatie vanden boecken en*de* eenen guldenen op elcken boeck
Get. Mesdach ij £ xj s.
Rekening 1578-79 f° 10r°
379. *Geg. 3 december 1578* *Ing. 18 december 1578*
Octroy om printen voer henrick wouters van een boecxken gheJntituleert Refutation des fauses suppositions etc. Jntwalssch ende Jnt dutsch (*sic!*) / gemaect by Matheu de launoy ende henry Pennetier
Get. Mesdach ij £ xj s.*Id. f° 14v°*
380. *Geg. 7 februari 1579* *Ing. 19 februari 1579*
Octroy om te moeghen printen voer Gheraert de Jode ghesworen printere aengaende den boexken van caerten van diuersche landen ende prouincien met diuersche descriptien
Get. Boudewyns ij £ xj s.
Id. f° 24 v°
381. *Geg. 5 maart 1579* *Ing. 10 maart 1579*
Octroy om printen voer Abraham orteliers aengaende tabulas geographicas ende andere daer toe noch tadderen boecxsgewyse oft anderssints
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 28v°

382. *Geg. 29 mei 1579* *Ing. 3 juni 1579*
Octroy om te moghen drucken de figure van het vrouken dat Jn ouerspel was ghevonden voer Peeter Perret figuersnyde*r*
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 41v°
Op f° 69r° wordt vermeld dat dit stuk 'nyet en Js gelicht'.
383. *Geg. 3 juni 1579* *Ing. 23 juni 1579*
Octroy om te moeghen printen vyff boecxkens van tnieuw sacrificium des *christ*endoms van dauentmael ende misse voer hendr*ick* wouters drucke*r*
Get. Mesdach ij £ xj s.
Id. f° 44r°
384. *Geg. 7 juli 1579* *Ing. 2 december 1579*
Octroy voer Bonauentura Vulcanus om te moeghen doen printen hondert vyfticht salmen vanden propheet Dauid by hem ouergesedt Jn ryn (*sic!*) opte francoische wyse
Get. Asseliers ij £ xj s.
Rekening 1579-80 f° 11v°
385. *Geg. 15 januari 1580* *Ing. 27 januari 1580*
Octroy Jn dobbelen steerte voer de weduwe wylen Jans van Loo om te moeghen drucken den tyt van zesse Jaeren zekeren boeck gheJntituleert Grammatice Latine precepta collecta ex donato / diomede etc. ende sintaxim cum Libello de Prosodia sillabaru*m*
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 22v°
386. *Geg. 2 maart 1580* *Ing. 15 maart 1580*
Octroy om te moeghen drucken zesse boecken eenen vander historie vanden Ridder Galmy den ij^{en} van thien Ezels etc.
Get. Mesdach ij £ xj s.
Id. f° 28r°
387. *Geg. 26 mei 1580* *Ing. 31 mei 1580*
Octroy om te moeghen printen den bybel Jn duytsche tale voer eenen tyt van zes Jae*re*n voer Jan caen ende Jan hermansze borgers van Dort met Jnterdictie etc.
Get. Asseliers v £ ij s.
Id. f° 41v°
388. *Geg. 1 juli 1580* *Ing. 7 juli 1580*
Octroy om te moeghen printen eenen tyt van xij Jaeren voer *christ*offel

Plantin ghesworen drucke*r* de descriptie vande nederlande ghecorrigeert by Ludouico Guichiardinj
Get. Mesdach ij £ xj s.
Id. f° 47v°
389. *Geg. 9 augustus 1580* *Ing. 9 augustus 1580*
Octroy voer Cornille bertranus om te moegen vercoopen ende distribueren Jn brabant den bybel getranslateert Jnt francois by assistentie van Theodore de beze voer zesse Jaeren conform doctroy van*den* secreten Rade voer dande*r* prouincien
Get. Boote ij £ xj s.
Id. f° 53r°
390. *Geg. 30 augustus 1580* *Ing. 7 september 1580*
Octroy om te moeghen printen zeke*r* boecken voer de weduwe wylen Gheerardt Smidts
Get. Mesdach ij £ xj s.
Id. f° 58r°
391. *Geg. 23 mei 1579* *Ing. 6 januari 1582*
Octroy om te moegen printen Dauidz salmen Jn nederlantsche tale voer drye Jaeren Arnoult Sconincx
Get. Asseliers ij £ xj s.
Rekening 1581-82 f° 7r°
392. *Geg. 17 januari 1582* *Ing. 20 januari 1582*
Octroy om printen voer Christoffel Plantin aengaende de boecken gheJntituleert Pegasidus Pleyn oft den lusthoff der maeghden geco*m*ponneert by Jan Baptista houwaert Raidt en*de* m*eeste*r ord*inaris* vande Reken*inge*n Jn Brabant
Get. Bossche ij £ xj s.
Id. f° 9r°
393. *Geg. 13 oktober 1581* *Ing. 3 februari 1582*
Octroy om te moeghen printen de figuren vande hertoghen van Brabant en*de* huere gesten voer acht Jaeren
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 10r°
394. *Geg. 27 mei 1582* *Ing. 29 mei 1582*
Octroy om te moegen printen de confessie van Ausburch en*de* dhistorie daeraff dependeren*de* voer Arnoult Sconincx voer sesse Jaeren
Get. Wouwere ij £ xj s.
Id. f° 21r°

395. *Geg. 25 juni 1582* *Ing. 28 juni 1582*
Octroy om eenige boecken te moegen printen voer hendrick hendricksz
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 27r°
396. *Geg. 28 juni 1582* *Ing. 28 juni 1582*
Octroy om te moegen printen alle drucken ruerende de valuatie en*de* munte voer Guill*iame* Parys
Get. Blyleuen ij £ xj s.
Id. f° 27v°
397. *Geg. 10 juli 1582* *Ing. 10 juli 1582*
Octroy om te moegen printen de Phalmen (*sic!) v*an dauid en*de* Cathechisimus Jn dutsche voer Arnout Sconincx
Get. Wouwer ij £ xj s.
Id. f° 29r°
398. *Geg. 13 april 1583* *Ing. 26 april 1583*
Octroy om te mogen printen Jehan sleydan metten additien Jn vlaensche (*sic!)* tale voer den tyt van zesse Jaeren voer Ghysbrecht gheens de Jonge
Get. Spysken ij £ xj s.
Rekening 1582-83 f° □ 30r°

Rekenkamer 20.794

399. *Geg. 26 juli (geen jaartal vermeld)* *Ing. 1578/1579*
Van een octroy om te mogen printen alle placcaeten voer Rutgerius velpius
Get. Berwouts ij £ xj s.
Rekening 1578-79 f° 2v°
Deze rekening loopt van 1 juli 1578 tot 31 december 1579
400*([151])*. *Geg. 31 juli 1585* *Ing. september 1585*
Van een Octroij om te moghen boecken drucken binnen der stadt van Bruessele voer Jan mommaert den Jonghen
Get. verreycken ij £ xjs.
Rekening 1585 f° 13r°
Deze rekening loopt van 1 januari 1585 tot 1 oktober 1585; van nu af worden de posten per maand en niet meer per dag ingeschreven
401*([152])*. *Geg. 23 oktober 1585* *Ing. november 1585*
Van een Octroy om te mogen printen bynnen der stadt van Antwerpen voor mertten huyssens
Get. J de witte ij £ xj s.

Rekening 1585-86 f° 8r°

402. *Geg. 26 november 1585* *Ing. december 1585*

Van een Octroy voor Rutger Velpius ende Willem van Parys om geduerende den tyt van zesse Jaeren beghinnende den iiij[en] nouemb*ris* te mogen printen Jn Brabant alle zyn*er* Ma[ts] placcaten diemen voertaen de zelue sesse Jaeren geduerende maken decreteren ende vuytgeuen zal

Get. vanden houte v £ ij s.

Id. f° 13v°

403*([153]). Geg. 11 september 1586* *Ing. september 1586*

Van een Octroy om te moegen drucken voor Mechtelt vanden wouwere wed*uw*e Guilliams van Parijs Jn zynen leuen vry muntere en*de* gesworen druckere van Antwerpen

Get. J Boudewyns ij £ xj s.

Id. f° 54v°

404*([154]). Geg. 20 oktober 1586* *Ing. oktober 1586*

Van een Octroy te moghen drucken voer Peeter phalesius

Get. Wytfliet ij £ xj s.

Rekening 1586-87 f° 6v°

405*([155]). Geg. 31 oktober 1586* *Ing. november 1586*

Van een octroy om te moghen printen binnen der stadt van Bruessele voer Robert Phalesius

Get. J de witte ij £ xj s.

Id. f° 7v°

406. *Geg. 7 november 1586* *Ing. november 1586*

Van een Octroy om boecken te moghen printen voer Matheus de Rische gesworen boeckdrucker woonen*de* binnen der Stadt van Antwerpen

Get. J Boudewyns ij £ xj s.

Id. f° 9v°

407*([156]). Geg. 23 februari 1587* *Ing. februari 1587*

Van een Octroy om boecken te moghen drucken voer Joachim trochnesius

Get. J de Perre ij £ xj s.

Id. f° 25r°

408*([157]). Geg. 27 februari 1587* *Ing. maart 1587*

Van een Octroy om te moghen drucken voer Jan mourentorff genoempt mouretus

Get. J. Muyshont ij £ xj s.

Id. f° 27r°

409([158]). *Geg. 23 maart 1587* *Ing. maart 1587*
Van een Octroy om boecken te mogen printen binnen der Stadt van Ant*wer*pen voer Gilleyn Janssen
Get. N Lombaerts ij £ xj s.
Id. f° 32r°

410([159]). *Geg. 12 mei 1587* *Ing. mei 1587*
Van een Octroy om te moghen drucken voer Jan van keerberghen geboren van Antwerpen
Get. J de witte ij £ xj s.
Id. f° 41v°

411([160]). *Geg. 28 juli 1587* *Ing. juli 1587*
Van een Octroy om boecken te moghen drucken voor martinus nutius zone wylen Marthinj nutij
Get. Wytfliet ij £ xj s.
Id. f° 51r°

412. *Geg. 1587 (dag of maand niet vermeld)* *Ing. september 1587*
Van Een Octroy voer Adriaen huybert gesworen boeckdrucker om te moghen drucken zeker boecxken geJntituleert Theatrum Crudelitatum Hereticorum
Get. N Lombaerts ij £ xj s.
Id. f° 54r°

413([161]). *Geg. 12 november 1587* *Ing. december 1587*
Van een Octroy om boecken te moeghen printen voer Jan Thymon gesworen boeckvercooper binnen der Stadt van Bruessele
Get. J facuwez ij £ xj s.
Rekening 1587-88 f° 9r°

414. *Geg. 7 januari 1588* *Ing. januari 1588*
Van een Octroy om boecken te moeghen drucken voer Jan bellerus gesworen boeckprinter
Get. J de facuwez ij £ xj s.
Id. f° 11r°

415. *Geg. 15 september 1588* *Ing. september 1588*
Van een Octroy om te moeghen drucken een boecxken geJntituleert les heures de no*st*re dame a lvsaige de Rome en latin et franchois dernierement reueues et corrigees par maistre Rene benoist docteur regent en la faculte de theolegie et Cure de sanct Eustace a Parys
Get. C Wytfliet ij £ xj s.

Id. f° 30r°

Rekenkamer 20.795

416. *Geg. 18 september 1588* *Ing. november 1588*
Van een Octroy om te moghen drucken voer Joachim trognesius gesuoren drucker
Get. C Wytfliet ij £ xj s.
Rekening 1588-89 f° 5v°
417. *Geg. 18 januari 1589* *Ing. januari 1589*
Van een Octroy voer Christoffel Plantyn geswoeren boeck drucker van zyne Ma[t] om te moeghen drucken eenen boeck geJntituleert Pastoriaele a Louaniensibus sacre theologie professoribus ex multorum diocesium manualibus Libris collectum etc.
Get. J de facuwez ij £ xj s.
Id. f° 12v°
418. *Geg. 1 oktober 1588* *Ing. februari 1589*
Van een Octroy om boecken te moeghen drucken voer Joachim trognesius gesworen drucker woonende binnen onser Stadt van Antwerpen
Get. C Wyffliet ij £ xj s.
Id. f° 15v°
419*([162])*. *Geg. 9 mei 1589* *Ing. mei 1589*
Van een Octroy om te moeghen drucken binnen der stadt van Antwerpen alderhande medalien belden figueren boecken en*de* and*er* dinghen nyet suspect noch gereprobeert voer Jeronimus verdussen
Get. J de Buysschere ij £ xj s.
Id. f° 26r°
420*([163])*. *Geg. 2 april 1590* *Ing. april 1590*
Van een Octroy om boecken te moghen drucken binnen der stadt van Antwerpen voer Aernoult sconincx
Get. J de Busschere ij £ xj s.
Rekening 1589-90 f° 19v°
421*([164])*. *Geg. 16 maart 1590* *Ing. mei 1590*
Van een Octroy om te moghen drucken voer henrick swynghen
Get. J de facuwez ij £ xj s.
Id. f° 22v°
422*([165])*. *Geg. 23 juli 1591* *Ing. juli 1591*
Van een Octroy om boecken te moghen drucken voer Adam Jacquet borgher

der stadt van Antwerpen
Get. J de Busschere iij £ xvi s. vi d.
Rekening 1590-91 f° 33r°
423. *Geg. 8 augustus 1591* *Ing. oktober 1591*
Van een Octroy om boecken te moghen drucken voer Jan mourentorff genompt moretus
Get. J de Buysschere iij £ xvi s. vi d.
Rekening 1591-92 f° 1v°
424. *Geg. 20 mei 1592* *Ing. mei 1592*
Van een Octroy voer Jan van keerberghen om te moghen drucken zeker boeck geJntituleert Authoritatis Ecclesiastice defensio gemaect by heer thomas Stapletonius doctoir Jnder godth*eyt* en*de* professeur Jnde vniuersiteyt van Louen

Get. Wytfliet iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 23r°
425. *Geg. 27 april 1592* *Ing. juni 1592*
Van een Octroy om te moghen zekeren boeck geJntituleert lhorologe des Princes gemaeckt by Don Anthonio Geuara te moghen drucken met Jnterdictie van*den* zeluen naer te moghen drucken binnen den tyt van zes toecomende Jaeren voer Aert Conincx gesworen drucker woonen*de* binnen der stadt van Antwerpen
Get. Wytfliet iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 23v°
426. *Geg. 6 mei 1592* *Ing. juni 1592*
Van een ander Octroy voer Jan van keerberghen gesworen drucker binnen der stadt van antwerpen Om te moeghen drucken zeker boeck geJntituleert Practica criminalis Canonica D*omi*nj doctoris Lopez de Salsedo met Jnterdictie van ts*elu*e naer te drucken binnen den tyt van zesse naestcomende Jaeren
Get. Wytfliet iij £. xvi s. vi d.
Id. f° 24r°
427. *Geg. 12 mei 1592* *Ing. juni 1592*
Van een Octroy om diuersche boecken te moghen drucken Jnt v*oor*sz Octroy gespecificeert voer Jan Bellerus gesworen boeckdrucker binnen der stadt van antwerpen
Get. J de Facuwez iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 25r°
428. *Geg. 4 juli 1592* *Ing. juli 1592*

Van een Octroy voer Joachim Tronesius om te moghen drucken zeker boeck geJntituleert Promptuaire de tout ce quest aduenu plus digne de memoire depuis lan xv^{c} Jusques a present
Get. J Muyshont iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 28r^{o}
429*([166])*. *Geg. 3 juli 1592* *Ing. juli 1592*
Van een Octroy om te moghen drucken voer Anthoen de Ballo poorter ende Jngeseten van Ant*wer*pen
Get. J de Buysschere iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 28v^{o}
430. *Geg. 30 juli 1592* *Ing. augustus 1592*
Van een Octroy om zekere boecken te moeghen drucken voer Jan mourentorff gesworen boeckdrucker binnen der stadt van Ant*wer*pen
Get. Buysschere iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 31v^{o}
431. *Geg. 15 september 1592* *Ing. september 1592*
Van een octroy voer Joachim Tournesius om te moghen drucken zeker boeck geJntituleert les heures de no*st*re dame a l'vsaige de Rome
Get. Wytfliet iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 36r^{o}
432. *Geg. 19 oktober 1592* *Ing. oktober 1592*
Van een Octroij om te moeghen drucken zeker boeck geJntituleert nieuwe leggende van allen goedts lieuen heylighen voer Jeronimus verdussen
Get. J de Busschere iij £ xvi s. vi d.
Rekening 1592-93 f° 2v^{o}
433. *Geg. 20 oktober 1592* *Ing. oktober 1592*
Van een Octroy om te moeghen drucken zeker boeck geJntituleert den Breuier voer Gielis beys gesworen boeckdrucker binnen der Stadt van antwerpen
Get. J de Buysschere iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 2v^{o}
434. *Geg. 9 december 1592* *Ing. december 1592*
Van een Commissie van gesworen drucker binnen der stadt van ant*wer*pen voer Gieliam Stroobant pauwelsz
Get. F de Perre iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 7v^{o}
435*([167])*. *Geg. 30 januari 1593* *Ing. februari 1593*

Van een Octroy om te moeghen drucken voer andries bacx
Get. J de Cools iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 11r°
436*([170])*. *Geg. 23 maart 1593* *Ing. maart 1593*
Van een Octroy om te moghen drucken ende boecken vercoopen voer Peeter van tongeren
Get. P Berthem iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 15v°
437. *Geg. 20 maart 1593* *Ing. maart 1593*
Van een Octroy om zeker boecken te moeghen printen voer Peeter beelaert boeckvercooper
Get. J de Buysschere iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 15v°
438. *Geg. 13 mei 1593* *Ing. september 1593*
Van een Octroy om te moghen drucken voer Jan van keerberghen zekeren boeck geJntituleert Mercurius Gallo belgicus
Get. Wytfliet iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 30v°

Rekenkamer 20.796

439. *Geg. 5 mei 1594* *Ing. mei 1594*
Van een Octroy voer Joachimus trognesius om te moghen drucken seker boeck geJntituleert Emanuelis aluary[e] Societate Jesu de Jnstitutione grammatica libros tres
Get. G de Perre iij £ xvj s. vi d.
Rekening 1593-94 f° 17v°
440. *Geg. 28 mei 1594* *Ing. juni 1594*
Van een Octroy om te moghen drucken sekere*n* boeck geJntituleert Statij papinij opera que extant voer Jan molentorff (*sic)* gesworen drucker ende boeck vercooper binnen der stadt van antwerpen
Get. J de Busschere iij £ xvj s. vi d.
Id. f° 20v°
441. *Geg. 20 augustus 1594* *Ing. augustus 1594*
Van een Octroy voer Pater franchois Costerius priester religieux vande societeyt van Jesus om zeekeren boeck te moghen doen drucken
Get. J vanden houte iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 26r°

442. *Geg. 14 januari 1595* *Ing. januari 1595*
Van een Octroy voer Jan maes ende Phlips de Sangher beyde gesworen boeckvercoopers ende druckers binnen der stadt van Louen om te mogen drucken zeker boeck geJntituleert Opera Johannes molain
Get. wytfliet vij £ xiii s.
Rekening 1594-95 f° 11r°
443(*[171]*). *Geg. 30 maart 1595* *Ing. april 1595*
Van een Octroy voer Jacop meesens borgher ende Jngeseten der stadt van Ant*wer*pen om te moghen opstellen ende exerceren binnen der voersz Stadt een Druckerye
Get. J de Buysschere iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 18r°
444. *Geg. 20 april 1595* *Ing. april 1595*
Van een Octroy Jn dobbelen steerte om sekeren boeck te moghen doen drucken geJntituleert de kettersche spinnecoppe voer pater Jan Dauid ouerste van*de* Societeyt van Jesus binnen der stadt van Bruessele
Get. vanden houte iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 20r°
445. *Geg. 10 juni 1595* *Ing. juni 1595*
Van een octroy om de byble te drucken voer Jan van keerberghen gesworen boeckdrucker binnen der Stadt van Ant*wer*pen
Get. C Wytfliet iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 26r°
446. *Geg. 18 maart 1595* *Ing. juni 1595*
Van een acte Jn dobbelen steerte voer de boeckdruckers ende boeck v*er*coopers binnen der stadt van Ant*wer*pen
Get. J Cools vij £ xiii s.
Id. f° 27r°
447. *Geg. 18 september 1595* *Ing. oktober 1595*
Van een octroy om boecken te moghen drucken binnen der stadt van Ant*wer*pen voer Jeronimus v*er*dussen gesworen boeckdrucker der voersz stadt
Get. J facuwez iij £ xvi s. vi d.
Rekening 1595-96 f° 2r°
448. *Geg. 20 januari 1596* *Ing. januari 1596*
Van een Octroy voer hieronimus van*der* dussen gezworen boeckvercooper binnen der stadt van Antwerpen om te moghen drucken zeker boeck geJntituleert den Schat der Catholycker Sermoenen
Get. J facuwez iij £ xvj s. vj d.

Id. f° 13r°
449. *Geg. 27 maart 1596* *Ing. maart 1596*
Van een Octroy om te moeghen drucken voer Pauwels Stroobant
Get. J de Perre iij £ xvj s. vj d.
Id. f° 22v°
450. *Geg. 26 februari 1597* *Ing. maart 1597*
Van een Octroy om te moeghen drucken zeker boeck geJntituleert Lecturam Jn zachariam etc. voer Martino nutio woonende binnen der stadt van ant*wer*pen
Get. J de Perre iij £ xvi s. vi d.
Rekening 1596-97 f° 20r°
451. *Geg. 19 april 1597* *Ing. mei 1597*
Van een Octroy om te moeghen drucken zeker Catholycke sermoen*en* Jn een volumen byd*en* Pater franciscus costerius doctoer Jnder godth*eyt* religieux van*de* societeyt Jesu gedaen opde Eua*n*gelien van*de* xxiiij sondaghen nae Sincxen voer Joachim trognesius boeckdrucker
Get.
Vanden houte iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 30v°
452*([172])*. *Geg. 29 november 1597* *Ing. december 1597*
Van een Octroy om boecken te moghen drucken voer Jan baptista de sange*r*
Get. de Witte iij £ xvj s. vj d.
Rekening 1597-98 f° 7v°
453. *Geg. 25 februari 1598* *Ing. februari 1598*
Van een Octroy om te moeghen drucken zekeren boeck geJntituleert Apologia Catholica voer Pater Franciscus Costerius doctoir Ind*er* heyligher godth*eyt* religius (*sic!*) van*de* societeyt Jesu
Get.
Vanden houte iij £ xvi s. vj d.
Id. f° 19v°
454. *Geg. 25 februari 1598* *Ing. maart 1598*
Van een Octroy om te moeghen drucken zeker boecken voer Jehan mouretus
Get. J de Buyschere iij £ xvi s. vi d.
Id. f° 20r°
455*(173)*. *Geg. 7 februari 1598* *Ing. maart 1598*
Van een Com*m*issie van boecken te moeghen drucken voer Gerardus Riuius woonende binnen der stadt van Antwerpen
Get. Wytfliet iij £ xvj s. vi d.
Id. f° 22v°

456. *Geg. 16 april 1598* *Ing. april 1598*
Van een octroy voer Jan Baptista vrint om te moghen drucken zeker boeck geJntituleert les genealogies et anciennes descentes des forestiers et Contes de flandres etc.
Get. vanden houte iij £ xvj s. vj d.
Id. f° 27r°
457. *Geg. 16 april 1598* *Ing. april 1598*
Van een ander octroy voer den voorsz Jan Baptista vriendt om te moghen drucken zeker boeck geJntituleert Clara (*sic!)* bescryuinge der stadt van Jerusalem mette voergebochten (*sic!*) daerby gevueght de Caerten der seluer stadt
Get.
Van den houte iij £ xvj s. vj d.
Id. f° 27r°
458. *Geg. 2 juni 1598* *Ing. juni 1598*
Van een Octroy om te moghen drucken zeker boeck geJntituleert duodecim orationes voer Jan moretus
Get. J facuwez iij £ xvj s. vj d.
Id. f° 35r°
459. *Geg. 14 november 1598* *Ing. november 1598*
Van een octroy om boecken te mogen drucken voer Ingram Thuing engelmans

Get. N lombaerts iij £ xvj s. vj d.
Rekening 1598-99 f° 6r°

Rekenkamer 20.797

460. *Geg. 1 augustus 1599* *Ing. oktober 1599*
Van een Octroy Jn dobbelen steerte om herwaerts oeuere Jnt Jtaliaens te moegen doen drucken by Peeter bellerus les Romaneros Jntitulez Ramilote de flores Recogido de los mineur gardines de Romanches voor Jehan ortis vaendraeger van een compaignie voetvolcx spaignaerden
Get.
Vanden houte iij £ xvj s. vj d.
Rekening 1590-1600 f° 2v°
461. *Geg. 26 oktober 1599* *Ing. oktober 1599*
Van een Octroy Jn dobbelen steerte voor Pater Johannes dauid Rectoir vande collegie vande Jesuyten tot Gendt om sekeren boeck geJntituleert den Schilt des Waerheyts te moegen doen drucken by Jan masius gesworen boeckdrucker

Get. vandenhoute iij £ xvj s. vj d.

Id. f° 4r°
462. *Geg. 29 maart 1600* *Ing. april 1600*
Van een Octroy om te moegen drucken zeecker boeck geJntituleert christelycken biecorff der heyliger Roomscher kercke voor Pater Joannes dauid Rectoir van tcollegie der societeyt Jesu binnen der stadt van Gendt
Get.
Vandenhoute iij £ xvj s. vj d.
Id. f° 21r°
463. *Geg. 20 april 1600* *Ing. mei 1600*
Van een Octroy voor Jeronimus verdussen geswooren boeckdrucker ende boeckvercooper om te moegen drucken seker boeck geJntituleert die legende oft leuen Wercken doot ende miraculen ons lieffs heeren Jesu christj
Get. J de Buysschere iij £ xvj s. vj d.
Id. f° 29v°
464. *Geg. 8 december 1600* *Ing. december 1600*
Van een Octroy Jn dobbelen steerte voor Mathieu de Launoy om te mogen drucken seecker boeck
Get. P Berthem iij £ xvj s. vj d.
Rekening 1600-01 f° 7v°

Register

In dit register zijn opgenomen onder verwijzing naar het bewuste octrooinummer:

1. de namen van drukkers, boekverkopers en van degenen aan wie een octrooi verleend werd;
2. de namen van de auteurs van de in de rekenposten genoemde werken voor zover die daarin vermeld worden;
3. de titels van de werken zoals die in de rekenposten vermeld staan, met uitzondering van al te vage of globale aanduidingen;
4. de plaatsnamen.

Acten vanden concilie prouinciael van coelen 117
Aelst, Peeter van Zie Coecke van Aelst, Pieter
Almanach ende prognosticatien 56
Alssens, Hendrik 113, 260
Alvarus, Emmanuel 439
Amadis de gaule 150, 230
Amaria, Ortega de 179
Amersvoert, Anna van Zie Sassenus, Servatius I, wwe
Amsterdam 7
Ancxt, Marie Zie Liesvelt, Jacob van, wwe
Antwerpen 1, 4, 10, 11, 13, 16, 23, 27, 28, 30, 49, 102, 109, 135, 139, 192, 207, 215, 217, 225, 240, 242, 285, 308, 328, 346, 348, 352, 365, 366, 373, 374, 376, 377, 401, 403, 406, 409, 410, 418, 419, 420, 422, 425, 426, 427, 429, 430, 433, 434, 440, 443, 445, 446, 447, 448, 450, 455
Apologia Catholica 453
Apologie 17
Assertio juris Jmperatoris Caroli 37
Astronomissche Jndicatien... 370
Authoritatis Ecclesiastice defensio... 424
Avila, Louys de 134

Bacx, Andreas 435
Ballo, Anthonis de 429
Balten, Pieter 375
Bars, Jacomyne Zie Peetersen van Mid delburch, Heyndrick, Wwe
Bathenius, Jacobus 68, 104, 110
Bathenius, Joannes 163
Beelaert, Peeter Zie Bellerus, Petrus
Beeldesnyder, Jan de 16, 25
Beeringen, Joris van 227
Belegh voere thunes 24
Belle, Philippe van 173
Bellens, Jan Zie Bellerus, Joannes
Beller, Peeter Zie Bellerus, Petrus
Bellerus, Joannes 170, 288, 378, 414, 427

Bellerus, Petrus 343, 347, 437, 460
Benoist, Rene 415
Berckman, Aerd Zie Birckman, Arnold
Bergaigne, Anthoni Marie van 136, 137, 158
Berghen, Adriaen van 13*
Bertranus, Cornille 389
Beys, Gilles 433
Bèze, Theodore de 389
Bible 158
Birckman, Arnold 79, 208*
Bizarus, Petrus 372
Boccatius 14
Boeck aengaende den mercten maeten ende gewichten 44
Boeck tot mens 40
Boecken aengaende dleuen vanden keyser carolus 191
Boecken van musicque 38
Boecken van muysycke 176
Boeckens van nijeuwe consten 19
Boecxken om te leeren boeckhouden 36
Boeckxken van cijfren 15

Boecxken Jnhoudende diuersche geestelycke ende deuote liedekens 30
Boecxken tracterende vanden oirloghen van duytschlant 132
Boecxken van muysycke 42
Boecxkens Jn duytsche op die psalmen van dauid... 32
Boecxkens van deuotien Jnt duytssche 57

Boekdrukkers en boekverkopers van Antwerpen 446
Boexken de filio prodigo 45
Bogardus, Joannes 232, 271, 277
Bois, Antheunis du 302
Boloniensis, Vergilius 65, 135
Bonte, Gregorius de 27, 73
Borrewaters, Marie Zie Nutius, Martinus I, Wwe
Boullongnois, Virgilius Zie Boloniensis, Vergilius
Braecker, Jan de 180
Branthegem, Willem van 28
Breuier 67, 433
Breuier... nauolgende tconcilie van trenten 236
Breuier van Roome 23
Breuieren 68
Broecke, Lauwerijs van den 223
Brussel 2, 41, 320, 400, 405, 413, 444
Buys, Jehan de 38
Bybel 252, 286, 297, 350, 387, 389
Bystiers, Henricxken Davids 153

Caen, Jan Zie Canin, Jan
Caerten van diuersche landen... 380
Caerte van Gelderlandt 209
Calepinus, Ambrosius 244
Campos, Hieronimus 315
Canin, Jan 387
Carte... denemercken 25
Carte vander oostersscher zee 16
Catechisimus 397
Catholycke sermoenen 451
Charte oft beschryvinge van theylich lant 250
Charte vanden Landen van piedmont ende Lombardie 156
Charte van thunes 33
Christelycken biecorff der heyliger Roomscher Kercke... 462
Christobal, Jehan 166
Christophori, Jan 169
Chrysostomus 66
Claesz, Cornelis 53
Clara(!) bescryuinge der stadt van Jerusalem... 457
Cobbelgiers, Zeger 355
Cock, Hieronymus 130, 156, 209, 250

Cock, Symon 30, 32, 49, 50, 57, 66, 77, 107
Cocus, Simon Zie Cock, Symon
Coecke van Aelst, Pieter 124
Coecke van Aelst, Pieter, Wwe 168
Commenca la somma dela doctrina christiana 171
Commentaire de don Louys dauila 134
Commentaires et expositions en quatre euangelistes 48
Commentarium puerorum 119
Commines, Philippe de 366
Concordantiae bibliorum 347
Confessie van Ausburch.. 394
Coninx, Arnout 391, 394, 397, 420, 425
Conthoudt, Andries Zie Corthaut, Andries
Coppens van Diest, Gillis I 177, 258
Coppens van Diest, Gillis II 329
Coppermans, Gielis Zie Coppens van Diest, Gillis I
Corderius, Maturinus 119
Cornwels, Hugo 122, 123
Cort bericht des crychshandels 265
Corthaut, Andries 349
Costerus, Franciscus 441, 451, 453
Criminele practycke... 378
Crinitus, Joannes 39, 106
Crom, Geertruyt 87

Cronicke van zeelant 149
Cronycke vander historien des ouwe ende nyeuwe testaments 31
Croonenborch, Dierick van 291
Crucius, Christiaen 377
Cruijs, Christiaen 376
Cuelen, Peeter van 108

Dacrianus, O.S.B. 29
Dauidz salmen 391
David, Joannes 444, 461, 462
Dayn, Victor de 44
De bello cambaico vltimo... 121
Declaratie byder Key. M^t. aengaende den articulen concernerende onsen kersten gelooue 60
De Filio prodigo 45
De Jnstitutione grammatica... 439
De operibus sancte trinitatis 118
Der sotternijen loff 366
Der vrouwen loff ende lasteringe 366
Descriptie vande nederlande 388
Des Fossez, Jan 176
Despauterius, Johannes 243, 283
Dialectica 123
Dictionariolum trilingue 54
Dictionarium 244
Dodoens, Rembert 164
Doesborch, Jan van 5
Dordrecht 387
Duodecim orationes 458
Dussen, Hieronimus van der Zie Verdussen, Hieronymus

Eertborne, Cornelis 109*
Elen, Jeronimus 337
Elisabeth (Pauwijns) Zie Keerberghen, Peeter van, Wwe
Engelmans, Ingram Thuing 459
Everardus, Nicolas 152
Expositie op de euangelien van sinte matheus ende sint Jan 49

Faber, Petrus 318, 333
Feyten, Hendrick 67, 96, 114
Figuere met varsen 200
Figuere vande principaelste steden vande werelt 326
Figure ende situatie der stadt van Brussel 320
Figure van het vrouken dat Jn ouerspel was gheuonden 382
Figuren ende genealogien vande hertogen van brabant... 375
Figuren vande hertoghen van Brabant... 393

Figuren vanden peys 355
Fonteyne der gebeden 376
Foulerus, Joannes, 220, 305
Foulier, Jan Zie Foulerus, Joannes
Fraet, Frans 157
Fuschius, Leonardus 164

Galioen met zynen toebehoirten... 189
Galle, Philips 361
Gallo, Alvaro 148
Gast, Mathias 219
Genealogie et anciennes descentes des fores tiers et contes de flandres... 456
Gent 28, 461, 462
Germay, Stephano de 249
Getyden van onser Lieuer vrouwen 276
Gevara, Anthonio Zie Guevara, Antonio
Gheens, Ghysbrecht 398
Ghelen, Jan II van 144, 259
Ghelen, Jan III van 374
Gheluck oft ongheluck des huwelyck 366
Gilgot, Jan 201
Gillis, Adam 336
Gillis, Peeter 196
Goes, Damianus 121
Goey, Peeter de 90
Grammatica Despauteriana 283
Grammaticae... 283
Grammatice Latine... 385
Grapheus, Joannes 17, 18, 74
Grave, Bartholomeus de Zie Gravius, Bartholomaeus

Grave, Claes de 1, 11, 22
Grave, Joannes de 111
Gravius, Bartholomaeus 29, 71, 103, 115, 202, 266
Greve, Claes de Zie Grave, Claes de
Greve, Jan de Zie Grave, Joannes de
Guevara, Antonio 425
Guicciardini, Jan Baptista 145
Guicciardini, Lodovico 388
Gymnicus, Joannes 35

Haemus, Franciscus 372
Haeyen, Laureyns Zie Hayen, Laurens
Hamont, Michiel van 184, 243, 254
Hantboecxken van deuotien 371
Hasselt, Merten van Zie Verhasselt, Merten
Hayen, Laurens 8
Henricius, Henricus 298, 331, 346, 395
Hentin, Jan 48
Herbarium 164, 357
Hermansz, Jan 387
Hertoghe, Josse de 242
s'Hertogen, Zeger 15
's-Hertogenbosch 8, 304
Heures de nostre dame a lvsaige de Rome... 415, 431
Hevius, Franciscus Zie Haemus, Franciscus
Heyberchs, Jacob 272
Hieronymus, presbiter 369
Hillenius Hoochstratanus, Michael 6, 13, 20, 23, 26, 63, 72, 80
Historie van Coninck Lodewyck van vranckrijcke de xje... 366
Historie vanden Landen ende coninckryc ken van Spaengnien 249
Historie vanden Ridder Galmy 386
Historie vanden Ridder Galmy den ij^{en} 386
Historie van Julius cesar 66
{Historie} van thien Ezels 386
Hoeven, Servaes vander 229
Hofstadt, Nicolas vander 109
Hoochstraten, Michiel Zie Hillenius Hoochstratanus, Michael
Hoogenberghe, Franciscus 326
Horologe des Princes 425
Hose, Joris de 143
Houwaert, Jan Baptista 392
Huberti, Adrianus 412
Hulst, Marie vander Zie Coecke van Aelst, Pieter, Wwe
Huybert, Adriaen Zie Huberti, Adrianus
Huyssens, Marten 401
Huxkens, Dirick 147

Jacops, Lieven 192
Jacquet, Adam 422
Jansenius, Cornelis 233
Janssens, Guislain 409
Jarana, Fernand 46
Jn tabulas geographicas C.L. ptholomej 367
Jode, Gerard de 142, 275, 380

Kaerte van Europen 287
Kamerijk 31
Kapittel van St.-Servaaskerk Maastricht 12
Keerberghen, Jan van 410, 424, 426, 438, 445
Keerberghen, Peeter van 165, 207
Keerberghen, Peeter van, Wwe 282
Keere, Hendrik van den 183
Kempe de Bouchout, Adriaen 28
Kerckhove, Cornelis vanden 86
Kettersche spinnecoppe 444
Keyser, Merten de 22bis

Laet, Hans de 112, 131, 151
Laet, Jaspar 26
Lambrecht, Joos 51, 54, 59
Launoy, Mathieu de 379, 464
Lectura Jn Zachariam... 450
Legende oft leuen... ons lieffs heeren Jesu christj 463
Legende van St Rombout 234

Legende van St.-Servaas 12
Lemmens, Godevaert 92
Leuven 9, 70, 94, 105, 108, 120, 123, 185, 206, 305, 424, 442
Liber disputationum philippicarum 39
Liefrinck, Hans 78, 269
Liesvelt, Hans van 127
Liesvelt, Jacob van 56
Liesvelt, Jacob van, Wwe 88
Linden, Dierick vander 255
Lints, Aerde 13*
Loe, Hendrik vander 357
Loo, Jan vander 61, 102
Loo, Jan vander, Wwe 385
Lopez de Salzedo 426
Loys, Henry 38
Luberts, Andries 155

Maastricht 12, 147
Macheau, Christiaen 31
Maes, Jan Zie Masius, Joannes
Malcotius, Libertus 206
Maret, Frans 172
Martens, Marc 34, 40, 41
Martinus, Theodoricus 9
Masius, Joannes 273, 442, 461
Meesens, Jacob Zie Mesens, Jacob
Mercator, Gerard 146, 367
Mercurius Gallo belgicus 438
Mertens, Janne 101
Mertens, Merck Zie Martens, Marc
Mertens, Merten Zie Martens, Marc
Mesens, Jacob 443
Mesens, Peter 188, 263
Methodus artis medice... ex Galienj tradicionibus 27
Molain, Johannes 442
Molanus, Joannes Zie Molain, Johannes
Mollyns, Jan 159
Mollyns, Niclaes 345, 364
Mommaert, Jan 400
Mont, Anthoenis de 93
Moorbeke, Peeter 62
Moretus, Joannes 408, 423, 430, 440, 454, 458
Mourentorff, Jan Zie Moretus, Joannes

Nieuw sacrificium des christendoms van dauentmael ende misse 383
Nieuwe leggende van allen goedts lieuen heylighen 432
Noot, Thomas vander 2, 3

Nootman, Adriaen 19
Nuce, Philip Zie Nutius, Philippus
Nutius, Martinus I 37, 55, 76, 125, 133, 182
Nutius, Martinus II 411, 450
Nutius, Martinus, Wwe 187
Nutius, Philippus 217, 274, 365
Nuyts, Merten Zie Nutius, Martinus I
Nyeuw missael 280
Nyeuwe ordinancien 41
Nyeuwen bybel 248

Officium missae 239
Omelien ende sermoenen 43
Oraison dominicale 47
Ordinantie... 194
Ordonnancie der K.M. 20
Ordonnancie vander KM opte luteriaenen 34
Ortega de amaria 179
Ortelius, Abraham 246, 381
Ortis, Jehan 460

Palermo, Antonio de 340
Pandelaert, Jacob 94
Parijs 415
Parijs, Guilliaem van 222, 359, 360, 370, 396, 402
Parijs, Guilliaem, Wwe 403
Parijs, Silvester 78**
Pastoriaele a Louaniensibus sacre theologie professoribus... collectum 417
Patrocinium pupillorum minorum atque prodigorum 53
(Pauwijns), Elisabeth Zie Keerberghen, Peeter van, Wwe

Peeters, Henrick 78
Peeters, Henrick, Wwe 165
Peeters, Marten 200
Pegasidus Pleyn... 392
Pennetier, Henry 379
Perret, Peeter 382
Petersz, Doen Zie Pietersz, Doen
Phalesius, Petrus I 98, 160, 256
Phalesius, Petrus II 404
Phalesius, Robrecht 405
Phalmen (!) van dauid 397
Philips, hertog van Kleef 365
Phizica 123
Pietersz, Doen 7
Pinada, Hernando 279
Pissart, Pacquier 120
Placcaeten 399
Placcaten 402
Plantin, Christophe 175, 199, 210, 211, 212, 213, 214, 225, 226, 228, 231, 234, 235, 236, 237, 240, 245, 251, 252, 253, 280, 286, 287, 289, 290, 297, 306, 311, 313, 317, 319, 321, 323, 324, 325, 330, 334, 341, 344, 350, 353, 358, 360, 363, 369, 372, 388, 392, 417
Poemata 372
Pompe funebre... van... den keysere... 190
Practica criminalis Canonica 426
Promptuaire de tout ce quest aduenu... depuis lan XV^c Jusques a present 428
Proximj prognostice 62

Raphelengius, Franciscus 366
Raymaker, Merten Zie Rotarius, Martinus
Refutation des fauses suppositions... 379
Regulen Cancellarie apostolicque 148
Remunde, Jan Zie Ruremund, Hans II van
Reu, Jean-Joachim de 181
Reygersberch, Jan 149
Riche, Mathieu de Zie Rissche, Mattheus de
Richters, Hans 85
Ridder, Marten de 84
Rissche, Mattheus de 328, 406
Riviere, Guillaume 352
Rivius, Gerardus 455
Rode, Matheus van Zie Roye, Mattheus van
Roelants, Jan 83, 138
Romaneros Jntitulez Ramilote de flores... 460
Rotarius, Martinus 100, 154
Roye, Mattheus van 198, 262

Rupertus 118
Ruremund, Hans II van 116, 129*
Ryckarts, Jan 82

Salmen vanden propheet Dauid 384
Sanger, Philips de Zie Zangrius, Philippus
Sanger, Joan Baptista de Zie Zangrius, Joannes Baptista
Sassenus, Joannes 208
Sassenus Diestensis, Servatius, 69, 70, 117, 118, 119, 121, 129, 152, 205, 261
Sassenus Diestensis, Servatius, Wwe 185
Schat der Catholycker Sermoenen 448
Scheffer, Jan I 64, 141
Scheffer, Jan II 304, 339
Scheyffre, Jan Zie Scheffer, Jan II
Schilt des Waerheyts 461
Schuyte, Cornelis 56
sCrommen, Geertruydt Zie Crom, Geertruyt
Senatus populique genuensis... 372
Silvius, Willem 186, 194, 203, 221, 356
Simon, Willem 174
Sleger, Jan de 195
Sleidan, Johan 398
Smits, Gerard 293, 308
Smits, Gerard, Wwe 390
Snoeckaert, Willem 191
Soolmans, Niclaes 335
Speculum monachorum 29

Spiegel des huwelijck 366
Stapletonus, Thomas 424
Statius, Papinius 440
Steels, Jan Zie Steelsius, Joannes
Steelsius, Erfgenamen 281
Steelsius, Joannes 43, 58, 75, 128, 132, 171
Steelsius, Joannes, Wwe 241, 244, 276, 292, 294, 296, 307, 316
Steelsius, Joannes, Wwe en Erfgenamen 248
Stelsens, Jan Zie Steelsius, Joannes
Stephanus, Thomas 220
Stroobant, Pauwels 449
Stroobant, Willem 434
Struys, Lazarus 247
Stryrode, Goert van 108*
Strytbergen, Kaerle 284
Susato, Tielman 52
Swingen, Hendrik 421
Synonimorum silua 64

Tabulae geographicae 381
Taeffelen opte euangelien 202
Tavernier, Ameet 197
Terbruggen, Hendrik 42
Testamenten vande twelff patriarchen Jacops kinderen 368
Tetraglotton 203
Theatrum Crudelitatum Hereticorum 412
Theatrum orbis terrarum 246
Thibault, Jean 10
Thiebault, Dionysen 95
Thielens, Antheunis 218, 327, 338
Thiemont, Jan Zie Thimon, Jean
Thimon, Jean 303, 413
Thorike, huisvrouw van Lieven Jacobs 192
Thymon, Jan Zie Thimon, Jean
Titelman, Frans 49
Titus Liuius Jn dietsche tale 35
Toison d'or 190
Tomus duodecimus 294
Tongheren, Peter van 436
Torche, Nicolas Zie Torcy, Nicolas
Torcy, Nicolas 47, 134
Tornesius, Joachim Zie Trognesius, Joannes
Tournesius, Joachim Zie Trognesius, Joachim
Tournay, Pasquier Zie Pissart, Pacquier
Trans, Jan 16*
Tronesius Zie Trognesius
Trognesius, Emanuel Philippus 215

Trognesius, Joannes 267, 368, 371
Trognesius, Joachim 407, 416, 418, 428, 431, 439, 451
Trognesius, Philip Zie Trognesius, Emanuel Philippus
Trognez, Philip de Zie Prognesius, Emanuel Philippus
Trots, François 224
Tshertogen, Zeger Zie 's Hertogen, Zeger
Turnhout, Jan van 140

Uytersprot, Jan 320

Valuatie boexkens 51
Van thien Ezels 386
Veldius, Jacob 277
Velpen, Reynier van Zie Velpius, Reinerus
Velpen, Rutgeert Zie Velpius, Rutgerus
Velpius, Reinerus 161, 264
Velpius, Rutgerus 216, 270, 399, 402
Verbraken, Heylwich 81
Verclaringe ende interpretatie vanden bybels 69
Verdussen, Hieronymus 419, 432, 447, 448, 463
Verhasselt, Merten 99
Vermeeren, Merten Zie Nutius, Martinus I
Vermey, Jan 24, 33
Vervliet, Daniel 219*, 230, 257, 310
Verwithagen, Jan 126, 268
Virvesius, Alphonsus 39

Vissenaken, Steven 189
Vita Jesu Christi... 377
Vorstere, Françoise de 89
Vorsterman, Willem 4
Vrients, Jan Baptist 456, 457
Vulcanius, Bonaventura 384

Waen, Jan 97
Waesberghe, Jan van 178, 265, 285, 299, 300, 301, 322, 332, 373
Walraven, Jacop 312
Wam, Jan Zie Waen, Jan
Wellens, Jerome Zie Cock, Hieronymus
Welleus, Hieronymus 193
Welleus, Willem 105
Willems, Jeronimus Zie Cock, Hieronymus
Willems, Willem Zie Welleus, Willem
Winghe, Joannes de 167
Wouters, Hendrik 295, 309, 362, 376, 377, 379, 383
Wouters, Steven 162
Wouwer, Claes vanden 204
Wouwer, Mechtelt vanden Zie Parijs, Guilliaem, Wwe
Wijnrijcx, Jan 139

Ympens, Jan, Wwe 36
Yscherius, Jan 21

Zangre, Peeter Zie Zangrius, Petrus
Zangrius, Joannes Baptista 452
Zangrius, Petrus 238, 278, 354
Zangrius, Philippus 442
Zassen, Servaes van Zie Sassenus Diestensis, Servatius
Zeuen salmen Jnt spaenssche 46

Vita mortalium vigilia: Aantekeningen rond Viglius en het boek

Chris Coppens

Toen Viglius ab Aytta Zuichemus (1507-1577) in 1559 door Filips II tot eerste bibliothecaris van de koninklijke bibliotheek te Brussel werd benoemd, was dat geen toeval. Het was zeker niet louter om hem een erepost te bezorgen en ongetwijfeld evenmin om zijn juridische of diplomatieke competentie officieel te belonen. Zelf auteur of tekstbezorger van enkele rechtskundige werken, was hij van binnenuit met de ontstaansgeschiedenis van het boek vertrouwd. Hij koesterde veel waardering voor het atelier van Froben te Bazel, liet er twee van zijn boeken verschijnen en verbleef er als corrector voor eigen werk.[1]

Hoewel weinig geweten is over zijn eigenlijke activiteit als bibliothecaris, laten de inventarissen die na zijn dood werden opgemaakt, toch een aanzienlijke activiteit blijken. Hij verzamelde niet alleen handschriften en drukken uit de verscheidene koninklijke residenties, zoals hem bij zijn aanstelling was opgedragen, maar werkte zorgzaam aan de opbouw van een evenwichtige boekenverzameling.[2]

In die inventarissen worden o.m. 333 handschriften beschre-

Dank aan Mevrouw Elly Cockx-Indestege die de tekst heeft willen lezen en haar opbouwende kritiek heeft willen geven.

1 E.H. WATERBOLK, ‘Viglius van Aytta in gesprek met Hieronymus Frobenius’ in *Flecht op 'e kaai. Stúdzjes oanbean oan Prof. Dr. W.J. Buma ta syn sechstichste jierdei*, Groningen 1970, p. 134.

2 J. LAMBERT, ‘La Bibliothèque Royale de 1559 et son conservateur Viglius van Aytta’ in *Archives*, *bibliothèques et musées de Belgique*, 30, 1959, p. 236-250. Zie ook C. LEMAIRE & M. DEBAE, ‘Historische schets’ in *Koninklijke Bibliotheek. Liber memorialis 1559-1969*, Brussel 1969, p. 3-13.

ven.[3] Interessant is o.a. dat bij ruim twee derde van de stukken een beschrijving van de band is gegeven. Opvallend hierbij is het grote aantal boeken dat in textiel is gebonden. Op de zowat 245 codices waarvan de bekleding is vermeld, zijn er zeker 150 met een of andere soort van textiel overtrokken. Voor de overgrote meerderheid is dat fluweel, in alle kleuren: *couvert de velour vert*, *de velour noir*, *violet*, *cramoisy*, *bleu*, *figura*, *tannet*[4], *incarnat.*

De sluitingen variëren evenzeer: *a clotures dorrees*, *a cloux dorreez*, *a ung clouant dorree*, *sans clotures*, *a cloux de lestons* [= laiton], *a cloux sans dorrure*, *a ung cloux dore*, *a cordons de soye.* Naast fluweel zijn er satijn en zijde, elk met vijf banden *couvert de satin noir a doux dorez*, *vert a cordons de soye*, *gris*, *rouge sans cloux* en *soye verte & gryse.* Van damast zijn vier banden vervaardigd, in rood en in wit; eentje is met een rode geborduurde (?) leeuw versierd: *damas blanc*, *ung rouge lyon dersus avec cordons de soye.* Twee bekledingen bestaan uit laken: *drap dor a cloux dorrez*, twee uit *camelot bleu.*[5] Vier bandjes zijn gemaakt van papier, waarvan een met *les armes de lempereur maximilien et du duc de savoye dessus.*[6] Een minderheid was gebonden in minder vergankelijk materiaal als leder, perkament en hout, wellicht wat nu een halve leren band wordt genoemd. Van hout is er slechts één, in perkament zijn er twaalf. De lederen banden, zowat 76, zijn

3 Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*, 1249/1

4 Figura: wellicht 'figuré' zoals in 'Veloux figuré', 'Velours frappé', geciteerd uit Guillaume du Bellay (ca. 1491-1543), zie LA CURNE DE SAINTE-PALAYE, *Dictionnaire historique de l'ancien langage françois*, dl. 6, Niort-Parijs 1879, p. 211. Tannet, tanet of tané: 'drap ordinairement brun; de la couleur du tan', zie F. GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancienne langue française...*, dl. 7, Parijs 1892, p. 637-639. 'S'est dit d'une couleur brun clair', zie P. ROBERT, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, dl. 6, Parijs 1978, p. 467.

5 Camelot: 'Grosse étoffe faite originellement de poils de chameau, puis de poils de chèvre seuls ou mêlés de laine, ou encore de laine quelquefois tissée sur une chaîne de soie', zie *Trésor de la langue française*, o.l.v. P. IMBS, dl. 5, Parijs 1977, p. 73.

6 Het gaat hier ongetwijfeld om Philibert II (1480-1504), die huwde met Margaretha van Oostenrijk, dochter van Maximiliaan. De band is mogelijk afkomstig uit de bibliotheek van Margaretha.

sans clouans, of *a deux cloux de leston, a cordons de soye* of *de cuyr.*

Wellicht gaat het hier om handschriften die Viglius uit de koninklijke residenties verzamelde en zijn het geen banden die hij zelf bestelde. Er staat een paar keer 'velour figura *use*', wat erop zou kunnen wijzen dat de banden wel degelijk niet van de laatste twintig jaar waren. Hoe dan ook, dergelijke verhouding van banden in zeer vergankelijk materiaal tot banden die meer kans maken de eeuwen te trotseren, moet wel te denken geven bij wat aan oud boekbandmateriaal vandaag de dag voorligt, ook al kan het toeval van deze concrete inventaris het beeld vertekenen.

Een inventaris van Viglius' eigen boekenbezit uit 1572 geeft wel een lijst van *libri non legati*, maar vermeldt op een paar gebedenboeken in zwart of verguld leder na, niet welke band rond de boeken zat.[7] Merkwaardig is de samenstelling van deze bibliotheek. Opvallend is in elk geval het grote aantal Erasmusdrukken en de rijke verzameling werken met betrekking tot de reformatie. Vanzelfsprekend verbonden hiermee, maar tegelijk veel ruimer, is de hoeveelheid Duitstalige werken. Dat wijst uiteraard op zijn betrokkenheid bij de gebeurtenissen van zijn tijd, maar evenzeer op zijn banden met het Duitssprekende cultuurgebied. Hij verbleef niet alleen vaak in Duitsland en in Zwitserland om diplomatieke redenen, hij had er ook nauwe relaties. Hij weigerde er een paar benoemingen aan universiteiten, maar aanvaardde wel die als hoogleraar te Ingolstadt, waar hij decaan en rector werd.[8]

Een groot deel van zijn bibliotheek legateerde hij aan het college dat hij in 1569 te Leuven had gesticht:[9] *Libros vero meos impressos in quacumque facultate do ac lego eidem collegio meo*

7 Brussel, Algemeen Rijksarchief, *Papiers d'Etat et de l'Audience*, 1249/2.

8 Zie de bondige maar volledige biografische notitie van F. Postma, 'Viglius Zuichemus ab Aytta' in *Nationaal biografisch woordenboek*, dl. 8, Brussel 1979, kol. 837-855. En voor de 40 eerste jaren van zijn leven F. POSTMA, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat (1507-1549)*, Zutphen 1983.

9 J. LAMBERT, 'La fondation du Collège de Viglius à Louvain' in *Miscellanea historica in honorem Leonis van der Essen*, dl. 2, Brussel-Parijs 1947, p. 717.

apud Lovanium.[10] Tien jaar later echter en twee jaar na de dood van de stichter brandschatten de koninklijke troepen de universiteitsstad en Viglius' college werd toen zwaar beschadigd.

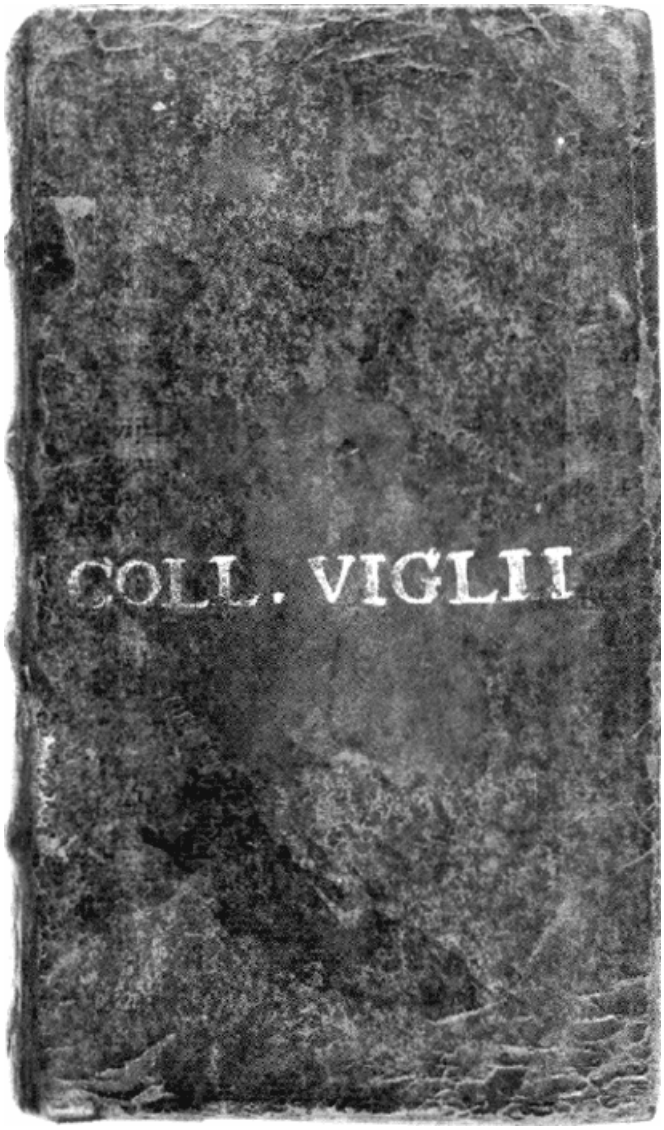

Afb. 1 Bandje met 18de-eeuws eigendomsmerk van het *Collegium Viglii*

10 *Testamentum Viglii ab Aytta Zuichemi*, in C.P. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, *Analecta Belgica*, dl. I 2, 's-Gravenhage 1743, p. 202-203.

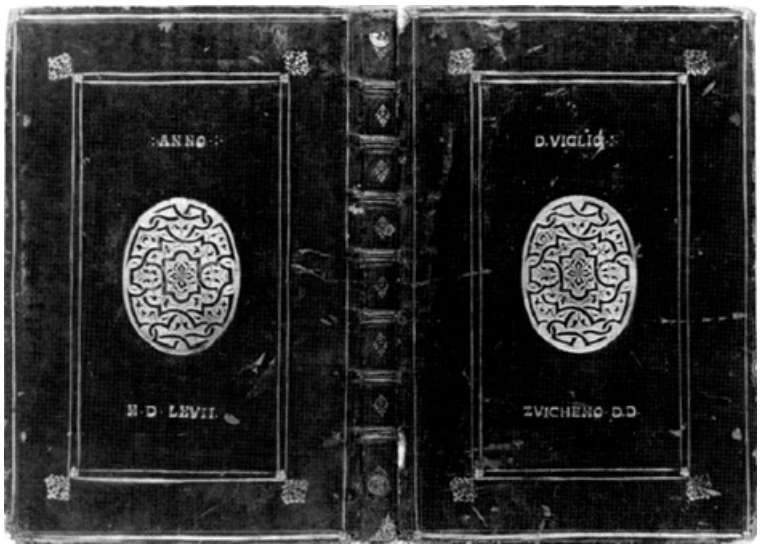

Afb. 2 F. Sandeus, *Commentaria in V libros Decretalium.* Dedicatieband voor Viglius, 1567. © Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel.

Wellicht ging de bibliotheek hierbij grotendeels verloren.[11] Tot in de 18de eeuw waren er nog wel handschriften van Viglius zelf aanwezig[12] en de nieuw verworven boeken werden met de naam

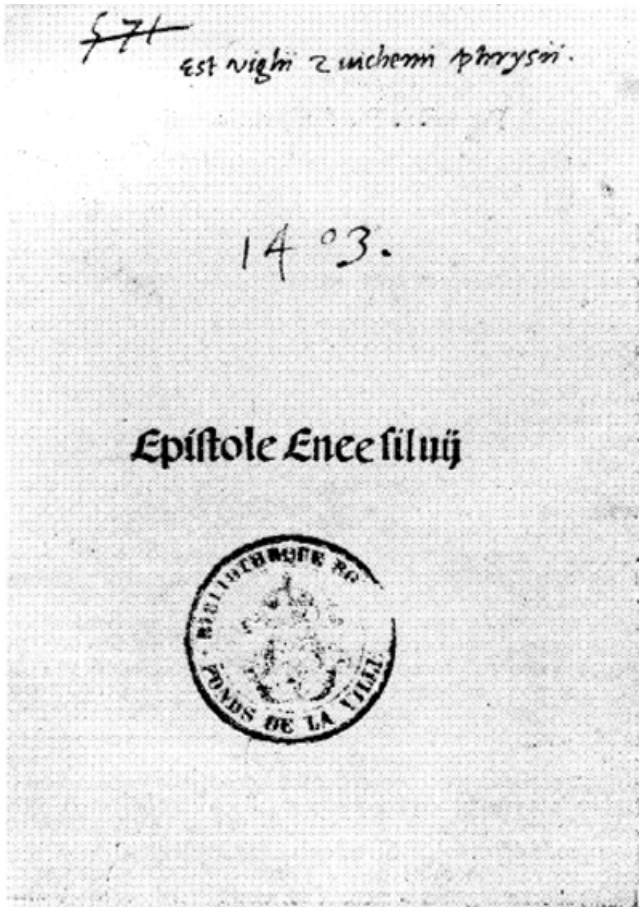

Afb. 3 Uitgave van de brieven van Enea Piccolomini met handgeschreven eigendomsmerk van Viglius.

11 J. LAMBERT, *op. cit.*, p. 721, n. 57.

12 V. ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*, Leuven 1643, p. 846: 'Aliaque in Collegio à se condito Lovanii adservantur, ut *De Vita sua*, *De munere Iurisconsulti*, *Consilia* seu *Responsa Iuris, Diarium Germanicum*', enz.; J.F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, Brussel 1739, p. 1155: 'Ceterae vero Epistolae *Viglii*, majori longè numero, hodiedum servantur Manuscriptae Lovanii, in Bibliotheca Collegii Vigliani'. Hoynck van Papendrecht maakte o.a. van deze documenten gebruik.

van het college gemerkt.[13] Bij de opheffing van de universiteit in 1797 kwamen de bezittingen van de stichtingen in publiek domein. Mogelijk is een deel van de boeken in de Leuvense universiteitsbibliotheek terechtgekomen, maar die sporen zijn dan

Afb. 4 De Pindarus-editie uit de U.B. Gent.

13 Ex. in de U.B. Leuven (CaaA 151). Het bandje bevat: Jean Baptiste Saint-Jure (1588-1657), S.J., *Lux veritatibus fidei accensa*, [...] in het Latijn vertaald door Michel Cuvelier, Leuven, Martinus van Overbeke, 1734, in-12°.

zeker in 1914 met de verwoesting van de bibliotheek door de Duitsers volledig uitgewist.

Veel exemplaren uit Viglius' eigen verzameling zijn er wel niet meer aan te wijzen. In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel worden een paar interessante exemplaren bewaard. Het ene bestaat uit vier indrukwekkende banden van Felinus Sandeus met een dedicatieband voor Viglius.[14] Het andere is een editie van de brieven van Enea Silvio Piccolomini (1405-1464), de latere paus Pius II, met een eigenhandig eigendomsmerk van de bezitter: *Est viglii zuichemi phrysii.*[15] In de Gentse universiteitsbibliotheek wordt een Pindarus-editie (Bazel, Andreas Cratander, 1526) uit Viglius' collectie bewaard.[16] Het boekje is in een kalfslederen band gestoken, versierd met een tweetal renaissancerolstempels, thans erg vervaagd. Op het voordekblad is een houtsnede gekleefd die niets anders is dan een ex-libris van Viglius. Op een tafel met renaissancistisch onderstel ligt een open boek met een brandende kaars en een zandloper ernaast. In het boek staan de woorden: VITA MORTALIUM VIGILIA, het leven van de stervelingen is een nachtwake, Viglius' devies. Tussen de monumentale poten en onder de franjes van de tafelbekleding uit prijkt Viglius' wapenschild met de tarweschoof.

14 Sign. VB 2389 C. Felino Maria Sandeo (1444-1503) was hoogleraar canoniek recht in Ferrara (1465) en in Pisa (1474). Hij werd bisschop van Atri in 1495 en van Lucca in 1499.

15 Inc. A 303 (Polain 3170), uitg. te Neurenberg door Anton Koberger in 1496. Zie ill. Het boek heeft een varkenslederen band met rolscempeldecor met o.a. de Verrijzenis, Calvarie, Mozes en de koperen slang, Adam en Eva. Het geschrift lijkt met enige zekerheid aan Viglius te kunnen worden toegeschreven o.a. aan de hand van een vergelijking met Viglius' brief gepubliceerd bij E.H. WATERBOLK, 'Enige nieuwe "gegevens" omtrent Jakob van Deventer, kartograaf' in *Historisch bewogen. Bundel opstellen voor Prof. Dr. A.F. Mellink*, Groningen 1984, tegenover p. 99. Ook materiaal in het Algemeen Rijksarchief te Brussel lijkt dit te kunnen bevestigen. Dank hiervoor aan Dr. G. Janssens. In de U.B. Groningen wordt eveneens een exemplaar uit Viglius' collectie bewaard. Het handgeschreven eigendomsmerk vermeldt: *Sum Viglii Aytta.* Zie *De wereld aan boeken. Een keuze uit de collectie van de Groningse Universiteitsbibliotheek*, Groningen 1987, p. 38.

16 Sign. P 886. De rug is in de 18de e. hersteld met schapeleer dat binnen over de schutbladen is ingevouwen.

Afb. 5 Het ex-libris van Viglius in het exemplaar in de U.B. te Gent.

Op het basement staat zijn naam. De arcering van de bodem wekt de indruk of het houtblok wat onhandig is afgesneden en de walm van de kaars is niet helemaal zuiver.

Deze details vinden hun verklaring in een boek dat na de Eerste Wereldoorlog door de Leuvense Universiteitsbibliotheek werd verworven en de brand van 1940 heeft overleefd.[17] Het is een commentaar op de Decretalen van Gregorius IX (ca. 1170-1241) door de canonist Henricus de Segusio († 1271), de laatste tien jaar van zijn leven kardinaal van Ostia. Het is een monumentale folio-uitgave, in 1512 gedrukt te Straatsburg bij Johann Schott. Het boek is in de 16de eeuw gebonden in varkensleder en versierd met rolstempels. In de 18de eeuw is de rug met schaapsleder hersteld. De binder heeft daar een goud gestempeld decor op aangebracht. Het merkwaardige aan dit boek is echter binnenin op beide platten te zien. Gedrukt op bladen die bijna het gehele schutblad bedekken, zijn daarop sierlijke houtsneden aangebracht die zich eveneens meteen als het ex-libris van Viglius laten herkennen. Beide vormen een rolwerkcartouche. Voorin staat daarop Viglius' wapen, de tarweschoof, met gekroonde helm, helmteken en -kleden. Achterin verschijnt de tafel die in het boekje van Gent is gekleefd. Daardoor is meteen duidelijk dat het blok waarmee het Gentse ex-libris werd gedrukt, uit deze cartouche werd weggesneden.

Als ex-libris is het zeker een van de weinig bekende exemplaren uit de 16de eeuw in de Nederlanden. Het oudst gedateerde is dat van Joost de Damhouder (1507-1581), Viglius' tijdgenoot en eveneens jurist. Het draagt de datum 1565.[18]

Uniek voor de Nederlanden is tot dusver het dubbele ex-libris, dat hoofdzakelijk bekend is uit Duitse voorbeelden. Zo een ex-libris kan bestaan uit hetzelfde merk dat twee keer werd

17 Sign. B 99. Voor Viglius moet een Duitstalige het boek in bezit hebben gehad of heeft een Duitse binder op het schutblad genoteerd: ‘Das ander teyl’. Het boek werd na de Eerste Wereldoorlog aan de bibliotheek geschonken door Alfons van Hove (1872-1947), hoogleraar kerkelijk recht te Leuven.

18 M. WIECZERNIAK, *Het exlibris van 1450 tot 1914*, Hasselt, 1982 (Provinciaal Instituut voor Kunstonderwijs), p. 23.

ingekleefd. Een wapenexlibris dan weer kon worden verdubbeld met een lichte variant. Zo kon het wapen heraldisch worden omgekeerd zodat beide versies naar elkaar waren gewend. Het ene kwam dan voorin het boek, het andere achterin. Een derde voorbeeld van het dubbele ex-libris is het alliance-ex-libris. De wapens van man en vrouw kwamen respektievelijk voor- en achterin het boek. Voorlopig lijkt een laatste type dit te zijn waar beide delen iconografisch verschillend lijken, maar elkaar a.h.w. aanvullen, vaak is dat een portret en een wapen.[19] Viglius' ex-libris behoort tot dit laatste type: voorin prijkt zijn wapen, achterin staan zijn naam en zijn devies in woord en beeld, in de woordspeling nog nauwer op elkaar betrokken. Walmende kaars en zandloper zijn de requisieten die het leven van de stervelingen aanschouwelijk moeten maken.

Er waren in het Duitse cultuurgebied zeker kunstenaars die dergelijke kwaliteit bereikten en werkten in wat een nieuwe internationale stijl zou kunnen worden genoemd. Inderdaad was gedurende de tweede helft van de 16de eeuw het beslagrolwerk over een groot deel van West-Europa verspreid. Drukkersmerken en hele titelpagina's werden er mee versierd. Het breidde zich zowat tot alle sierkunsten uit. In Schaffhausen (Zwitserland) was er bijvoorbeeld Tobias Stimmer (1539-1584). Als humanistisch geïnspireerd schilder beheerde hij vanaf 1565 een groot atelier in zijn geboortestad. Hij trok later echter naar Straatsburg dat zowel voor de schilderkunst als voor de boekproduktie een belangrijk centrum was geworden. Naast zijn geschilderd oeuvre dat doorheen de Duitse kunst invloeden uit Italië en de Nederlanden assimileerde, bouwde hij met grote vir-

19 Zie F. HEINITZ, 'Ein Doppel-Ex-libris' in *Ex-libris. Zeitschrift für Bücherzeichen-Bibliothekenkunde und Gelehrtengeschichte*, 6, 1896, p. 115-116 en de aanvullingen en reacties hierop in *Zeitschrift für Bücherzeichen- Bibliothekenkunde und Gelehrtengeschichte*, 7, 1897, p. 32-33, 71-72; L. GERSTER, 'Alliance-Ex-libris' in *Zeitschrift für Bücherzeichen...*, 7, 1897, p. 84-85. Bij het Duitse dubbel-ex-libris was het kennelijk gebruikelijk dat ze uit één blok werden gesneden, zo werden afgedrukt en dan doorgeknipt. Zie K.E. GRAF ZU LEININGEN-WESTERBURG, *Deutsche und oesterreichische Bibliothekzeichen*, *Exlibris. Ein Handbuch für Sammler*, *Bücher-und Kunstfreunde*, Stuttgart 1901, p. 485-487. Daar bij Viglius beide blokken midden een groot blad zijn afgedrukt, is het duidelijk hier niet het geval.

Afb. 6 Het ex-libris van Viglius.

Afb. 7 Het ex-libris van Viglius.

tuositeit aan een grafische produktie waarbij blijkbaar dezelfde invloeden hem leidden.[20]

Virgil Solis (1514-1562), een van de meest produktieve grafische kunstenaars uit de 16de eeuw, was werkzaam in Neurenberg. Hij was niet alleen actief op de verschillende terreinen van de ornamentele grafiek, hij legde ook een hoge kwaliteit aan de dag. Tot zijn werk behoren o.a. ex-libris.[21] Het atelier van Solis te Neurenberg werd na zijn dood wellicht verder gezet door Jost Amman (1539-1591) uit Zürich. Evenals Solis werkte ook hij voor de grote uitgever te Frankfurt a. M., Sigismund Feyerabend (1528-1590), die overigens zelf als schilder en houtsnijder was begonnen. Amman kreeg ruime bekendheid o.a. door zijn *Turnierbuch* (1566), zijn *Ständebuch* (1568), zijn *Kartenspielbuch* (1588), zijn *Wappen- und Stammbuch* (1589).[22]

Nu, Viglius kon ook in de Nederlanden kunstenaars van hoog niveau vinden. Bovendien was de nieuwe stijl niet voor niets hoofdzakelijk van hieruit naar o.a. Duitsland en de Skandinavische landen geëxporteerd. In het laatste decennium vóór het midden van de eeuw ontwikkelde zich in de Nederlanden, met Antwerpen als centrum, de groteske en het rol- en beslagwerk door toedoen van Pieter Coecke van Aalst (1502-1550), Cornelis Floris de Vriendt (1514-1575), Cornelis Bos (1506-1556) en Hans Vredeman de Vries (1529- na 1604).[23]

Cornelis Floris voegde aan het koele rol- en beslagwerk vruchtenslingers en groenten toe, wat het uitzicht feestelijker maakte. Die Floris-stijl werd door de ornamenten zelf, maar vooral ook door modelboeken tot ver over de grenzen uitgedragen. Het lijkt wel of het een dwingende mode werd.

20 *Lexikon der Kunst*, dl. 4, Berlijn 1981, p. 698-699.
21 *Ibid.*, p. 552-553.
22 *Ibid.*, dl. 1, Berlijn 1981, p. 71.
23 Zie o.a. J. GABRIELS, *Het Nederlandse ornament in de renaissance. De geest der vormen*, *(Keurreeks van het Davidsfonds*, 70), Leuven 1958, p. 105-203.

Een produktief tekenaar voor boekillustratie was Pieter van der Borcht (ca. 1540-1608), die zowel door afbeeldingen voor bijbels en gebedenboeken als door zijn talrijke plantenvoorstellingen bij het werk van Dodoens, uit de ateliers van Jan van der Loe en Christoffel Plantin, bekendheid kreeg. Zijn tekeningen werden voornamelijk door Arnold Nicolai, Gerard Jansen van Kampen en Antoon van Leest in hout gesneden. Van der Borcht werd in Mechelen geboren en reeds vanaf 1552 zijn met zijn houtsneden al boeken geïllustreerd. Hij bleef er werkzaam tot hij omwille van de godsdiensttroebelen in 1572 naar Antwerpen uitweek en er hoofdzakelijk voor Plantin ging werken. Viglius kan hem in Mechelen hebben gekend. Bij zijn huwelijk met Jacquelina Damant in 1543 was hij in de Dijlestad komen wonen, en verbleef er graag tussen zijn talrijke reizen door.[24] Daarbij zouden ook stilistische kenmerken naar de Mechelse kunstenaar kunnen wijzen. Uit dit kleine werkje kan vanzelfsprekend niet zijn meesterlijke beheersing van ingewikkelde composities worden afgeleid, of zijn ingenieuze ruimtelijke opbouw, of zijn handig spel met licht en donker. Wel hebben de engeltjes bovenaan één van de cartouches met zijn personages een grote levendigheid en een getorste houding gemeen. Nog dichter bij zijn idioom staan de uitgelengde figuren met kleine hoofden en geprononceerde oogspleet.[25]

Zonder definitief tot een toeschrijving te kunnen komen, lijkt het inderdaad toch niet onmogelijk dat een kunstenaar uit de Nederlanden en meer in het bijzonder Pieter van der Borcht het ex-libris heeft getekend. Ook al is het dubbel-ex-libris kennelijk vooral met het Duitse cultuurgebied verbonden, Viglius kan het langs zijn vele contacten met Duitsland hebben leren kennen en de opdracht aan een kunstenaar uit de Nederlanden hebben gegeven.

24 F. POSTMA, *op. cit.*, p. 141.

25 A.J.J. DELEN, *Histoire de la gravure dans les anciens Pays-Bas & dans les provinces belges des origines jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, dl. 2, Parijs 1934, p. 80; H. LEHMANN-HAUPT, *An Introduction to the Woodcut of the Seventeenth Century*, New York 1977, p. 33-35; zie ook STEPHEN HARVARD, *Ornamental Initials. The Woodcut Initials of Christopher Plantin. A complete catalogue*, New York 1974, reeks 2.

Het is voorlopig niet te bepalen of Viglius' ex-libris vóór dat van Joost de Damhoudere uit 1565 is vervaardigd, maar uit een en ander zou dit misschien kunnen worden afgeleid. Wanneer hij in 1559 tot koninklijk bibliothecaris werd benoemd, had hij al een indrukwekkende carrière opgebouwd en moet hij al een aanzienlijke boekenverzameling hebben aangelegd. Het lijkt helemaal niet onmogelijk dat hij toen al een ex-libris bezat.

Waar of wanneer ook het ex-libris is ontstaan, het is op zichzelf een aardig stukje grafiek en is zeker een vroege getuige van het gebruik van dit soort eigendomsmerk in de Nederlanden. Voor Viglius zelf getuigt het enerzijds voor zijn brede culturele blik, anderzijds voor zijn liefde voor het boek. Was hij het enerzijds aan zichzelf verplicht een fraai ex-libris in zijn boeken te kleven, anderzijds lijkt het niet uitgesloten dat hij met dit dubbele eigendomsmerk ook dubbel zijn bezit heeft willen bevestigen, als wou hij zeggen dat wat tussen beide merken zit wel degelijk aan hem toebehoorde.

Centrale Bibliotheek K.U.L. Leuven

Franciscus Raphelengius: the hebraist and his manuscripts*

Alastair Hamilton

Franciscus Raphelengius' greatest contribution to scholarship was his Arabic-Latin lexicon published posthumously in 1613. He has consequently gone down to history as one of the first European Arabists. Yet, like most of his contemporaries who studied Arabic, he began with Hebrew. In a short time he became a Hebraist with an international reputation, and as an editor, as a printer and as a professor he promoted the study of Hebrew with unceasing industry.

Raphelengius learnt Hebrew in Paris in the late 1550s under Jean Mercier[1]. In 1566 Christophe Plantin, for whom he had been working as a proof-corrector in Antwerp since 1564 and whose daughter Margaretha he had married, wrote of his proficiency in Latin, Greek, Hebrew and Aramaic[2]. Soon after he could add Syriac. By 1568 Raphelengius was one of a team of scholars known for their skill in Semitic languages who were engaged in editing the *Biblia Regia*, the Antwerp Polyglot Bible, under the supervision of the Spanish theologian Benito Arias Montano. The plan had been conceived by Plantin some years

* My special thanks are due to Dr Joanna Weinberg for her help in writing this article. I am also indebted to Dr J.J. Witkam and to Professor H.J. de Jonge.

1 For biographical details and further literature on Raphelengius see FRANCINE DE NAVE, 'Franciscus I Raphelengius (1539-1597), grondlegger van de Arabische studiën in de Nederlanden' in MARCUS DE SCHEPPER & FRANCINE DE NAVE (eds.), *Studia in Memoriam Christophori Plantini (ca. 1520-1589)*, Antwerpen 1989 (= *GP*, 66-67, 1988-1989), p. 523-555. Cf. also L. VOET, *The Golden Compasses*, London-Amsterdam 1969-1972, I, p. 147-151.

2 MAX ROOSES & JEAN DENUCÉ (eds.), *Correspondance de Christophe Plantin*, Antwerpen-Gent 1882-1918 (hereafter *CP*), I, p. 50.

earlier and the editors included Andreas Masius and the two Lefèvre de la Boderie brothers, Guy and Nicolas, both pupils of Guillaume Postel who had probably introduced Raphelengius to the study of Arabic.

Raphelengius' part in the undertaking was considerable. Although he was assisted by his fellow editors he was largely responsible for preparing and emending the Latin translation of the Old Testament made by the Italian Hebraist Sanctes Pagnini and first printed about forty years previously.[3] The translation, unprecedentedly literal and reliant on some of the Jewish medieval commentaries, frequently conflicted with the Vulgate. Initially it had been welcomed as a major advance in Hebrew studies and approved by the ecclesiastical authorities. In the course of the sixteenth century, however, it was criticized increasingly. The quality of the Latin, the rendering of the Hebrew, and above all the orthodoxy of the translation were called in doubt. Arias Montano insisted on its inclusion in the Polyglot - it appeared in the sixth volume with his introduction - but to publish it at all after the deliberations of the Council of Trent was a bold enterprise and an obstacle in gaining official approval when Plantin completed the Bible's publication in 1572.

Of the various editions of Pagnini's Old Testament since its appearance in 1528 the one in the *Biblia Regia* was the first to be bilingual. In his introduction Arias Montano stressed the importance of the translation for students of Hebrew. Pagnini's Latin was thus printed from right to left above the interlinear Hebrew text. The emendations, printed in italics with Pagnini's version in the margin, were mainly intended to give a more literal or a more accurate rendering of the original and, sometimes, to improve the elegance of the Latin.

Besides the laborious preparation of Pagnini's work Raphelengius made a number of contributions to the critical

3 Cf. B. REKERS, *Benito Arias Montano (1527-1598),* London-Leiden 1972, p. 45-69. On the significance of the Sanctes Pagnini translation for Hebrew studies see G. LLOYD JONES, *The Discovery of Hebrew in Tudor England: a third language,* Manchester 1982, p. 40-44. On the Pagnini editions see J. LE LONG, C.F. BOERNER & A.G. MASCH, *Bibliotheca Sacra*, Halle 1778-1785, III, p. 473-489.

apparatus in the last two volumes of the Bible. He is said to have compiled the Greek glossary[4]. He edited Pagnini's Hebrew grammar and dictionary which were based on the writings of the great rabbinic philologist David Kimhi. The Hebrew dictionary was also issued by Plantin as an independent publication and in the fourth edition, which he himself published in Leiden in 1588, Raphelengius expanded the Aramaic wordlist at the end. Indeed, it was arguably in the field of Aramaic studies that he made his most important mark as a Hebraist. He was extolled by Guy Lefèvre de la Boderie for improving the vocalization of the targums, the Aramaic paraphrases of the Old Testament printed in the *Biblia Regia* beneath the Hebrew and the Vulgate[5]. For the critical apparatus he composed the *Variae Lectiones et Annotatiunculae, quibus Thargum, id est, Chaldaica Paraphrasis infinitis in locis illustratur et emendatur.* Here he provided variant readings of words in the targums taken from two manuscripts brought respectively from Rome by Masius and from Spain by Arias Montano, and from the two standard printed versions, the Venice edition published by Daniel Bomberg in 1518 and the one in the Complutensian Polyglot Bible of 1517 on which the text in the *Biblia Regia* was largely based. In his brief tract, which ended with a list of passages he regarded as redundant, Raphelengius displayed a considerable acquaintance with rabbinic sources and gave indications, clear and criticially responsible, of his own preferences.

As a result of his participation in the *Biblia Regia* Raphelengius could also exploit his knowledge of Syriac. The Syriac bible printed in Hebrew characters by Plantin in 1575 has a seven-page appendix drawn up by Raphelengius, *Variae Lectiones ex Novi Testamenti Syrici Manuscripto Codice Coloniensi.* This appendix contains variants derived from a two-volume Syriac manuscript of the New Testament, the first volume, dating from the twelfth or thirteenth century, with the Gospels and a liturgical section, and the second, dating from the early sixteenth century, with Acts and the Epistles. The

4 L. VOET, *The Golden Compasses*, I, p. 149.

5 *Biblia Sacra*, Antwerp 1572, V, sig. † 7 v.: 'In quorum omnium impressione, indefesso labore, doctissimi ac diligentissimi correctoris officio functus est Franciscus Raphelengius, Plantini gener, cui, ut ornato multarum linguarum peritia, studiosi omnes acceptum ferre debent, quod nunc habeant universam paraphrasim Chaldaicam, longe emendatiorem quam hactenus prodierat, punctorum affixione ad analogiam librorum Danielis et Esrae ubique revocata.'

codex was acquired by Postel in Constantinople and brought to Venice at the expense of the younger Daniel Bomberg in 1550. Bomberg subsequently sent it from Cologne to Antwerp at Plantin's request. In Antwerp it was used by Guy Lefèvre de la Boderie who collated it with Widmanstadt's 1555 edition when he was preparing his version of the Syriac New Testament for the Polyglot. At the same time Lefèvre de la Boderie edited the liturgical section from the 'codex Coloniensis' for publication by Plantin in 1572, *D. Severi Alexandrini quondam Patriarchae de Ritibus Baptismi*, *et sacrae synaxis apud Syros Christianos receptis*, *liber.* That the manuscript should now be in Leiden University Library (Cod. Or. 1198 a-b) suggests that it may have remained in Raphelengius' possession after the completion of the *Biblia Regia* and that he brought it from Antwerp to Leiden. There is insufficient evidence to establish this with any certainty, however.[6]

With the *Biblia Regia* Raphelengius made his name as a Hebraist. His scholarly ability and the pains he took in correcting the proofs of the Bible drew the highest praise from Arias Montano, who clearly felt an affection for Raphelengius which all the scholars who knew him seem to have shared. In the preface to the Polyglot the Spanish theologian spoke of him with an enthusiasm he expended on few of his other collaborators, referring to his 'extreme industry', his 'incredible diligence', his

6 On the manuscript see M.J. DE GOEJE, *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno Batavae*, V, Leiden 1873, p. 64-67; C.R. GREGORY, *Textkritik des Neuen Testaments*, Leipzig 1909, p. 497, 513, no. 67. I can find no sign of the manuscript either in the auction catalogue of Raphelengius' manuscripts or in any seventeenth century catalogue of the Leiden library. The first time it appears to be mentioned is in the catalogue compiled by the Leiden Arabist Johannes Heyman between 1710 and 1716, Leiden University Library, Cod. Or. 1372, VI, fos. 2518-2519.

'perspicacious mind and superior judgement'.[7]

Plantin commented on his son-in-law's learning in a more reserved tone:

> Quant à mes gendres [*he wrote to Philip II's secretary Gabriel de Zayas in 1572*] le premier n'a oncques rien prins à cueur que la cognoisance des langues latine, grecque, hébraicque, chaldée, syrienne, arabe (èsquelles chaicun qui familièrement confère avec luy afferme qu'il n'y est pas mal versé) et des lectres humaines et à bien, léalement, soigneusement et fidèlement corriger ce qui luy est enchargé sans mesmes se vouloir ostenter, monstrer ou venir en cognoissance de plusiers car il est fort solitaire et assidu aux labeurs qui luy sont commis.[8]

Shy and retiring, Raphelengius showed little interest in the business side of the Officina Plantiniana. He continued to live with his family, in cramped conditions, on his father-in-law's premises. He went on correcting proofs in the company of his two most assiduous colleagues, the translator, etymologist and lexicographer Cornelis Kiliaan and the poet Bernardus Sellius.[9] Above all, encouraged by a widening circle of scholary friends, he pursued his own studies, concentrating now on Arabic.

By the time he left Antwerp for Leiden in January 1586 Raphelengius had become one of the most competent Arabists of his day. Arabic, however, was a new subject; Hebrew had an accepted place in the university curriculum. So, within six months of his arrival in Leiden, following the departure of Johannes Drusius for Franeker, he was appointed professor extraordinary of Hebrew and in February 1587 he was given a full professorship, the first in the subject at the recently founded university. Although he also gave instruction in Arabic his chair

7 *Biblia Sacra*, I, sig.*** lv.: 'Maximam vero partem eorum, quae hic diligenter correcta, exornata, perpolita et elaborata sunt, Francisci Raphelingii, quem sibi generum Plantinus adscivit, summae industriae, incredibili diligentiae, continuae sedulitati, perspicaci ingenio, et praestanti iudicio, acceptam referre debes. Te enim Lector iudicem appello, ut ex operis ipsius magnitudine, praestantia, et dignitate tute aestimes quot et quales fuerint huius viri labores, et quam insignis antiquarum linguarum peritia; qua, meo quidem iudicio, nemini suo iure cedit. Amplissimus enim hic scientiarum, et linguarum Thesaurus se, huius viri ope, et industriae ita ut vides, correctissimum in lucem prodisse, sua raritate et excellentia aperte testatur.'

8 *CP*, III, p. 244.

9 Cf. ALASTAIR HAMILTON & CHRIS L. HEESAKKERS, 'Bernardus Sellius Noviomagus (c. 1551-93), proof-reader and poet' in *Quaerendo*, 19, 1989, p. 163-227, esp. p. 163-165.

remained in Hebrew until his death in 1597.

The principal purpose of Raphelengius' settling in Leiden was to manage the local branch of the Officina Plantiniana opened by his father-in-law in 1583. March 1586 he was nominated printer to the university. Here too his interest in Hebrew studies was evident. Even if he was to leave the management of the firm more and more to his sons, he was at least partially responsible for the thirteen books which the Officina published in Hebrew before his death. Together with the single Hebrew publication produced by Plantin in Leiden in 1585 these were the first books to be printed with Hebrew moveable type in the Northern Netherlands. Of exemplary typographical quality, they remained models for later printers.[10]

To say that Raphelengius approached Arabic as a Hebraist is not to do justice to his achievements as a lexicographer. Compared to many of his contemporaries Raphelengius was remarkably sensitive to the independence of Arabic.[11] Yet, because of the works he used to study Arabic, Hebrew intrusions were inevitable. The first book he read in Arabic was the polyglot Pentateuch printed in Hebrew characters in Constantinople by Gerson Soncino in 1546. The texts are in Hebrew, Aramaic, Arabic and Persian, and the effect on Raphelengius of the alphabet can be seen not only in certain mistranscriptions in his lexicon but also in the Persian glossary he compiled from the Pentateuch. It was copied by his colleague in Leiden, Joseph Justus Scaliger,[12] and the Persian is left in

10 For an assessment and a full list of Raphelengius' Hebrew publications see L. FUKS & R.G. FUKS-MANSFELD, *Hebrew typography in the Northern Netherlands 1585-1815. Historical Evaluation and Descriptive Bibliography*, Leiden 1984-1987, I, p. 11-12, 15-26.

11 Raphelengius' achievements as an Arabist are discussed in ALASTAIR HAMILTON, '"Nam Tirones sumus": Franciscus Raphelengius' *Lexicon Arabico-Latinum* (Leiden 1613)' in MARCUS DE SCHEPPER & FRANCINE DE NAVE (eds.), *Studia in Memoriam Christophori Plantini (ca. 1520-1589)*, Antwerpen 1989 (= *G.P.*, 66-67, 1988-1989), (hereafter HAMILTON), p. 557-589. For his Hebrew sources see p. 564.

12 Leiden University Library, Ms. Scal. 57. For Raphelengius' Persian studies see J.T.P. DE BRUIJN, *De ontdekking van het Perzisch*, inaugurele rede, Leiden 1990, p. 5-9.

Hebrew characters. In his Arabic lexicon, moreover, Raphelengius made frequent use of the Hebrew works of the rabbinic philologists. He refers again and again to David Kimhi, Abraham ibn Ezra, and, above all, to Nathan ben Jehiel's *Arukh*, in order to establish similarities between Arabic and Hebrew and to provide Hebrew equivalents of Arabic words.

So great a student of Hebrew might be expected to have owned a collection of Hebrew manuscripts as singular as his collection of Arabic ones.[13] Six Hebrew codices are listed in the only reliable indication of what Raphelengius possessed, the sale catalogue of the manuscripts belonging to his heirs and put up for auction by Elzevier in Leiden in 1626.[14] Of the six it has been possible to trace three in Leiden University Library.

These Hebrew manuscripts experienced the same fate as Raphelengius' entire Arabic collection.[15] They were undoubtedly all consulted by Scaliger who arrived in Leiden in the summer of 1593 and died in 1609, leaving his manuscripts to the university. Contrary to the accepted belief Scaliger never owned the codices collected by Raphelengius. They appear nowhere in the lists Scaliger drew up of his own holdings or in the 1612 catalogue containing a description of his bequest to the Leiden library. After Raphelengius' death in 1597 his collection became the property of his heirs, and it was his two youngest sons, Frans the Younger and Joost, who put it up for sale in 1626. After the auction held by Elzevier on 5 October all the Arabic manuscripts and the three traceable Hebrew ones must have been purchased, directly or indirectly, by Leiden university. The librarian, Daniel Heinsius, was increasingly negligent. He probably placed the Raphelengius manuscripts in the bookcase containing the Scaliger bequest, and failed to include them in his cata-

13 Discussed in HAMILTON. The Arabic manuscripts are listed on p. 586-588.

14 *Catalogus Variorum Librorum e Bibliothecis Francisci Raphelengii Hebraeae linguae quondam Professoris & Academiae Leidensis Typographi, ejusque filiorum...*, Leiden 1626 (hereafter *Cat. Raph.*) Cf. HAMILTON, p. 557-558.

15 This fate is reconstructed in HAMILTON, p. 585-586.

logues of 1636 and 1640. Over thirty years later Frederik Spanheim the Younger, the compiler of the next catalogue, found the manuscripts in the Scaliger bookcase and assumed they had belonged to him. They thus appear in the catalogue of 1674 under ‘Manuscripti legati Scaligeriani’. In 1741 David van Royen, who acted as interim librarian for three months, stuck into them the slip of paper which they still bear with the words ‘Ex legato illustris viri Josephi Scaligeri’. Just as Raphelengius' nine Arabic manuscripts include some of the most impressive items Scaliger has been credited with having collected, so Raphelengius' three Hebrew works are among the prize exhibits of the Hebrew ‘Manuscripti Scaligeriani’.

Perhaps the most intriguing of the Raphelengius Hebrew codices is Ms. Scal. Hebr.8 (Cod. Or. 4725), the *Psalterium Hebraycum*, a Hebrew Psalter with fine illuminated initials and Latin glosses which has been studied by G.I. Lieftinck.[16] It was copied by a Christian[17] in England in the middle of the twelfth century and, over the years, it was used as a means of learning Hebrew. By the fourteenth century it was in the library of St Augustine's Abbey in Canterbury after belonging to John of Sturrey, a precentor of St Augustine's. In all likelihood it was removed from the abbey library by that ardent collector Humphrey, Duke of Gloucester. After the Duke's death in 1447

16 G.I. LIEFTINCK, ‘The “Psalterium Hebraycum” from St Augustine's Canterbury rediscovered in the Scaliger bequest at Leyden’ in *Transactions of the Cambridge Bibliographical Society*, 2, 1955, p. 97-107. The account that follows is entirely based on Lieftinck's admirable reconstruction. Understandably, but wrongly, Lieftinck believes that ‘the present manuscript is one of the few Hebrew manuscripts of the J.J. Scaliger Bequest and has therefore been preserved in this library since 1609.’ The Psalter is the first item mentioned in the manuscript section of the auction catalogue: *Cat. Raph.* p. 68, no 1, ‘Psalterium Hebraicum, cum Annotationibus latinis, in membranis’. Cf. also M. STEINSCHNEIDER, *Catalogus Codicum Hebraeorum Bibliothecae Lugduno-Batavae*, Leiden 1858, (hereafter *CCH*), p. 349; ALBERT VAN DER HEIDE, *Hebrew Manuscripts of Leiden University Library*, Leiden 1977 (hereafter *Hebrew Manuscripts*), p. 4, 9, 62.

17 On the manuscript's non-Jewish authorship and the ‘typical Ashkenazi square script’ see MALACHI BEIT-ARIÉ, *The Only Dated Medieval Hebrew Manuscript Written in England (1189 CE) and the Problem of Pre-expulsion Anglo-Hebrew Manuscripts*, London 1985, p. 7-8, 21.

it found its way, together with a number of Duke Humphrey's other manuscripts, into the library of Henry VI's new foundation, King's College, Cambridge. By the second half of the sixteenth century the manuscript had again changed hands and had been presented to Thomas More's son-in-law William Roper.

How and when Raphelengius acquired the manuscript remains open to speculation. If Lieftinck's hypothesis is correct Raphelengius would have obtained it before his arrival in Antwerp in 1564, possibly during his stay in England in 1562-3. It would then be a unique testimonial of Raphelengius' scarcely documented English visit, even suggesting an acquaintance with Roper. Yet Roper died in 1578, after an honourable career as protonotary of the king's bench all the more remarkable because of his avowed Roman Catholicism. Had Raphelengius received the manuscript directly from Roper this would indeed have been a generous gesture on the part of a man who can hardly have known Plantin's future son-in-law well - certainly less well than his Arabic teacher Guillaume Postel and his fellow editor of the Polyglot Bible Andreas Masius who presented Raphelengius with some of his most precious Arabic manuscripts. So it is conceivable that Raphelengius only received the manuscript after Roper's death, when he was living in Antwerp or even in Leiden. The owner's marks on the first leaf with the names of Raphelengius and his two sons, Frans the Younger and Joost, appear to have been designed by the letter-founder Thomas de Vechter in Leiden and can be dated between 1589 and 1597.

Raphelengius' second Hebrew codex in the Leiden library is Ms. Scal. Hebr. 2 (Cod. Or. 4719).[18] It is an immense folio volu-

18 *Cat. Raph.*, p. 68, no 3: 'Volumen magnum in Pergameno, in fol. majore, continens varios Tractatus Medicos Averrhois, vel Rhasis & Avicennae; item excerpta Ali & Rhazi ex Galeno & Hippocrate, &c. omnia Hebraice. Item Galeni Commentarium in Aphorismos Hippocratis, Arabice, sed charactere Hebraeo.' This largely accurate description is incorrect in stating that Galen's commentary on the aphorisms of Hippocrates is in Arabic. Like many of the other texts this one too (no. 8) was translated from Greek into Arabic by Honain ben Ishāq and from Arabic into Hebrew by Natan Hamati. A. VAN DER HEIDE *(Hebrew Manuscripts,* p. 3, 10, 49) bases his assumption that Scaliger owned the codex on summary descriptions in the surviving lists of Scaliger's manuscripts (Ms Dupuy and Ms Vulcanius which he publishes on p. 20-23). The reference in Ms Dupuy is far too fragmentary to permit any identification: 'Liber... Ingens et luculentum Volumen'. The two references in Ms. Vulcanius, 'Hebraicus codex Medicus, Ms.' and 'Liber Medicinae alius Hebr., MS' apply to Mss. Scal. Hebr. 11 and 15. These two manuscripts from the library of the French ambassador in Constantinople and Venice, Jean Hurault de Boistailler, definitely belonged to Scaliger.

me, striking for both its size, 425 × 293 mm., and its content. The manuscript, which Raphelengius must have obtained in about 1580[19] when he was still in Antwerp, dates from the second half of the fourteenth century and was composed in Spain. It contains twenty medical treatises which have been described and discussed by Moritz Steinschneider.[20] The majority of the works are Hebrew translations of Arabic texts - treatises by, and commentaries on, some of the greatest scholars and physicians, Avicenna, Averrhoes, Rhazes, ‘Ali ben Ri□wān and Maimonides. The rarest pieces, however, are Hebrew versions of Arabic translations of the Greek physicians Hippocrates and Galen. The Greek had been translated into Arabic by □onain ben Is□āq in the ninth century and the Hebrew renderings were made by Natan Hamati in the early thirteenth century and Kalonymos ben Kalonymos a hundred years later. Of the Galenic works four were only known in this particular manuscript.[21] It consequently aroused the interest of the Leiden medical faculty. Under the supervision of Pieter Pauw, the professor of anatomy, Raphelengius undertook the translation of Galen's

19 Cf. RAPHELENGIUS' preface to *Cl. Galeni Pergameni De Clysteribus et Colica Liber*, Leiden 1591, p. 3: ‘Incidit in manus meas, anni sunt circiter decem, Juste fili, volumen Tractatuum Medicorum Hebraea lingua in membrana manu scriptum.’

20 There is a detailed and useful description in *CCH*, p. 311-341. The manuscript is also discussed in MORITZ STEINSCHNEIDER, *Die hebräischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des Mittelalters, meist nach handschriftlichen Quellen*, Berlin 1893, p. 652, 653, 659, 663, 676, 677, 683, 699, 700, 711, 728, 733, 734, 748, 775.

21 Nos. 15, 16, 17 and 18. Cf. M. STEINSCHNEIDER, *Die hebräischen Uebersetzungen*, p. 652-653, 663.

treatise on clysters and colics.[22] To his Latin version of Kalonymos ben Kalonymos' Hebrew he added aphorisms by Maimonides taken from the same manuscript. *CL. Galeni Pergameni De Clysteribus et Colica Liber: A Iohannito a Graeca in Arabicam, et inde a Kalonymo in Hebraeam linguam, translatus* was published by the Officina Plantiniana in Leiden in 1591 and affectionately dedicated to the editor's son Joost. The text was subsequently incorporated in the 1625 Venetian edition of Galen's works.

The third Hebrew manuscript in Leiden belonging to Raphelengius is a thick quarto volume measuring 180 × 115 mm. and consisting of some 860 leaves. lts identity has defeated all the cataloguers of the Leiden manuscripts but is clearly stated in the 1626 auction catalogue.[23] Ms. Scal. Hebr. 16 (Cod. Or. 4733) is basically a copy of Sanctes Pagnini's Aramaic dictionary, the *Enchiridion Expositionis Vocabulorum Haruch, Thargum, Midrascim, Berescith, Scemoth, Vaicra, Midbar Rabba, Et Multorum aliorum Librorum* published in Rome in 1523. Compared to the printed edition the manuscript lacks the epistle dedicatory and the list of abbreviations at the end. Otherwise it contains Pagnini's text but also numerous additions and is written in at least two unidentified hands. There is no indication of when Raphelengius acquired it. We know of his admiration for the Italian Hebraist, some of whose writings he edited for the Polyglot Bible, and we know that Raphelengius had learnt Aramaic by 1566. To do so he may well have used the Pagnini manuscript.

22 No. 16. Cf. M. STEINSCHNEIDER, *Die hebräischen Uebersetzungen*, p. 653. Pauw's collaboration is described in the preface to *Cl. Galeni Pergameni De Clysteribus et Colica Liber*, p. 4.

23 *Cat. Raph.*, p. 69, no. 16: 'Enchiridion Aramaeum sive Lexicon Chaldaicum Santis Pagnini, cum multis additionibus.' The cataloguers cannot have looked at the manuscript very closely. In *CCH* p. 378 STEINSCHNEIDER describes it as having over two hundred leaves. In *Hebrew Manuscripts* p. 64 VAN DER HEIDE says it is far longer but does not specify how long. It is, he writes (p. 4), 'a Rabbinic Hebrew dictionary of substantial scope quoting many examples from Rabbinic literature; the author is not known'.

There remain three Hebrew codices in the auction catalogue which do not appear to be in any Dutch library. The first is a manuscript of the Mahzor, the Jewish festival prayerbook, but the rite is not specified.[24] Then there is a small folio volume of medical tracts, a common enough type of manuscript of which Scaliger himself owned two.[25] Finally there is a collection of extracts from the Scriptures with an interlinear translation which Benito Arias Montano had used to study Hebrew.[26] This can be regarded as a gift the editor of the *Biblia Regia* may have given to his younger colleague when he was in Antwerp in the late 1560s.

Certainly Raphelengius' collection of Hebrew manuscripts is meager in comparison to his Arabic one. It can only be a faint reflection of the works he possessed in Hebrew, most of which must have been printed. Nevertheless the three codices in Leiden are of rarity and importance. That Raphelengius should have collected the first two of them is to his credit as a scholar. At the same time a study of Raphelengius' Hebrew and Arabic manuscripts shows that at least twelve of the Oriental manuscripts 'ex legato illustris viri Josephi Scaligeri' never belonged to Scaliger and did not enter the Leiden library before 1626. This has consequences for the history of Leiden university and for the history of scholarship in Europe.

Theologisch Instituut Universiteit van Amsterdam

24 *Cat. Raph.*, p. 68, no. 2: 'Liber Magsorim, seu, Preces Anniversariae Iudaeorum Hebraice, in membranis'.

25 *Cat. Raph.*, p. 68, no. 5: 'Volumen chartaceum in parvo fol. continens varios tractatus medicos Hebraice'. The suggestion in HAMILTON, p. 586, no. 94, that this refers to Ms. Scal. Hebr. 15 (Cod. Or. 4732) is incorrect. See above n. 16.

26 *Cat. Raph.*, p. 69, no. 17: 'Varii Scripturae textus Hebraici. Excerpta e Bibliis Hebraice. cum versione interlineari, charactere partim Hispanico, partim Iudaico currenti. Liber exercitii iuvenilis in studiis Hebraicis Ben. Ariae Montani'.

Summary

Franciscus Raphelengius made his name as a pioneer in Arabic studies. But he started out as a Hebraist and some of his most important achievements, as an editor, a publisher and a teacher, were in the domain of Hebrew studies. This article gives a survey of Raphelengius' activities as a Hebraist. It then discusses his three Hebrew manuscripts at the Leiden University Library. Like Raphelengius' Arabic manuscripts these were mistakenly believed to have belonged to Scaliger, but were in fact not obtained by the library before 1626, seventeen years after Scaliger's death and the acquisition by the library of his bequest. They are still amongst the most important items in its Hebrew holdings.

The 'Louvain Irish' printing type

Dermot McGuinne

Religious and political considerations were the primary forces that influenced the development of the early printing types prepared specially for use in the Irish language. Queen Elizabeth I caused a fount of the first such type to be prepared which consisted of a mixture of existing roman and specially cast Irish characters. This type was used for the first time in 1571 to print a broadside sheet containing a poem on the Last Judgement by Philip Bocht O hUiginn entitled *Tuar ferge foighide Dhe*, and a catechism of the Reformed Church, *Aibidil Gaoidheilge agus Caiticiosma*, prepared by John O'Kearney who was then treasurer of St. Patrick's Cathedral in Dublin. It was later used for the printing of The New Testament in 1603, and The Book of Common Prayer in 1608. It was partly as a counter measure to this publishing activity that prompted the Franciscans to acquire an Irish type for their own use, which is generally referred to as the 'Louvain Irish' type.

After the destruction of their monastery at Donegal in 1601, many of the Irish Franciscans sought refuge on the Continent of Europe where they established centres for the training of their novices and students. Among these locations was the College of St. Anthony at Louvain. Permission for its foundation had been granted to Fr. Florence Conry in 1606, by Philip III of Spain[1], and papal sanction for the College was given by Pope Paul V on

1 BRENDAN JENNINGS *Michael O'Cleirigh and his Associates*, Dublin-Cork 1936, p. 20 (Letter of Philip to the Archduke Albert, San Lorenzo, 21 September 1606, Archives of the Franciscans, Dublin).

April 3rd 1607[2]. Conry had prepared a catechism in Irish as early as 1593 which was never printed. It was, perhaps, this work which inspired Bonaventure O'Hussey, one of the early Louvain Franciscans, to write his Irish catechism *An Teagasg Criosdaidhe.*[3] O'Hussey was a native of the diocese of Clogher who had gained his Master of Arts from Douai, and was received into the Order of St. Francis at Louvain on 1st November 1607. He died as guardian of the College on 15th November 1614.[4] It was for the printing of this catechism in 1611 that the first truely Irish type was prepared. Franciscan authorities generally accept that the type was modelled on the handwriting style of O'Hussey himself. Indeed, examination of his writing as demonstrated in his letter to Robert Nugent[5] (see figure 1) dated 19th September 1605, does reveal a number of features which are evident in the printing type: the capital letters *A, N* and *R*; the distinctive left stroke of the lower-case *a*; and the different angles of the *r* and *s.* While some of these characteristics were not uncommon in other contemporary hands, in a general sense there would appear to be some grounds for making the association between O'Hussey's writing and the 'Louvain Irish' type. This influence prompted E.W. Lynam to observe that the type was the first legitimate printed letter designed for Irish scholars from Irish manuscripts probably by an Antwerp man who may have taken italic type as a guide.[6] The type was used for the first time to print *An Teagasg Criosdaidhe* at Antwerp 'apud Jacobum Mesium' (see figure 2). The approbation on the verso of the title-page is dated 20 June 1611. Regarding this date, P.J. Madden notes that O'Kearney's Reformed Church

2 *Fourth Report of the Royal Commission of Historical Manuscripts*, Part 1, Appendix, London 1874, p. 602.
3 PATRICK CONLAN, O.F.M., *St. Anthony's College of the Irish Franciscans, Louvain*, Dublin 1977, p. 18.
4 *Ibid.*
5 Letter from O'Hussey to Robert Nugent, State Papers, Ireland, Public Records Office, London, vol. CCXVII, 55, p. 311, item 529.
6 E.W. LYNAM *The Irish Character in Print 1571-1923*, London 1924, reprint Shannon 1969, p. 9.

catechism, to which he suggests O'Hussey's had been a counterblow, was dated 20 June 1571.[7]

There has been some confusion among scholars of the subject regarding the date of first publication of O'Hussey's catechism: Luke Wadding was first to mention a 1608 edition in his *Scriptores Ordinis Minorum,*[8] where he states it was printed in Irish characters at that time in the college of the Irish Franciscans at Louvain. Since the college press had not been established until 1611, this assertion would seem to have been in error. No firm evidence has been uncovered to suggest that there was a 1608 edition.

On April 15, 1614, O'Hussey issued a petition to the Archduke Albert seeking permission to print Irish material at the college, he alerted Albert to the fact that the Reformed Protestant Church in Ireland had already issued a false translation of the bible and warned him that other religious works in the Irish language intented to convert the Irish from their Catholic faith, were 'daily appearing'.[9] In May 1614 permission to establish the press at the college was granted.[10] However, according to Fr. Francis Matthews, the press with the Irish type had already been set up there as early as 1611.[11] The authorities of the Protestant Church were clearly concerned about this development and in June 1614 William Trumbull, the British agent at Brussels, wrote to the Archduke Albert expressing their concern and requesting that he refuse the Franciscans the licence to print at the college.[12] Later, on July 9, 1614, Sir Ralph Winwood wrote to Trumbull indicating that King James I had protested strongly to the Ambassador of the Archduke about the

7 P.J. MADDEN, 'Printing in Irish', *An Leabharlann*, vol. XII, no. 3 (1954), p. 76.
8 LUKE WADDING, *Scriptores Ordinis Minorum*, Rome 1650.
9 BRENDAN JENNINGS, ed., *Louvain Papers 1606-1827*, Irish Manuscript Commission, Dublin 1968, p. 38.
10 *Ibid.*, p. 40.
11 FRANCIS MATTHEWS, 'Brevis Synopsis Provinciae Hiberniae Fratrum Minorum', *Analecta Hibernica*, no. 6, (1934), p. 161.
12 A.B. HLNDS, ed., *Report of the MSS. of the Marquess of Downshire,* vol. IV, Historical MSS. Commission, London 1940, p. 443.

Franciscan printing press, and demanded that they not only be prohibited from printing in Irish but that all copies of their books already printed be collected and burnt.[13] The Archduke refused to interfere. The King of Spain, perhaps unknowingly, was further connected with the Irish press at Louvain, for in the will of Fr. Robert Chamberlain, made on the eve of his profession on 7th February 1611, it is stated that he left what the king owed to him to the Irish publishing efforts of the Gaelic press at the college.[14] It was perhaps because of his interest in the printing of such Irish material that Chamberlain was assigned to examine *An Teagasg Criosdaidhe* prior to its publication, which carried the approbation of the Archbishop of Malines on its last page, stating that the book had been read and approved by Hugh MacCaghwell and Robert Chamberlain.[15] A later undated edition of O'Hussey's catechism was printed at the college press sometime between 1611 and 1619. Henry Bradshaw in his letter to Talbot Bains Reed suggests 1614 as the date, for he points out that the copy that he had bought in its original binding was given to the Franciscans at Toulouse in 1619, and since O'Hussey died in 1614 as guardian of the college and is referred to in this edition as 'poor brother of the Order of St. Francis', suggests a date prior to his becoming Guardian.[16]

With a possible reference to the Irish type, Thomas Walsh, Archbishop of Cashel, in a letter to Luke Wadding dated 1st September 1628, mentions Moretus of Antwerp in the context of the publishing of the works of Br. Patrick Fleming in the letters of Plantin.[17] This letter, which according to Brendan Jennings, is badly frayed and difficult to decipher may suggest that there was a connection between the Plantin works and the printing efforts of the Irish Franciscans at Louvain. It is particu-

13 *Downshire Manuscripts*, p. 454.
14 COLM O'LOCHLAINN 'The Louvain Irish Type', *Irish Book Lover*, vol. XX, (Sept-Oct. 1932), p. 103.
15 BONAVENTURE O'HUSSEY, *An Teagasg Criosdaidhe*, Antwerp 1611, last page.
16 HENRY BRADSHAW, 'Printing in the Irish Character', [Letters to Talbot Bains Reed], *The Bibliographical Register*, vol. 1, no. 1, London 1905, p. 11.
17 B. JENNINGS, ed., *Wadding Papers 1614-38*, Dublin 1953, p. 270.

larly interesting to note that there was an Irish typefounder working at the Plantin foundry during the period when the 'Louvain Irish' type was likely to have been produced. In his book *The Golden Compasses* Leon Voet refers to the Irishman Thomas Strong who supplied the Plantinian press with cast type until October 1624,[18] and that Strong, an Irish type-founder worked for the Moretuses from 1600 to 1624 and worked in the Plantin house itself from 1620 to 1622 (see figure 3). From 1601 to 1608 his name appears regularly in the Plantin accounts and to a lesser extent up to 1614. It is interesting to note that, according to Voet, during this period under the Moretuses, fewer new sets of punches were ordered at the Plantin works, resulting in the necessity for the occasional cutting of punches by their staff type-founders to replace those lost or damaged. Hence, it would seem, that Thomas Strong would have had some experience of punch cutting. Further reference to Strong also appears in the City of Antwerp records[19] where it is entered that the letterfounder Thomas Strong had written a letter of recommendation dated 10th December 1598 for another Irishman, Thomas White of Dublin (see figure 4), while another record[20] indicates that Thomas Strong, son of Jacob, from Ireland, letterfounder, was residing in Antwerp as of 1 July 1603. Thomas would appear to have had a son and daughter. His son Jacques was also employed at the Plantin works, initially from 1615 as an apprentice, and later, like his father, as a typefounder from 1624-26. After a time Jacques absconded,

18 LEON VOET, *The Golden Compasses*, vol. II, Amsterdam 1972, p. 109.

19 Stadsarchieven van Antwerpen, Certificatie Boek 59, (1598), p. 247 v. (City of Antwerp Public Records Office). The John Scudamore of Home-lacy, referred to as co-guarantor in this letter of recommendation would appear to be of the renowned family of Scudamore. According to MATTHEW GIBSON in his book *A View of the Ancient and Present State of the Churches of Door, Home-lacy and Hempsted... with Memoirs of the Ancient Family of John, Lord Viscount Scudamore,* London 1727, p. 60-63 Sir John Scudamore had attained the position of High Sheriff in the County of Hereford in 1581, and as gentleman usher to Queen Elizabeth was highly regarded by the monarch.

20 DE BURBURE, Historische Nota's, PK2920, 1, 29 (City of Antwerp, P.R.O.).

leaving a large debt unpaid.[21] His daughter married Christian Calammus who, according to a testimonial by Balthasar Moretus dated 9 April 1620, was employed at the Plantin works to take care of the collection of type. In this letter Moretus refers to the father Thomas as being an honest man.[22] It is assumed that Thomas died about 1624, leaving a wife Margaret Verham, since no further mention appears to have been made of him in the Plantin records after that date.

There is also record of a Thomas Strong appearing among the Franciscans at the Irish College in Louvain (a mere 50 km from Antwerp) at this particular point in time, which fact would seem to provide us with either a remarkable set of coincidences, or with further information regarding the above mentioned Thomas Strong. Brendan Jennings indicates in the *Louvain Papers* that in June 1607 Brother Thomas Strong, subdeacon of the province of St. Jacob in Spain had come to the college.[23] In 1622 the Irish College at Douai published the names of its past students, amongst them those who had become Franciscans.[24] This list includes the name Thomas Strong. An examination of the University College Dublin copy of this rare book reveals the words 'alias Nicholaus' hand written in the margin opposite the name of Thomas Strong, which suggests, according to that source at least, that he may have used either first name. The Fourth Report of the Royal Commission on Historical Manuscripts shows that a Fr. Nicolaus Strong of Waterford was received into the College on 16 March 1614,[25] while the Malines Ordination Registers 1602-1794 indicates that Nicolaus Strong O.F.M. received Tonsure and Minor Orders on 27 May 1616.[26]

21 VOET *Golden Compasses*, p. 354, fn. 355 (Plantin Moretus Arch. 780).
22 Plantin Moretus Arch. 118, p. 575.
23 JENNINGS, *Louvain Papers,* p. 19.
24 *Exhibitio Consolatoria Tabulae Emblematicae Serenissimae Principi Isabellae*, Douai 1622, p. 31.
25 *Fourth Report of the Royal Commission on Historical Mss.*, part 1, Appendix, (1874), p. 603.
26 B. JENNINGS 'Irish Names in the Malines Ordination Registers 1602-1794', *Irish Ecclesiastical Record*, 5th Series, vol. 77 (1952), p. 202.

There is a considerable amount of information concerning Friar Thomas Strong (sometimes called Strange) in Franciscan Manuscript records and in the Calendar of State Papers, Ireland. Earlier in his career he was actively involved as a courier of information for the Irish rebel forces and their supporters on the Continent. A particularly interesting account of him in 1608 is contained in the Calendar of State Papers, Ireland,[27] which describes him as being short and stocky, about 40 years of age, with dark hair and a yellow skin complexion and mentions that he suffered from an eye condition. Strong was later appointed as guardian of the Order in Dublin[28] and acted as collaborator for his cousin Luke Wadding in his *Sacred History of Ireland.* In this regard he had the cooperation of Primate Usher and had access to his library.[29]

Searches for information regarding the Franciscan Thomas Strong are confused by the presence of a Thomas Strong who was Bishop of Ossory between 1582 and 1602, and who spent much of this period in exile in Spain. He died at the age of 55 on 20 January 1602.[30] Harry Carter implies that there was a connection between the typefounder Strong and Bishop Strong whom he incorrectly suggests was one and the same as the later Franciscan Strong. Carter's brief reference to Strong is contained in a paper published in *De Gulden Passer*[31] after a lecture given by him in which he is said to have added, in what may be taken as a despairing note, 'The question I cannot answer, and that is the end of the Irishman as far as I am concerned'.

It is interesting to speculate as to the possibility of Thomas Strong the typefounder, with experience at the Plantin works

27 *Calendar of State Papers, Ireland, 1606-8*, Item 736, dated May 1608. SP. Ireland, vol. 224, 113A.

28 *Report on Franciscan Manuscripts*, Historical MSS. Commission, Dublin 1906, p. 4.

29 *Ibid.*, p. 16, Letter from Strong to Wadding, 20 Nov. 1629.

30 WILLIAM CARRIGAN, *The History and Antiquities of the Diocese of Ossory*, vol. 1, Dublin 1905, p. 73, and vol. 4, p. 94.

31 HARRY CARTER, 'Plantin's Types and their Makers', *De Gulden Passer*, vol. 34, (1956), p. 129.

from 1601-8; joining the Franciscans at Louvain in 1607, being released from there to the Plantin works to help in the preparation of the Irish type from 1608-11, and to the possibility of his being involved in the establishment of the printing press at the college in 1611-14. However, despite the many coincidences, it remains that the name Thomas Strong was not uncommon at the time, and no firm evidence has been uncovered to link the typefounder with the Franciscan.

The 'Louvain Irish' type was used to print a number of works which included an undated twelve page pamphlet of prayers, blessings and summaries of the Franciscan Rule, entitled *Suim Riaghlachas Phroinsiais*, the only known copy of which is in Marsh's Library, Dublin (see figure 5). Fr. Canice Mooney in his article on St. Anthony's College suggests 1614 as the date of printing.[32] The type was next used in 1616 to print *Sgáthán an Chrábhaidh* (Mirror of Religion) which had been translated from Spanish by Florence Conry, Archbishop of Tuam (see figure 6). This work, often referred to as *Desiderius*, was reprinted by Thomas O'Rahilly in 1955 in which he refers to the absence of capital vowels with length marks in the original Louvain type.[33] In 1618 this Louvain 'A' type was used again in *Scathan Shacramuinte na hAithridhe* (Mirror of the Sacrament of Penance) by Aodh MacAingil, Archbishop of Armagh (see figure 7). After this work the College Press was silent with regard to Irish printing until 1641 by which time a second Irish fount, the 'Louvain B' type, was available (see figure 8). The preparation of this new type is mentioned in a letter dated 23 October 1638 written by a Frater Ant.[sic]and addressed to Fr. Brandon O Connor O.F.M. at Louvain[34] in which he urged that special symbols be made for ligatures and for letters with suprascripts while the type was being remade. A fund raising appeal was

32 CANICE MOONEY, 'St. Anthony's College, Louvain', *The Donegal Annual*, vol. VIII (1969), p. 33.

33 F.C. [FLORENCE CONRY (Flaithri O Maolchonaire)], *Sgáthán an Chrábhaidh, (Desiderius)*, 1616 reprint Thomas O'Rahilly, ed., Dublin 1955, p. xliv.

34 Letter from Frater Ant. to Fr. Brandon O Connor, 23 Oct. 1638, Franciscan Library MS. A30.4.

launched by Fr. Bernard Conny during 1639-41 to help finance the college press, in which the fact that a new Irish type had recently been prepared was mentioned.[35] It is unclear who the author of the above mentioned letter was since there were several Franciscans using the name Anthony at the time, among whom was a Fr. Anthony Haly at Louvain who was the scribe involved in the production of an unpublished manuscript grammar *Rudimenta Grammaticae Hibernicae* in 1634 (see figure 9). Haly's handwriting in the Irish sections of the grammar resembles most notably the new 'Louvain B' type, particularly in the letters *G, R, e, p, r, s,* and *t.* It is a distinct possibility, therefore, that Haly's handwriting was used to provide a model for some of these new letterforms.

The 'Louvain B' type differed from its predecessor in that it appeared somewhat bolder and slightly larger (see figure 10), with some of the sorts being more upright and condensed. A noticeable exception to this being the letter *R* whose capital had a wider base with its diagonal tail stroke taking a distinctively different line to the earlier form, and its lower-case having a significantly greater angle.

It should be noted that certain characters with aspiration marks differ in proportion from their corresponding basic sorts without such marks.

The new type was used to print *Riaghuil Threas Uird S. Froinsias*, (Rule of the Third Order of St. Francis) by Bernard Conny in 1641 (see figure 11). It was next used together with the earlier 'A' type in Michael O Cleirigh's *Focloir no Sanasan Nua* in 1643. In this work page 64 is set in the early type while 65 is set in the later type, with further instances where both types were used together. It was again used to print a few brief tracts of Irish in John Colgan's *Acta Sanctorum Hiberniae* in 1645 (see figure 12). In the introduction to the facsimile edition of this book Brendan Jennings incorrectly suggests that the new type had been especially cast for use in their next book compiled by Colgan and printed in 1647 'apud Cornelium

35 JENNINGS, *M. O Cleirigh*, p. 176. See also JENNINGS, *Louvain Papers*, p. 144.

Coenestenium' entitled *Triadis Thaumaturgae seu Divorum Patricii, Columbae et Brigidae.*[36] In fact the Irish type used in *Triadis...* was the earlier Louvain 'A' type, although in a few isolated instances the later 'B' type is mixed in with this fount, e.g. on page 2 verse 19 line 1, the later lowercase *r* appears, while on line 2 of the same verse the later lowercase *e* is used. Despite the fact that the two founts appear to have been somewhat mixed at this stage, apart from in *Riaghuil Threas Uird* the new type was not used alone in any significant way. Henry Bradshaw was not impressed with the appearance of the new type and suggests that it would not have been used at all if the earlier fount had been still available.[37] In light of this observation it is interesting to note that the college press in 1645 reverted to use the earlier 'A' type for Anthony Gearnon's *Parrthas an Anma* (Paradise of the Soul) (see figure 13). Almost 15 years passed before the next work to include Irish was produced for the Franciscans, namely *Sancti Rumoldi* (The Life of St. Rumold) by Hugh Ward and published after the author's death for Fr. Thomas Sirinus at Louvain in 1662 (see figure 14). In this work the later Louvain 'B' type was used merely to print a list of names on a tipped in fold out leaf between pages 366 and 367. In this, a number of the earlier Louvain 'A' characters, particularly the lowercase *g*, were mixed in with the later fount. This is the last recorded use of the Louvain 'B' type. The earlier 'A' type was used again a year later in 1663 in *Suim Bhunudhasach an Teaguisg Chriosdaidhe* by John Dowley.

The above mentioned Fr. Thomas O Sheerin (Sirinus) had succeeded Fr. John Colgan in the work of the College Press. A number of his letters written to Francis Harold, a nephew of Luke Wadding, between 1669 and 1671, give some indication of the financial difficulties he was encountering in this regard. In connection with the publishing of a planned dictionary Fr. O Sheerin commented that the Irish type had been scattered and

36 JOHN COLGAN, *Acta Sanctorum Hiberniae*, 1645, facsimile reprint, B. Jennings, ed., Irish MS. Commission, (1948), introduction.

37 BRADSHAW, 'Letters to Reed', *Bib. Register*, (1905), p. 13.

that only the matrices remained, from which, he pointed out, new founts could be cast as required.[38] Printed in 1728, the book entitled *Elements of the Irish Language* by Hugh MacCurtin was the last work to use either of the Louvain Irish types (see figure 15). In this the early 'A' type appears composed with a more reduced line spacing than heretofore, which feature may have resulted, as Fr. O Sheerin had suggested was possible, from the type having been recast from the remaining matrices on a smaller body, resulting when set in a more orderly and even appearance on the page (see figure 16). This book was printed at Louvain by Martin van Overbeke. This distinguished printing family continued to work in Louvain and it is considered that the Irish type may have passed to them and through disuse may have been melted down for the purpose of casting other type.

College of Marketing and Design Dublin

38 B. JENNINGS, ed., 'Letter from Fr. Sheerin to Fr. Harold, 4 Nov. 1671', *Louvain Papers*, p. 232.

Illustrations

Fig. 1 Letter from Bonaventure O'Hussey to Robert Nugent, 19 September, 1605, State Papers, Ireland, vol. 217, 55. Reproduced by permission of the Public Records Office, London.
Fig. 2 Title page of *An Teagasg Criosdaidhe*, A Cathechism by Bonaventure O'Hussey, 1611. The first book to use the 'Louvain' Irish type.
Fig. 3 A reference to 'Thomas Strong letter founder, from Ireland' contained in Plantin-Moretus records, Arch. 127, p. 263. Reproduced by kind permission of the Plantin-Moretus Museum.
Fig. 4 Letter of recommendation by Jan Scudamore and the letterfounder Thomas Strong on behalf of Thomas White another Irishman living in Antwerp in 1598. Reproduced by kind permission of the City of Antwerp Public Records Office.
Fig. 5 First page of *Suim Riaghlachas Phroinsiais*, (Rules of St. Francis), undated.
Fig. 6 Title page of *Sgathan an Chrabhaidh* (Mirror of Religion), by Florence Conry, 1616.
Fig. 7 Title page of *Scathan Sacra na hAitridhe*, (Mirror of the Sacrament of Penance), by Hugh MacCaughwell, 1618.
Fig. 8 The 'Louvain A' type (above), and the 'Louvain B' type (below), enlarged to 250% approx, to facilitate comparison.
Fig. 9 The Irish alphabet as written out by Fr. Antony Haly for the Grammar of 1634. Reproduced with the permission of the Governors and Guardians of Marsh's Library, Dublin.
Fig. 10 Example of text using the 'Louvain A' type from *Emanuel... Sgathan an Chrabhoidh... Desiderius*, translated by Florence Conry, 1616 (left), and example of text using the 'Louvain B' type from *Riaghuil Threas Uird. S. Froinsias*, 1641 (right).
Fig. 11 Title page of *Riaghuil Threas Uird S. Froinsias*, (Rule of the Third Order of St. Francis), by Bernard Conny, 1641.
Fig. 12 Example of the Irish text from *Acta Sanctorum Hiberniae*, by John Colgan, 1645.
Fig. 13 Title page of *Parrthas an Anma*, (Paradise of the Soul), by Anthony Gearnon, 1645.
Fig. 14 Title page of *St. Rumold*, by Hugh Ward, 1662.
Fig. 15 Title page of *The Elements of the Irish Language*, by Hugh MacCurtin, 1728.
Fig. 16 Example of text using the recast 'Louvain A' type from *The Elements of the Irish Language* by Hugh MacCurtin, 1728.

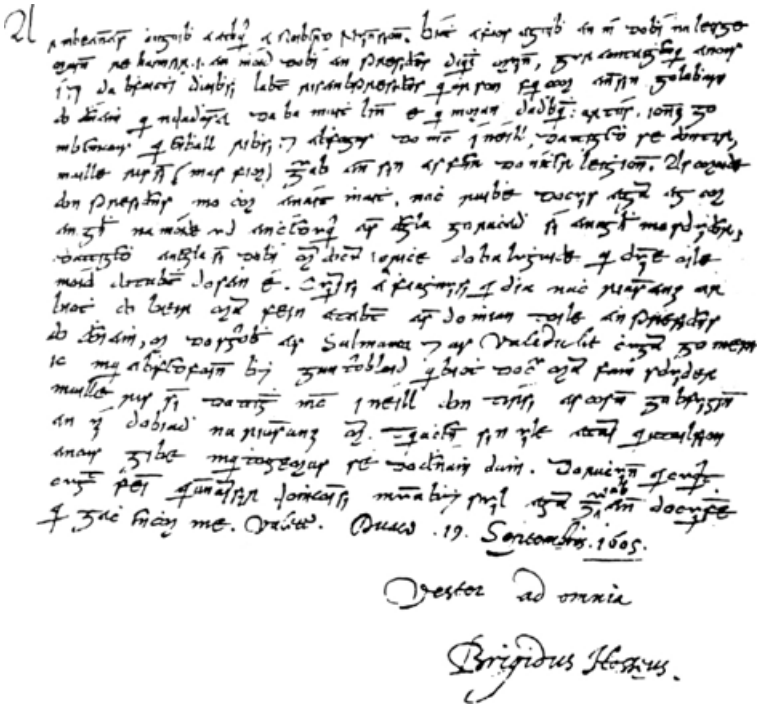

Dauid
IHS
ANTVERPIÆ.
Apud Iacobum Meſium,
In Biblijs aureis. 1611.
Cum Gratia & Priuil.

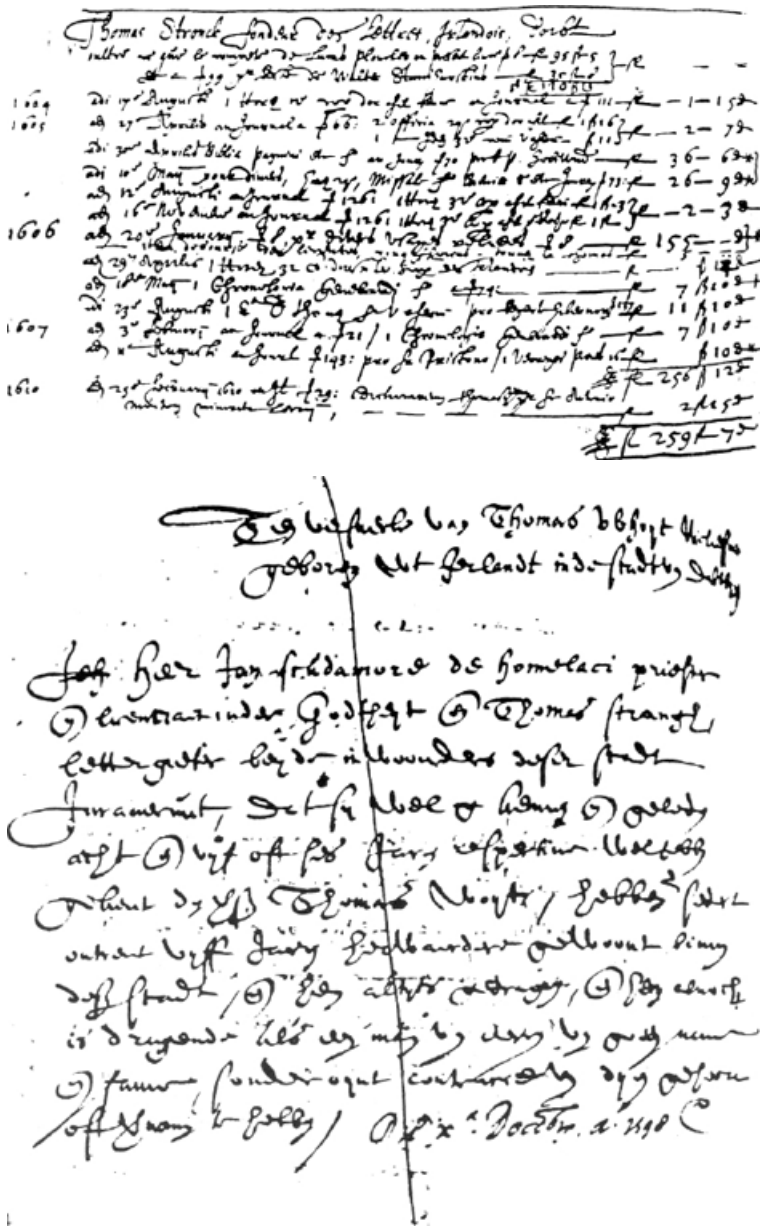

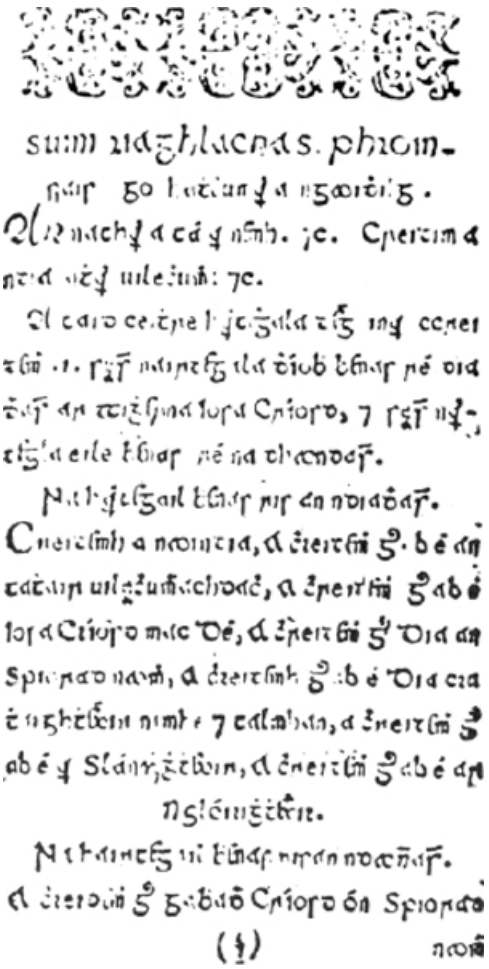

sum uaghlacnas. phrom-
ſnar go laeiuſa ngaoidhiġ.
Oi nachſa cáſa nſnh. ſc. Cheirim a
nna uěſ uileſnh: ſc.

Oi caio ceithe hſeiġla tſg ing ceher
tſni .i. rſſ naſpeſg da dhiob bhias ré dia
dhſſ an treſſna lorſa Chriosd, 7 rſſ nſ-
tſg a erle bhias ré na dhamnadſſ.

Nathgeſgal bhias ris an ndiaidhſſ.
Cheirſnh a neoinea, a dheirſni ſ. b é an
cathair uilġeuſachdaċ, a dheirſni ſ ab é
lorſa Chriosd mac Dé, a dheirſni ſ Dia an
Spriosd naomh, a dheirſnh ſ ab é Dia cia
dhaghbhean nimhe 7 talmhan, a dheirſni ſ
ab é ſ Slánoiġheoir, a dheirſni ſ ab é an
nglémheirt.

Nathamadh ni bhias naran ndeanſſ.
A dheirſni ſ gabaidh Criosd ón Spriosd

EMANUEL.

Leabhar innsi bhfuilmidh
ughdta 7 fhaghala fhon-
bhtheachda na
bPáthadh meghalta ag dtagadh tsonas dis-
gáte Sgáthan chiothbeno trons
aile Oesidentus

Is ma cuir dnoma angaoibhis le bna ag chriobh
dsno S. fronsias f. C

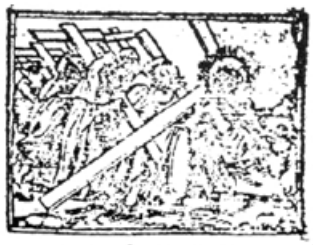

tolle crucem tuam & sequere me Mat. xvi.

Is ma cuir a colo maille re
hughtaghádh.
1616 a Iohan.

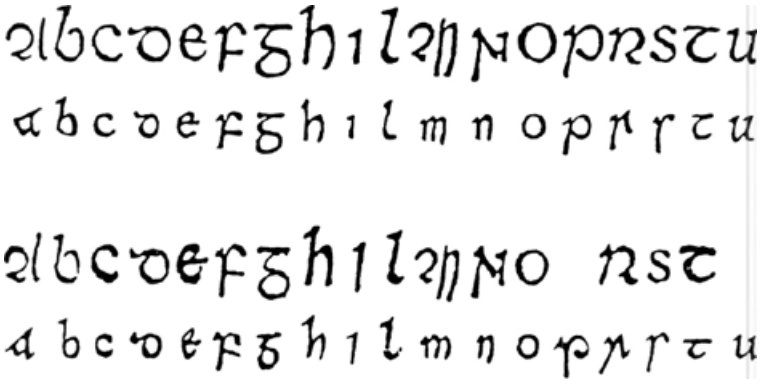

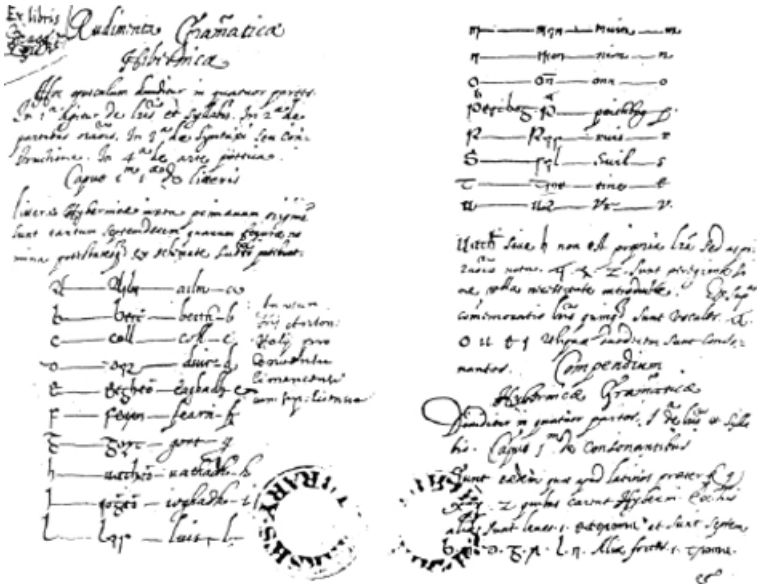

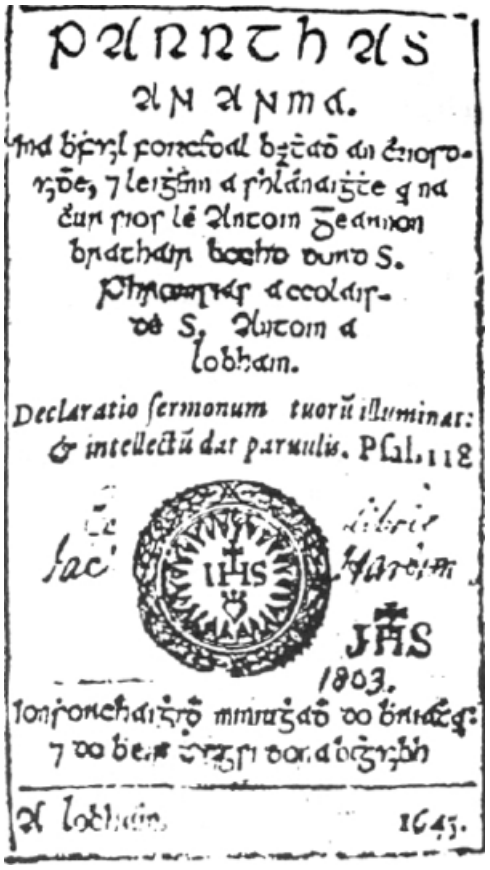

PARRTHAS
AN ANMA.

Ind bérrl foreſoal bzéad do énioro-
rzóe, 7 leiżinn a ſhlánaiżte q na
éan riog lé Antoin Deaniion
bnathain baeiho dund S.
Phranrgéir a ecolaiſ-
de S. Antoin a
lobhain.

Declaratio ſermonum tuorũ illuminat:
& intellectũ dat parvulis. Pſal. 118

Le *libris*
ſac Hareim

IHS

1803.

Ionſonchaiżró mnaiżad do bnaćaiż:
7 do beanaiż oraiſi dond oćzhán

A lobhain. 1645.

THE ELEMENTS

OF THE IRISH LANGUAGE, GRAMMATICALLY

Explained in English.

In 14. *Chapters.*

By H. MAC CURTIN.

PRINTED AT LOVAIN,
By MARTIN VAN OVERBEKE
near the Halls. Anno 1728.

gnō pḃeach mē. A Dora ſgaōil manm ō ḋoiḃneaċ
a loſ, agſ leigſt é ó ċnéaċtaiḃ a dinnſan,
ingnam, 7 aithaṁuiġm ont do ghnīſt do ċaiſ-
ḃiḋeaḋ dhaṁ; 7 bia mé ſlán. Cṙn a tigſina, 7
ſeiſo, cné ṁaithgniomaṁaiḃ tigſinaidhe na
hoiġe nōḋiaḋa Dſnne do mhachain, ſna naoṁ
nile, do ſōlaſ, 7 thainnic a ſeḃ ann manam
ſoillſeōcaſ, agaſ mīnſiot daṁ nile dimoide,
7 pḃca buiḋ coiſ daṁ daṁḃáil, 7 do ċuſ a bṙaoi-
ſṙom, 7 ſóſ neaṁtoċaſ mé ċum aiṫiſiod ſéaṁ
noſaiġte ḋaiḋ maille lé contrīſion, ſmaille lē
lon ḋoilgioſ, taſa ata biṫḃeoḋ a bṙlaṫiot
heiṁe a ſaoġal na ſaoghal. Amen.

onntha deis ſaoiſtne.

Sīrim, 7 aċhċaṁgim ont a tigſina, a dhē
na tṙōcṙne cné ṁaiġthgniomhaṁthaiḃ tigſi-
naiḋe do ṁaċaṁ noiḃṁaiġthe Dſnne oiġ,
ſna naoṁ nile mſaoiſtom a noiſ do ball do bheiṫ
ſoġlaeċaiġthe glnaṁṁl agaſ, 7 iaṁaim ſóſ
aṁ do ṁoṁḋaċt gach eaſḃaḋ doilgiſ, gach tiṫ
ſomlaine, ſgach deaṁod dá ṫaṁlaigh ſan
bhſaoiſtoiṁſi nō a bhſaoiſtom g bit eile dá
noſṁaiḋ me ſoiṁe ſo, do leſtaiġeaḋ lé ſoiṁ-
liōna do tṙōcaine, agaſ do buiḋeaſa: agaſ
da neiṁ ſin a tigſina déonaigh meiſi do bheiṫ
ſa ḋeóiġ (agaſ mé neiġlaṁtaſaṁ ōn nile chaiġ,
7 ſal pḃcaiḋ, 7 aṁuigte) aṁ mō leiġeṁ a ſeḃ
go noiġeaſ neiṁe, maṁ a bhſhuil tū ſein a
naiṁṫeſi a ſaoġal na ſaoghal. Amen.

onntha nia ccomaoineach.

A tigſina bīṫiḋ, a léiſa Cṙiſt ata oṁaṁ,
agaſ cṙitheſlaoiṁſa aṁ pḃcaiḃ boſ diṁ-

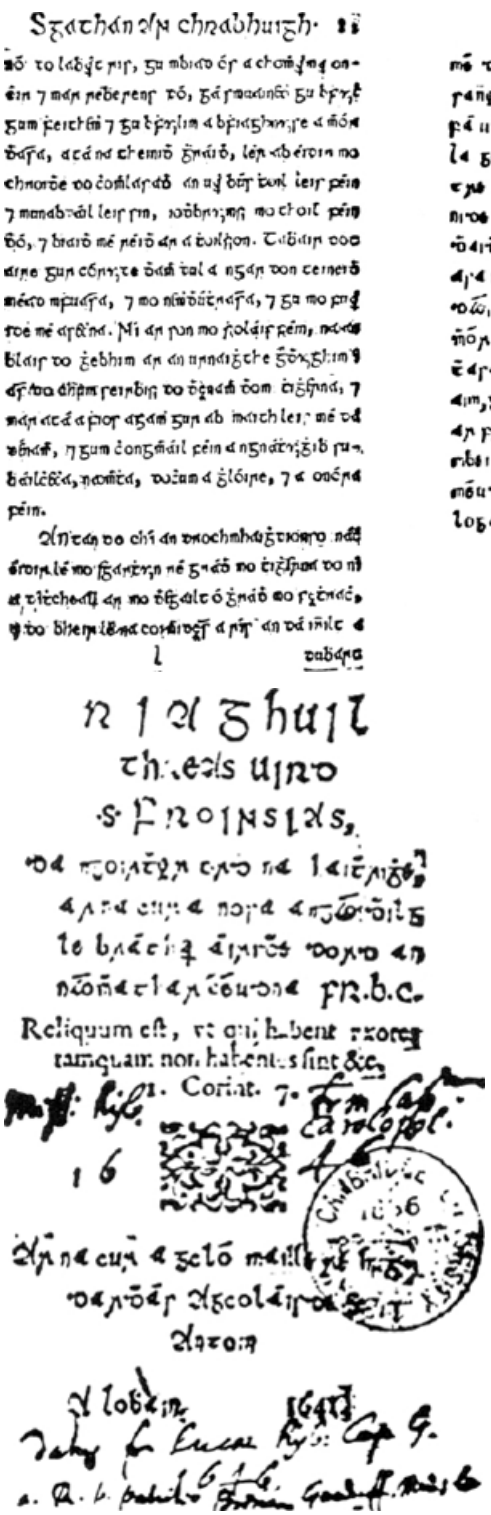

Gabro cobaix doin cobaix
ro no fiadaix mo núa
cuingeō doiḃgaō mo ciomaō
gach gabra iōdain gūna

Et Episcopus alterum eadem lingua dixit.

Gabuce iobaix atṫaṁaō
noo gabra iōdain gūna
bēaṁa mac adal amhna
noo cabṁa ri nanōūla

SANCTI

RVMOLDI

MARTYRIS INCLYTI,

ARCHIEPISCOPI DVBLINIENSIS, MECHLINIENSIVM APOSTOLI;

Advocati sterilium conjugum, Agricolarum, Piscatorum, Institorum, & Navigantium,

ACTA, MARTYRIUM, LITURGIA ANTIQUA, & PATRIA

Ex antiquissimis tùm manu, tum prelo editis harum rerum Scriptoribus, summâ fide collecta, Notis illustrata, & aucta

DISQVISITIONE

HISTORICA

Seu investigatione genuinæ Scotiæ S. Rumoldi & contribulium Sanctorum

Per R. P. F. HARONEM VLARDAEVM Hibernum, olim in Lovaniensi Collegio S. Antonii de Padua FF. Min. Hibernorum Strictæ Obser. Guardianum, S. T. Professorem & Hagiographum.

OPVS POSTHVMVM

Nunc recens à V. A. P. F. THOMA STRVND, ejusdem Ordinis & Collegii Lector Jubilato recognitum & in nonnullis suppletum.

IN QVO

Obiter ex Scriptoribus antiquis & obvis, ac publicis instrumentis demonstratum Hibernia ad seculum 15m. Christianum vocata *Scotia*, & Hiberni *Scoti*; detegitorque ejusdem Insulæ ingens olim multitudo Sanctorum & Cathedralium Ecclesiarum; genuina item origo & antiquitas regni cùm Pictorum, tùm Scotorum in Albania, sive Boreali parte magnæ Britanniæ passim hodie dicta *Scotia*, aliaque scitu digna.

Non enim possumus aliquid adversus veritatem, sed pro veritate. 2. Cor. 13. 8.

LOVANII

Typis PETRI SASSENI, ante Hallas. Anno 1662.

Epistolae tullianae
Brieven van Hadriaan Beverland (1650-1716) (III)*
Rudolf de Smet

79 12 10
31
Goyero suo

[2] Excessi, evasi, erupi. Io! Io!

[3] Si non salvus, sospes tamen et liber ad te Ultraiectum perveni. Ne
[4] longius cum larvis luctarer, tandem purgamentis urbis Lugd[uni]
[5] valedixi. Ita ferali hoc tempore fieri debet. Amici tui casum deplora-
[6] re noli. Ipse crassae gentis deliria rideo, et si quoque ames ridere,
[7] rogo ut statim cum tabellario huius epistolii ad me venias. Tormento
[8] te videndi flagror. Veni citissime et fecundo calice omnem diluemus
[9] aegritudinem Lugdunensiumque immanitatem multo sale defricabi-
[10] mus. X. Decemb[ris] MDC.LXXIX

[11] *k.a.: 3-6* et... rideo: *cancell.* B

Hoera, Beverland is uit de kerker! Ongedeerd en als een vrij man is hij te Utrecht aangekomen. Om zich niet langer met de spoken hoeven te meten, heeft hij Leiden verlaten. De Goyer moet zich over het lot van zijn vriend niet beklagen. Beverland zelf lacht immers om de dwaasheden van het domme volkje. Indien De Goyer zich ook eens goed wil vermaken, dan moet hij met de briefbesteller zo gauw mogelijk bij zijn vriend Hadriaan komen. Met een stevige beker wijn zullen zij het geleden verdriet doorspoelen!

31. *Commentaar*

1: *Goyero*: Jacob de Goyer, cf. brief 17.

* Reeds dertig brieven van deze bundel werden in vorige jaargangen van *De Gulden Passer* uitgegeven (64e jg. 1986, p. 83-124; 65e jg. 1987, p. 71-101). Voor de aldaar geciteerde literatuur vindt men hier een bekorte verwijzing.

3: *Ultraiectum perveni*: F. Halma weet ons in zijn *Toneel der Vereenighde Nederlanden en Onderhoorige landschappen*, Leeuwarden 1725, kol. 135 over het verblijf van Beverland te Utrecht het volgende te vertellen: ‘Vrij geraakt, en over zijne goederen schikkinge gemaakt hebbende, verkoos hij de stadt Utrecht een wijle tijdts tot zijn verblijf, daar hij, naar men verhaalt, met zijne ingezoge kundigheit van ontucht, in gezelschappen van onbandige jongelingen, en *(sic)* herbergen, wonderlijk den baas speelde, breedt opgaf van zijn verbrandt handtschrift, als 't hooftstuk zijner werken, en daar uit verscheide stukken, met veel zwiers, en eene gladde tonge, opsneedt. De Tijteltekening hadde hij ook van dit werk bewaart, zijnde een Venustempel, of Bordeel van binnen, vol ontuchtig gebaar, waar in hij zelf op den voorgrondt zat met eene hoer op zijn schoot; welke tekening hij dan menigmaal, met een kittelend genoegen, aan zijne vertrouwelingen onder d'oogen bragt. Dit alles kon voor d'Overigheit niet verholen blijven, die, van zulk eene besmettelijke pest in haare stadt afkeerig, en bezorgt voor de verwilderinge der jeugt, hem in der stilte liet aanzeggen, dat hij haare vesten had te ruimen; 't geen hij most opvolgen’.

5: *ferali... tempore:* ferale tempus, het tijdstip waarop het feest van de dood gevierd werd (februari). Cf. Ovid. *Fast.* 5, 486: *ut nunc ferali tempore operta vides;* figuurlijk: *dodelijk, gevaarlijk.*

9-10: *multo... defricabimus*: cf. Hor. *S.* I, 10, 3-4 *quod sale multo / urbem defricuit.*

[79 12 10-80 01 12]
32
Fratri suo

Hucusque cum ancipiti litis eventu conflictatus tandem carcere dimissus Ultraiectum perveni.

Victrix causa deo placuit, sed victa Catoni

[5] Inopina haec dimissio tanto omnes Initiatos cumulavit gaudio, ut
[6] undique accurrant dextrasque porrigant adventanti. Rogitant
[7] Arminiani ut valeam. Me benignius quoque salutant Lutherani.
[8] Sciscitantur bibliopolae quid agam, quid rerum geram. Lepidum
[9] sane, Voetiani quoque accedunt curiosi quid nunc scribere incipiam.
[10] Respondi me commentarios praeparare in librum sextum Moysis.
[11] Quod cavillum rescripsere ad Areopagos. Illi iterum emittunt syco-
[12] phantas. Sed postquam me tam belle comiterque tractarunt

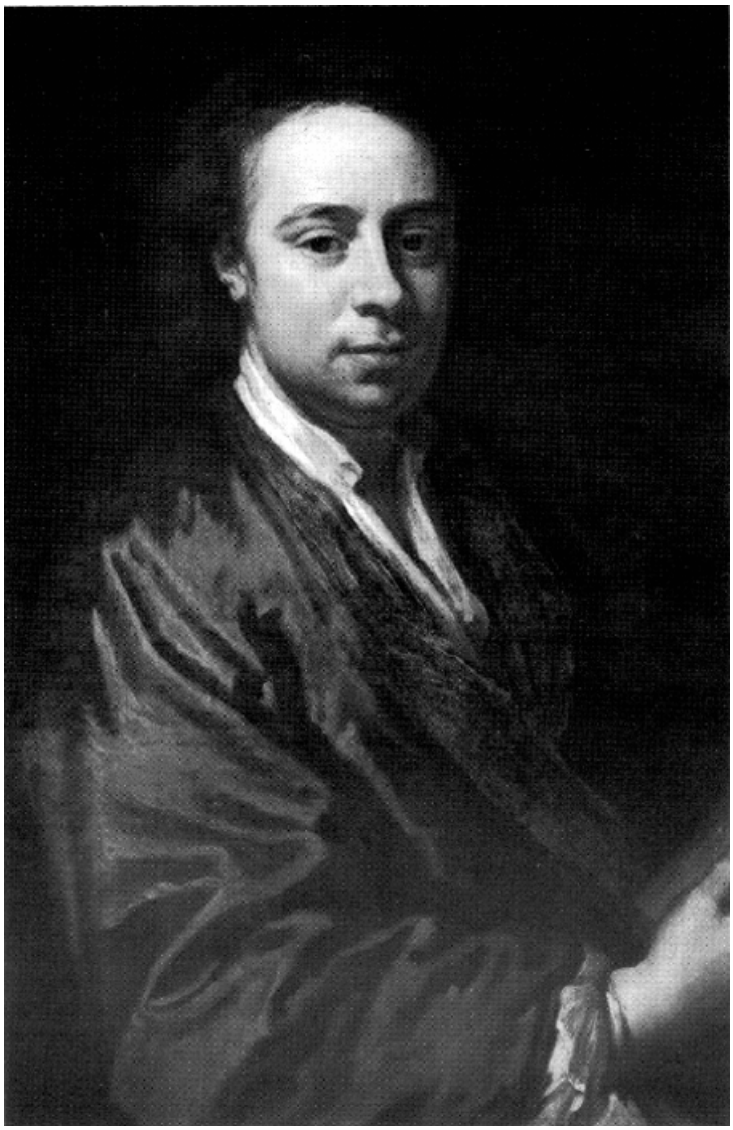

Portret van Hadriaan Beverland door Gottfried Kneller (Bodleian Library, Oxford)

[13] Lugdunenses, cavebo ne iterum in harpyarum incidam manus.
[14] Incipiam quoque cum Turcis lymphatos, ariolos atque fanaticos pro
[15] sanctis suspicere. Vale mi Frater. Plura non possum. Mercurius in
[16] procinctu. Raptim. Ad vos veniam *ante*

Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
k.a.: 3 perveni [[lares transtuli]]; *16* Raptim [[diebus Acheroniis]]

Hoewel Beverland onder de afloop van het proces geleden heeft, is hij tenslotte toch uit de kerker ontslagen en te Utrecht aangekomen. Dit heeft de 'initiati' met grote vreugde vervuld. De Arminianen komen alsmaar vragen hoe hij het stelt en ook de Lutheranen groeten hem nogal vriendelijk. De boekhandelaars zouden graag aan de weet komen wat hij nu uitspookt. De Voetianen zijn nieuwsgierig naar wat hij op het getouw zal zetten. Hij heeft geantwoord dat hij een commentaar voorbereidt op het zesde boek van Mozes. Deze grap hebben zij terstond aan de rechters verklikt. Hij zal er zich wel voor hoeden uit de handen van de monsters te blijven. Vóór de lente zal hij zijn broer komen bezoeken.

32. Commentaar

1: *Fratri:* Jan of Johan Beverland, cf. brief 19.

4: *Victrix... Catoni:* cf. Luc. I, 128:

Victrix causa deis placuit, sed victa Catoni

5: *Initiatos:* cf. brief 2.

7: *Arminiani:* cf. brief 12.

9: *Voetiani:* cf. brief 15.

11: *Areopagos:* de rechters die deel uitmaken van de Areopagus, de Areopagitae (K.P. I, c. 524-525, A.

MANNZMANN); hier meer algemeen: het gerecht of de officiële instanties.

13: *harpyarum:* de Harpieën, mythische wezens, half vogel, half vrouw, berucht om hun rooftochten (K.P. II, c. 944-945, H. SAUER).

16-17: *ante... hirundo:* Verg., *G.* IV, 306-307.

[79 12 10-80 01 12]
33
Dionysio Rechstood

[2] Cum non semel expetivisti scire ex me quem lis nostra eventum
[3] haberet atque ea nunc demum decisa sit, existimo te quoque velle
[4] reliqua cognoscere. Cancellarunt nomen meum ex studiosorum
[5] albo, iusserunt ut urbe cederem, ut libros de P[rostibulis] V[eterum]
[6] traderem, ut expensas solverem et denique iureiurando confirmarem
[7] me nunquam quicquam contra bonos mores vel Dei verba scriptu-
[8] rum contrarium. Licet acerbior haec multis visa fuit sententia, ego
[9] tamen nullum animo vulnus accepi. Animus aequus optimum est
[10] aerumnae condimentum. Gaudeo nunc demum celebritate nominis.
[11] Et quis studiorum gloria tactus nollet in hac aetate eandem subire
[12] poenam, modo si simile scriptum luci exponere valeret? Quamquam
[13] vellem ut lacessiti me potius in arenam (sicut in Synodo Dordrech-
[14] tana Martinium Gomarus) provocassent, celerius me ibidem reperis-
[15] sent quam auroram in diluculo sol. A teneris unguiculis ita formatus
[16] ut nunquam recusaverim manus conserere cum irritante. Quare des-
[17] perare noli. Solacium mihi fuit quod tu cum ceteris immanem iudi-
[18] cum barbariem detestemini. Si lis in patrio foro agitata fuisset, longe
[19] alium sortita fuisset eventum. Magistratus nostrates non solent eligi
[20] ex cerdonibus, sarritoribus, cauponibus. Consul Schuyl, unus ex
[21] iudicibus fuit homo linguae Latinae rudis et mercator stercorarius.
[22] Ceteri fuere foricarii, oenopolae. En idoneos scripti nostri arbitros!
[23] Professores in alia prorsus ivere, sed cum scabiosi numero essent
[24] potiores, brutis quoque suffragiis fuere fortiores.

Rechstood heeft vaak navraag gedaan naar de afloop van het proces. Nu de uitspraak is gevallen, is hij waarschijnlijk benieuwd naar de rest. Beverlands naam werd uit het ‘album studiosorum’ geschrapt; hij kreeg het bevel Leiden te verlaten en zijn manuscript D.P.V. uit te leveren. Hij werd veroordeeld tot het betalen van de gerechtskosten en moest onder ede verklaren nooit meer iets te zullen schrijven dat in tegenstrijd is met de goede zeden of het woord Gods. Beverland zelf maalt niet zo zeer om deze uitspraak, hij is nu immers beroemd. Wie zou er op deze leeftijd niet de zelfde straf willen ondergaan, tenminste indien hij in staat is een gelijkaardig geschrift in het licht te geven? Liever had hij het pleit in het openbaar beslecht; van kindsbeen af is hij immers nooit een gevecht uit de weg gegaan. Het was een troost dat Rechstood steeds de onmenselijke wreedheid van de rechters heeft veroordeeld. Indien het proces te

Middelburg had plaatsgevonden, zou de afloop totaal anders zijn geweest. Daar pleegt men de magistraten immers niet te kiezen uit handarbeiders, tuiniers en cafébazen. Burgemeester Schuyl kende nauwelijks een woord Latijn en is mestverkoper. De overige rechters waren marktkramers en kasteleins; de ideale beoordelaars van Beverlands geschrift! De professoren waren in de minderheid en vermochten weinig.

33. Commentaar

1: *Dionysio Rechstood:* cf. brief 18.

4-8: *Cancellarunt... contrarium:* de versie van Beverland i.v.m. de strafbepaling komt in grote lijnen overeen met wat wij in de processtukken van de Vierschaar lezen: '... En doende recht in naeme en van wegen de G.G. Staten van Hollant en Westfriesland hebben hem gedetineerde gecommiteert en condemneren hem mitsdesen om alhier in de publyeque Vierschare met ongedeckten hoofde in het aanhoren van yder te verklaren dat in syn tractaet *de peccato originali*, uytgegeven en gedaen drucken syn heterodoxe erroneuse stellingen t'eenemael devierende van den expressen text en sin der H. Schrifture; dat over sulx hy Gedetineerde alle deselve alsnu voor sodanige hout, en erckent, oock wederroept, als mede God en alle de gene dewelcke hy door sodanige detestabile en perverse opinies, scurrile en luxurieuse expressien heeft gelaedeert om Vergiffenisse bid. Dat hy mede onder solemnelen eede, mitsgaders door een schriftelycke verklaringe sal beloven en aennemen geen diergelycke of andere scandaleuse tractaeten te componeren, veel min int licht te geven. Dat wyders syn voorgemelde tractaet *de peccato originali* sal worden verboden, item alle d'exemplaren vandien (soo veel mogelyck) door den Hr. Ey[scher] sullen werden opgehaelt. Dat hy Gedetineerde voorts seker tractaet bij hem

geconcipieert *de prostibulis veterum* aen handen van den Hr. Ey[scher] sal overleveren. Condemneren voorts hem Gedetineerde in een amende van hondert silvere ducatons ten profyte van den Hr. Promotor. Ordonneren wyders dat den Gedetineerders naem uyt de Rolle der Studenten sal werden geroyeert: ende verclaren den Gedetineerde vervallen te syn van alle privilegien, immuniteyten, en prerogatieven hem als membrum Academiae aenghesien competerende en ontseggen hem van nu af syn verblyf op deze Universiteyt als oock inde landen van Hollant en Westfrieslant, sonder dat hy Gedetineerde oyt wederom daer binnen sal mogen comen sonder voorgaende speciale toelatinge op pene van corporele straffe'. (Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, *Universiteyds Crimineel Clagt-Boeck*, Littera E. Anno 1647-1695, Inv. nr. 13, Academische Vierschaar Leiden, fol. 116v).
Nicolaas Heinsius, meer dan wie ook bezorgd om het lot van Beverland, werd via verschillende kanalen van het verloop op de hoogte gebracht. Zo

schreef J.G. Graevius hem op 27 november 1679, dus reeds vóór de invrijheidstelling: ‘Lugduni audio, praeterita die Saturni hora vespertina octava in consilium ivisse iudices, qui in Beverlandium [*sic*] sederunt, (diutissime enim feruntur stetisse caussidici caussam eius orantes, ut maturius sententia non potuerit ferri), ac pronunciasse, libros eius carnificis manu esse cremandos, ipsum ex Hollandia, et Selandia per omne vitae tempus proscribi, sumtus in hoc iudicio factos, et praetori praeterea centum scutatos debere pendi. Hunc fructum tulit suae stultitiae et petulantissimae lasciviae. Doleo sane vicem eius, quod tuis meisque salutaribus monitis noluerit aures dare et ingenium, si poliretur et limaretur, non ineptum, melioribus curis impendere’ (P. BURMAN, *Sylloges... o.c.,* IV, p. 626, ep. DLXXIII). Ook C. Schultingh snijdt de zaak aan in zijn brief van 4 december: ‘... Auctor libri *de Peccato originali* impietatis hasce poenas dabit: Hollandia Westfrisiaque exulabit. Praetori centum Philippicos munerabit et litem solvet. Albo studiosorum nomen eradetur. Iurabit se nuncquam eiusdem farinae libros in lucem prolaturum, librumque quem conscripserat *de Prostibulis Veterum* praetori □ντ□γραφον daturum. Opiniones suas heterodoxas et haereticas profitebitur publice. Haec sententia ante decem dies est lata. Vale 4 Decembris 1679’. (onuitgegeven, Leiden U.B. afd. West. Hss. BPL 1921, brief 3).

5: *urbe cederem:* uit hogergeciteerde processtukken, bevestigd door de brief van Schultingh, blijkt dat hij niet alleen Leiden moest verlaten, maar dat hem ook het verblijf in Holland en Westfriesland ontzegd werd.

9-10: *Animus... condimentum:* cf. Plaut. *Rud.* 402 (ed. P. NIXON):
Ergo animus aequos optimum est
aerumnae condimentum

13-14: *Synodo Dordrechtana Martinium Gomarus:* Franciscus Gomarus (Brugge 1563 - Groningen 1641) was een van de felste tegenstanders van Arminius (cf. supra). In 1599 werd hij benoemd tot revisor van de bijbelvertaling die, na Marnix van Sint-Aldegondes dood, op verzoek van Gomarus door Cornelisz en Helmichius werd voortgezet. Hij vestigde zich in 1611 als predikant te Middelburg, om in 1615 naar Saumur en in 1618 naar Groningen te trekken. Te Groningen heeft hij zich terstond ingelaten met de voorbereidingen van de nationale synode van Dordrecht en de bespreking van de vijf artikelen der remonstranten. In de voorzittingen van de synode speelde hij een belangrijke rol. (*Biografisch Lexicon voor de Gesch. van het Protestantisme... o.c.,* II, p. 220-225, G.P. VAN ITTERZON). De senaat van Bremen stuurde Mathias Martinius samen met Hendrik Isselburgius en Lodewijk Crocius naar de synode. Martinius diende er zich vooral te weer te stellen tegen Gomarus en Sibrandus Lubbertus (AA, V, p. 101).

20: *Consul Schuyl:* zoals uit hogergenoemde processtukken blijkt (fol. 116a-116b), was de samenstelling van de Vierschaar, door de wisseling der burge-

meesters, gewijzigd tussen 5 november 1679 en 15 november 1679. Op 5 november waren de burgemeesters: Groenendijck, Bergh en Lanschot. Op 15 november fungeerden als burgemeesters Herman Schuyl, Johan vander Marck en Johan van Banchem.

23: *Professores:* zoals bij de burgemeesters, valt er ook een wijziging te bespeuren bij de professoren als leden van de Vierschaar. Charles Drelingcourt zat als Rector Magnificus beide zittingen voor. Op 5 november fungeerden als assessoren, de professoren C. Witichius, T. Craanen en A. Uchtmann; op 15 november blijkt Uchtmann, mogelijk om gezondheidsredenen, maar mogelijk ook om zijn sympathie voor Beverland (cf. *infra,* brief 34), vervangen door J.F. Bockelmann en B. de Volder.

[79 12 10-80 01 12]
34
Alardo Uchtmanno

[2] Scio quantopere bonis faveas. Gratias pro consolatione. Verum cru-
[3] dum vulnus medentis manus reformidat. Pertinacissime me exercent
[4] theologi. Me miserum nunc excoriatum exoptant Traiectini. In me
[5] incitant Maenades et Bacchas. Digito indicant me Orpheum ac
[6] Pentheum. Saepe et Hippolytum. Mittunt Veneris nepotulos ut me
[7] in lupanar vel potius cavernam perducant, ibique inventus poenas
[8] dem. Verum istud facinus in conatu periit. Nihil est quod verearis.
[9] Assueveram Zelandus vera dicere et honesta facere: sed nunc cum
[10] Crete cretizo. Licet molestum sit sic semper torqueri, fructuosum
[11] tamen esse invenio. Prudentiam colligo. Circumspicio Palliatos et sic
[12] omnes intueor, tanquam singulos timerem. Et quamvis asini maxilla
[13] prostratus simul et bovino stimulo profligatus sim, novoque livore
[14] quotidie enecer, omnes tamen istae divexationes efficere non possunt
[15] ut bonam eiurem mentem. Vale virorum optime.

Dank voor de troostende woorden; Beverland kikkert er van op. De theologen blijven hem zeer hardnekkig op de proef stellen. Nu willen die van Utrecht zijn vel. Zij stoken Menaden en Bacchanten tegen hem op. Men lokt hem naar bordelen en kroegen om hem dan achteraf te kunnen straffen. Het blijft echter bij een poging. Als Zeeuw was hij gewoon de waarheid te spreken en eerbaar te handelen, maar nu moet hij met de huichelaars meeliegen. Het valt niet makkelijk steeds weer getergd te worden, maar het voordeel is wel

dat men er voorzichtig door wordt. Hoewel hij reeds aan de grond zit, wordt hij nog dagelijks gesard. Dat alles kan er hem echter niet toe brengen de goede ingesteldheid te verloochenen.

34. Commentaar

1: *Alardo Uchtmanno:* Alard Uchtmann van Groningen was oorspronkelijk conrector van de Latijnse school te Leiden. In 1648 werd hij tot buitengewoon hoogleraar Hebreeuws aan de Academie te Leiden aangesteld. Tussen 1668 en 1679 fungeerde hij er als hoogleraar Grieks en Hebreeuws en overleed op 12 januari 1680, dus kort na het proces tegen Beverland. Hij werd opgevolgd door J.F. Gronovius. Beverland had zeker met Uchtmann het belang gemeen dat hij aan de studie en kennis van de talen hechtte. Zo deed Uchtmann in een brief van 7 augustus 1651 aan de curatoren zijn beklag over de talenkennis van de studenten. Als belangrijkste reden hiervoor zag hij de onverschilligheid van de predikanten t.o.v. de talenbeheersing. (AA, VII, p. 2; H.J. DE JONGE, 'The study of the New Testament' in *Leiden University... o.c.,* p. 68-69). Onder zijn naam verscheen het werkje *Vox clamantis in deserto ad Doctissimum iuvenem Hadrianum Beverlandum, Medioburgi* s.a. (= 1680), *prostant apud Theodorum del la Maire*, waarvan in 1681 (verkeerdelijk werd 1671 gedrukt) te Vlissingen bij Abraham Larenus, een 2de editie verscheen, echter zonder auteursnaam. Reeds kort na het verschijnen van het boekje werd Beverland als de auteur aangezien (cf. brief 41). Toch is hij dat steeds blijven ontkennen. Nog in 1702 verklaart hij 'They will, par force, have me the author of the *Vox Clamantis.* They know that Dr. Hill at Rotterdam is the writer; the marginal notes were put down by my brother, who used to record the *Orgiorum*

Arcana, which particularities were so hidden to me as the P. of W. nativity' (*Seignior Perin del Vago's letter to Mr. Hadrian Beverland J.U.Q.L.,* Londen 1702, p. 11). De bewering i.v.m. het auteurschap kan kloppen daar hij aan Jan Beverland, als eerste, nadere informatie vraagt over het werkje (cf. brief 40). Mogelijk had hij een gerucht opgevangen dat Jan als auteur aanwees. In elk geval is het Latijn, waarin de *Vox* is gesteld, zeker niet zo typisch Beverlandiaans als sommigen hebben beweerd.

5: *Maenades et Bacchas:* Beverland noteert i.v.m. de Menaden en Bacchanten *s.v. Bacchanalia:* 'Horum ministrae fuere mulieres, quod illas habuisset socias in expeditione Indica, ita tamen ut non excluderentur viri, uti ex Euripidis Bacchis constat. Dictae sunt *Bacchae* Livio, *saevae* Propertio, *Bacchae bacchantes* Plauto.' (*D.P.V.* fol. 22v, r. 1326 sqq.), en 'Nunc Bassarides, Edonides, Euantes, Thyades, Mimallonides, nunc Maenades dicuntur feminae orgya Baccho celebrantes' (*D.P.V.* fol. 22v, r. 488b-489b). M.i. gebruikt hij in deze brief aan Uchtmann beide termen niet louter als synoniem, maar verwijst met *Maenades* ook naar het specifiek gebruik bij

Iuvenalis (6, 314 sqq.) als priesteressen van Priapus, bekend om hun wulpse aard (*O quantus tunc illis mentibus ardor / concubitus*, vs. 317-318), bij de mysteriën van de Bona Dea, waaraan Beverland in *D.P.V.* een hoofdstuk wijdde (fol. 83r-83v). De uitdrukking *Maenades et Bacchas* slaat hier op de wellustige deernen die op hem worden afgestuurd om hem op de proef te stellen en ten onder te brengen, een thema dat wij ook in zijn latere geschriften zullen terugvinden. Zo kunnen wij lezen in zijn *Although my Innocency is shelter'd with a Bulwark of Virtues...* [1712?] (British Library nr. 1080 i 25 - 4580, p. 15-16): 'Girls nocks at my door at 10 a Clock in the night, if I had open'd my Door and chided them for their Insolence, the Butcher, their Father, had cut my throat, pretending, that I wou'd have ravisht them. Girls in the daytime runs into my House, and crys *Will you buss me?* [...] Now in London the maid who brings Drink in my house, comes singing, after sets her own Leg upon a Chair. Some sits in my Walks, that I can see their naked Thighs thro their Sides Slit [...] An arrand Knave goes before and tells to all the Women *There he comes*, *see to get his Handkerchief*'. In het *Perini del Vago Epistolium ad Batavum in Britannia Hospitem* [1705?], waarvan het auteurschap aan Beverland mag worden toegeschreven, verklapt de gefingeerde del Vago (p. 12): 'They put many Whores upon you, who offers nothing but their Bubbies. [...] They say also that you love Girls, and they send Girls with your Linnen into your Chamber [...] (Bull) offers a Reward to any whore who can ensnare you...' Ondergang en erotiek zijn nauw verbonden: 'And whereas I am inform'd that there is a League betwixt my Enemies and the whores...' (*A Hue and Cry after the Bulls of Bashan...*

[1710?] p. 15) en ‘Girls Nocks at my door... having a Butchers Knife ready’ (*H. Beverlandi Patrimonii sui reliquiae* [1711?] p. 7).

5-6: *Orpheum ac Pentheum:* zowel Orpheus als Pentheus werden volgens de mythe door Menaden en Bacchanten verscheurd. (K.P., 4, c. 351-356, K. Ziegler; ibid., c. 619, H. Von Geisau).

6: *Hippolytum:* als de mythische figuur Hippolytus, gehaat door zijn stiefmoeder Phaedra omdat hij weigerde op haar avances in te gaan; uiteindelijk door zijn vader Theseus met de dood gestraft. (K.P., 2, c. 1172-1173, B.R. Voss).

9-10: *cum Crete cretizo:* κρητιζω i.e. spreken als een Kretenzer, als een huichelaar. Cf. Plut. *Aem.* 23.

80 03 01
35
D[omino] Matthaeo iuris antistiti, Leydam.

[2] Ex quo Traiectum perveni putabam me sub aegide istius Palladis ite-
[3] rum posse Musis operari secure: verum, quantum persentio, operam
[4] dant persecutores ne ulteriores in studiis perficiam profectus.
[5] Tantum abest ut fami caninae modum imposuerint theologi ut poti-
[6] us loliginis succum in me evomant. Cum itaque praevideo zelotas
[7] semper vigilare ut me devorent, satius duxi rabidos effugere molos-
[8] sos. Sunt basilisci. Nosti quos non pia fraude sustulerint hi viri sacri.
[9] Maturandum iter ad Britannos et penitus toto orbe remotos migran-
[10] dum Chinenses.

Γ□ν πρ□ γ□ς □ληλ□σθαι

[12] Vale et vasa colligentem semper faustis prosequere votis.

Tuus dum spirabo
Hadr[ianus] Beverland

[15] Traiecti Batav[orum]

[16] Kal[endis] Mart[iis] quibus casci annum solebant auspicari.

[17] *k.a.: 4*: profectus [[Putabam istos molossos cruore meo esse satiatos]]

Toen hij te Utrecht aankwam dacht Beverland dat hij zich opnieuw in alle rust op de literatuur zou kunnen toeleggen. Maar, zoals hij kan voelen, spannen zijn vervolgers zich in om hem van zijn studie af te houden. De theologen hebben zich zeker nog niet ingetoomd. Integendeel, zij spuwen hun gal uit over hem. Gezien hierin geen beterschap te voorzien valt, moet de reis naar Engeland bespoedigd worden. Moge Matthaeus Beverland, die aan het inpakken is, het beste toewensen.

35. Commentaar

1: *Domino Matthaeo:* Antonius Matthaeus (1635-1710), studeerde te Utrecht en te Franeker in de rechtsgeleerdheid en werd hoogleraar te Utrecht alvorens in 1672 naar Leiden te vertrekken om er te doceren. (NNBW, VII, c. 848).

2: *Traiectum perveni:* cf. supra.

6: *loliginis succum:* cf. Hor. *S*, I, 4, 100.

7-8: *rabidos... molossos:* de Molossische honden uit Epirus, bekend om hun sterkte en vinnigheid. Cf. Verg. *G.*3, 403.

8: *Basilisci:* soort hagedis, cf. Plin. *N.H.* 8, 21, 33.

9-10: *Britannos... Chinenses:* verweving van 2 antieke citaten: Verg. *Eccl.* I, 66: *penitus toto divisos orbe Britannos* en Hor. *C.* 4, 14, 47-48: *te beluosos qui remotis/obstrepit Oceanus Britannis.* Beverland overwoog deze reis reeds in maart 1679, cf. Ep. ad Goyerum, *D.P.O.*, p. B2 r-v: *sperare licet vix sinat praemeditatum in facundam Galliam, causidicorum nutriculam et penitus toto divisos orbe Britannos iter.*

11: Γ□ν... □ληλ□σθαι cf Aesch. *Prom.* 682; μ□σιγι Θ□ιαι γ□ν πρ□ γ□ς □λα□νομαι i.e. 'land voor land' zoals 'stap voor stap'. Voor vergelijkende passages, cf. P. GROENEBOOM, *Aeschylus' Prometheus, met inleiding, critische noten en commentaar*, Groningen 1928 (repr. Amsterdam 1966), p. 217.

12: *vasa colligentem:* inpakken, cf. Liv. 21, 47, 2; 27, 47, 8.

16: *Kalendis Martiis:* cf. H.H. SCULLARD, *o.c.*, p. 85-87.

[80 03 00]
36
Iacobo Gronovio

[2] Difficile est exprimere verbis quantam perceperim laetitiam ex rela-
[3] tione D[omini] de Mey. Narrabat ille animi tui magnitudinem atque
[4] constantiam qua me absentem semper contra persecutores meos
[5] tutaris. Graevius tantum abest ut simile quid audeat praestare, ut
[6] potius operam det ne Ultraiecti longius morarer. Voetiani perenni
[7] odio me persequuntur et ut peculiarem victimam furiis suis immo-
[8] landam decreverunt. Vis dicam, ubi illos pernio urit? Nolunt hominem

[9] anathemate proscriptum in altissima specula versari. Incitantur
[10] maximo furore ubi me a senatu Lugd[unensi] notatum, hic aperta
[11] per plateas fronte ambulantem intuentur. Me quasi ovantem comita-
[12] ri a selectissima studiosorum caterva concoquere non possunt.
[13] Graevius exinde meus hostis evasit quod intellexisset me redarguisse
[14] lectionem eius publicam, qua *Astarten* et *Astraeam* eandem deam
[15] fuisse docuerat. Nova itaque ille alimenta suggerit, quibus possim
[16] traduci. Invitat me per Menningium ac Wittium ut dignarer mei
[17] copiam facere in oenopolio ubi Kuffelarius, Overcampius aliique
[18] *athei* convenerant. Negavi prudenter. Nam si symbolam contulis-
[20] sem, una cum iis exilio proscriptus fuissem. Ex quo facile potes vide-
[21] re insatiabilem adversariorum esse saevitiam. Quem quisque metuit,
[22] periisse expetit. Ingenium meum frangitur, hebetatur ac contundi-

[23] tur. Sed ne longius tam diris excruciar modis, constitui gliscentes
[23] simultates, quas taciturnitate atque obsequio non possum, fuga
[24] superare.

[25] Impense rogo ut semper erga me constantiam illam et invictum
[26] robur conservare digneris. Vale.

[27] Tuus per saxa, per ignes.

[28] *k.a. 11* intuentur [[aegris oculis adspiciunt]]

Het valt moeilijk onder woorden te brengen hoezeer het verhaal van De Mey Beverland genoegen deed. Hij bracht verslag uit over de grootmoedigheid van Gronovius en over de standvastigheid waarmee hij Hadriaan steeds verdedigt tegen zijn vervolgers. Graevius durft zoiets niet. Integendeel, hij spant zich in opdat Beverland niet langer te Utrecht zou blijven. De Voetianen blijven hem vervolgen. Wat er hen dwars zit? Dat een man die bij hen vervloekt is, het allerbest stelt. Zij gaan steigeren, wanneer zij hem opgewekt over de pleinen zien lopen. Dat Beverland door een troep enthousiaste studenten wordt vergezeld, kunnen zij niet verkroppen. Graevius is zich als een vijand gaan gedragen toen hij begrepen had dat Beverland zijn publieke lezing, waarin hij beweerde dat Astarte en Astraea dezelfde godin waren, had weerlegd. Hij laat hem uitnodigen om naar de kroeg te komen waar Kuffelaar, Overkamp en andere atheïsten vergaderden. Beverland heeft voorzichtig geweigerd. Zijn genie wordt gebroken, afgestompt en verpletterd. Hij heeft besloten hun vijandigheid te overwinnen door een vlucht. Moge Gronovius zijn standvastigheid jegens hem steeds bewaren.

36. Commentaar

1: *Iacobo Gronovio:* cf. *supra*, brief 3.

3: *Domini de Mey:* ik heb niet met zekerheid kunnen uitmaken wie Beverland bedoelt. Mogelijk Johannes de Mey, *Medioburgensis*, die zich in 1673 te Leiden als rechtsstudent inschreef: (*Album Studiosorum... o.c.*, c. 586). Ook Beverland was in dat jaar te Leiden geïmmatriculeerd in de rechten, beiden waren even oud en uit Middelburg afkomstig. Waarschijnlijk is deze Johannes de Mey een familielid, misschien zelfs de zoon van de bekende Middelburgse theoloog Johannes de Mey (1617-1678), aan wie P. DE LA RUE,

Geletterd Zeeland... o.c., 1734, pp. 57-72, een uitvoerig artikel gewijd heeft.

5: *Graevius:* i.v.m. de dubbelzinnige houding van J.G. Graevius, cf. *supra,* brief 21.

6: *Voetiani:* cf. *supra*, brief 15.

9: *anathemate proscriptum:* verdoemd, vervloekt, cf. □ναθ□μα in: Sept. *Deut.* 13, 15; NT. *Ap.* 23, 14.

14: *Astarten:* Beverland heeft in *DPV* een uitgebreide passus aan Astarte gewijd (fol. 53v-54r). Later kwam hij hierop terug in zijn *Otia Oxoniensia* (Bodleian Library nr. 404, fol. 9-14, 1690).

16: *Menningium:* waarschijnlijk de jurist Johannes Menninck uit Deventer, een leeftijdgenoot van Beverland, die eveneens in 1673 te Leiden geïmmatriculeerd werd (*Album... o.c.*, c. 582), in 1677 te Groningen opduikt (*Album Studiosorum Groning.*, c. 115) en zich in 1681 te Utrecht inschrijft (*Album... o.c.*, c. 76).

16: *Wittium:* cf. *supra*, brief 12.

17: *Kuffelarius:* Abraham Johannes Kuffeler werd te 's-Gravenhage omstreeks 1637 geboren. Hij studeerde te Utrecht (1655) en re Leiden (1657), alvorens zich als advokaat in zijn geboortestad te vestigen. Het staat niet vast of het deze Kuffeler is, die te Middelburg in 1694 overleed. In elk geval was hij één van de meest fervente aanhangers van Spinoza. K.O. MEINSMA, *Spinoza en zijn kring... o.c.*, p. 379, merkt over hem op: ‘Had hij Spinoza misschien ten huize der Van der Werve's leeren kennen? Wij weten het niet, maar zoveel is zeker, dat hij al spoedig behoorde tot de warmste aanhangers van den meester, en na diens verscheiden niet alleen trachtte Spinoza's systeem breeder uit te werken, maar ook diens oprechtheid en reinen levenswandel tegen alle aanvallen verdedigde’. Kuffeler schreef: *Specimen artis ratiocinandi*

naturalis et artificialis ad pantosophiae principia manducens, Hamburg (= Utrecht?) 1684. (Cf. NNBW II, 735; J.J. POORTMAN, *Repertorium der Nederlandse Wijsbegeerte*, Amsterdam-Antwerpen 1948, p. 218). Over de verbanning waarvan Beverland gewag maakt, heb ik niets kunnen achterhalen. Het is wel een feit dat Utrecht bekend stond als verzamelplaats van Spinozisten en Rozekruisers. Spinoza zelf verbleef in 1672 in de stad. (Cf. W. MEYER, *De Rozekruisers of de Vrijdenkers der zeventiende eeuw*, Haarlem 1916, p. 63).

17: *Overcampius:* Heidenricius Overcamp Covardiensis (= uit Coevorden) werd op vierentwintigjarige leeftijd *honoris causa* geïmmatriculeerd te Leiden. Op 2 juli 1677 besliste de senaat dat hij gratis kon promoveren. Overcamp redigeerde een thesis *De Gangraena et Spacelo*, die echter door de academische overheid geweigerd werd met de vermelding in de *Catalogus promotorum:* 'huius diploma ex auctoritate Senatus iuridici combustum'. Dit houdt vast en zeker verband met het *eulogium* voor Descartes waarmee de thesis aanvat, wat in tegenstrijd was met de verordening van 16 januari 1676, waardoor

het verboden was voor of tegen Descartes uitspraken te doen. Daarenboven had hij te Leiden vriendschapsbanden aangeknoopt met de Cartesiaan Bontekoe, wiens levensbeschrijving hij in 1681 in het licht gaf. Overcamp zelf is steeds een overtuigd Cartesiaan gebleven. Hij overleed te Amsterdam in 1693. Behalve dit getuigenis van Beverland is verder niets bekend over zijn verblijf te Utrecht. (AA V, 90-91; J.J. POORTMAN, *Repertorium.... o.c.*, p. 321; C.L. THIJSSEN-SCHOUTE, 'Le Cartésianisme aux Pays-Bas' in *Descartes et le cartésianisme hollandais*, ed. E.J. DIJKSTERHUIS, C. SERRURIER e.a., Amsterdam-Paris 1950, pp. 202-204, 207-208, 215-216).

27: *per saxa, per ignes*: cf. Hor. *Ep.* 1, 1, 46: *Per mare pauperiem fugiens*, *per saxa*, *per ignes*

[80 03 00]
37
Iano a Gelder

[2] Accepi omnia illa quae nonnulli intempestivo zelo in meam perni-
[3] ciem praeparant venena. Miror summopere eorum intemperantiam
[4] cum quae ego ipse refutare queam, illi laureolae aucupio frigide,
[5] insipide, indocteque lancinent. Cassas, quas in me iaculatur nuces
[6] Ryssenius, fumo tabaci in aera repellere possum; sed nunc non est
[7] tempus cornua tollere in urum. Quippe si quos in me iaculat retun-
[8] derem globulos, totus clerus ad ultionem concurreret ac de polluto
[9] iureiurando quaestionem moveret. Praecavere mihi me, non ulcisci
[10] sinunt amici. Cum dissertatio tot insanire fecerit homines, quid non
[11] eius faceret vindicatio. Licet a cavillis infinitis memet liberarem ipse,
[12] dicerent tamen illi me naevos ac cicatrices amare. Pacem probrosam
[13] infelici praeponendam esse bello persuadet Goyerus meus. Quamvis
[14] praecisa ultio interdicat vitam famae impendere, dabitur tamen tem-
[15] pus, quo omnes fuligine multa perfricabo. Securitatis nostrae est
[16] tacere usque dum □χι□δηκτος impune tractare potero serpentes.

[17] Differendum in vernum tempus. Tum iter parabo et insequentes
[18] fugientis Parthi instar versis confodam sagittis. Vale.

Beverland is op de hoogte van het gif dat sommigen voor zijn ondergang aan het brouwen zijn. Hun teugelloosheid verbaast hem. De peulschillen die Van Rijssen hem naar het hoofd gooit, kan hij makkelijk terugslingeren, maar het is nog niet het geschikte ogenblik om de hoorns naar de buffel te richten. Indien hij immers de uitspraken zou gaan weerleggen, zou de ganse clerus op wraak zinnen en een gerechtelijk onderzoek instellen naar het verbreken van de afgelegde

eed. Wanneer de dissertatie zovelen deed razen, wat valt er dan niet te verwachten van een verdediging ervan? De Goyer acht het raadzaam een smadelijke vrede te verkiezen boven een oorlog met ongelukkige afloop. Het ogenblik waarop Beverland allen eens duchtig zal aanpakken, komt nog wel. Het is veilig nu te zwijgen, en dat tot de lente uit te stellen. Dan zal hij zijn expeditie organiseren en als een vluchtende Pers, achteruitgewend, zijn achtervolgers treffen met pijlen.

37. Commentaar

1: *Iano a Gelder:* Jan van Gelder, cf. *supra*, brief 17.

5: *Cassas... nuces:* peulschillen, lege notedoppen, cf. Hor. *S.* 2, 5, 36; Plaut. *Ps.* 370 (ed. P. NIXON).

6: *Ryssenius:* bedoeld is het werkje van Leonard van Ryssen *Iusta Detestatio Sceleratissimi Libelli Adriani Beverlandi,* Gorinchem 1680 (cf. *supra,* brief 5), waarin de auteur het *odium theologicum* over Beverland heeft uitgespuwd en ruim zeshonderd onvolkomenheden in *DPO* (1679) aanstipt.
Kenschetsend voor het oordeel van de latere bio- en bibliografen over het werkje is de uitspraak van J.F. REIMANNUS: ‘opusculum doctum, acutum, grave. In quo Beverlandus sexcentorum barbarismorum, soloecismorum et puerilium ineptiarum convictus, argumentorum mole comprimitur, ut litem perdidisse videri queat. Maiori fastidio lectori futurus, si tot acerbissimis vocibus a Ryssenio non fuisset exagitatus. Siquidem nulla est pagina, in qua non novum exclusum sit convitium. Et Beverlandus ubique Ryssenio est nugator, fanaticus, scurra, furcifer, nebulo, mendacissimus leno, Atheus, etc.’ (*Catalogus Bibliothecae theologico systematico criticus*, Hildesiae 1731-1739, I, p. 1057). De bitterheid waarmee Van Ryssen tegen Beverland is

opgetreden, mag uit volgende excerpten blijken: ‘Profecto aiebam, nemo melius de istis sceleribus scribat, quam qui ipse prostibulum hominis est. Quique omni honestate decocta longe scurrilius meretricias artes explanabit quam vel Lucianus, Apuleius, Plautus, Martialis similesque athei, unquam animo conceperunt, vel verbis enarrarunt. Verum, o athei, quid opus est in apricum proferre, quod videre turpe est? Quid iuvat docuisse, quod ignorare praestat?’ (p. 2-3). ‘Quis ganeo, quis leno unquam ita omnem deposuit pudorem ut in animum induceret, simili oratione chartam conspurcare?’ (p. 4). ‘Tandem intermistis, cloacario potius, et foricario, quam homine Christiano dignis calumniis et scurrilibus dicteriis, rem suam demonstraturus infit’. (p. 37). De kritiek van Van Ryssen op de stijl van *DPO* kan ik zeker bijtreden. Hij heeft echter de fout begaan Beverland ook te willen aanvallen op het vlak van zijn encyclopedische kennis van de Latijnse taal en letterkunde. Hierin is hij volkomen mislukt en van de zeshonderd aange-

stipte ‘fouten’, zijn er meer dan de helft ten onrechte aangehaald, omdat Van Ryssen vaak het specifiek gebruik van bepaalde termen niet kent en zinsconstructies verkeerd heeft begrepen.

De theoloog zal later in de *Vox Clamantis... o.c.*, pp. 9, 18, 25 duchtig gehekeld worden.

13: *Goyerus:* Jacob de Goyer, cf. *supra*, brief 17.

16: □χι□δηκτος: iemand die door een adderbeet immuun is geworden tegen slangegif. Cf. STR. 588.

[80 03 00]
38
Dom[ino] Ioanni Godinio

[2] Medioburgum

[3] Mitto in □ντ□δωρον hoc μνημ□συνον. Inscripsi illud □λι□ν
[4] κακ□ν. Legisti forsan Ryssenii libellum. Scire velim quid de taci-
[5] turnitate nostra sentiant amici et inimici. Forsitan me degeneris
[6] animi redarguent. Redarguant. Non constitui rixari cum homine
[7] malae linguae, etiam cum tacet. Si Nancii os haberet, non sufficerem.
[8] Reminisceris quomodo calumniantium linguas comprimere
[9] solebat D'Aubert. Sed istud vindictae genus relinquendum est
[10] D'Autrinio μισανθρωπω, qui steriles venatur voluptates. Si
[11] Ryssenium videris, dicas me non cum ipso, sed eius digladiaturum
[12] sororibus. Amant enim illae ferrum. Vale. Omnes indignationes,
[13] quas livor et stupor in me concitarunt

[14] *Tradam protervis in mare Creticum*
[15] *Portare ventis*

[16] *k.a. 4* κακ□ν [[Licet in portu fecerim naufragium, bonae tamen mentis
[17] non. pertuli iacturam. Opus de P[rostibulis] V[eterum] quod Lugduni
[18] inchoatus sum, in Anglia exornabo.]]

Als vergoeding zendt Beverland dit souveniertje. Waarschijnlijk heeft Godin het boekje van Van Rijssen gelezen. Wat vinden vrienden en vijanden van zijn stilzwijgendheid? Misschien wrijven ze hem zwakte aan. Laat ze maar begaan. Beverland is niet zinnens zich te meten met een man met een slechte tong, ook wanneer hij zwijgt. Godin zal zich nog wel herinneren hoe D'Aubert de kwaadsprekers de mond placht te snoeren, maar dat soort wraak laat men liever over aan de misanthroop d'Outreyn. Indien hij Van Rijssen ontmoet moet hij hem zeggen dat Beverland liever met zijn zussen in de arena

stapt. Zij zijn tuk op een wapen.

In de schrapping: Beverland zal zijn *De Prostibulis Veterum* in Engeland verder opsmukken.

38. Commentaar

1: *Ioanni Godinio:* hoewel de Utrechtse tak van het geslacht Godin zeer uitgebreid was (cf. P.C. PRINS BLOYS VAN TRESLONG, *Genealogische en Heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der Provincie Utrecht*, Utrecht 1919, pp. 84-87, 129, 190-191, 194, 204, 232-233, 239), mag de correspondent van Beverland niet verward worden met Jean Louis Godin, Heer van Maarssenbroek en Duivendijk (AA VII, 236). Johannes Godin behoort immers tot de Veerse tak van de familie. Hij was de zoon van Jacob Godin, die vanaf 1684 als rekenmeester in de Generaliteitskamer fungeerde. Het staat niet vast wanneer Johannes zich te Middelburg vestigde. Wel weten wij dat hij er in 1683 burgemeester was en eind 1686 door de Prins en met eenparigheid van stemmen van het vroedschap van Middelburg, aangesteld werd tot gecommitteerde raad en raad ter admiraliteit. In die functie werd hij ook later door Beverland aangeschreven (*Ep. fam.* fol. 21: *Praep. Dom. Ordinum Zelandiae Principi).* Godin behoorde te Middelburg tot de aristocratische minderheidsfactie, waarbij wij ook Alexander de Munck (cf. *supra*, brief 18) aangesloten zien. Deze factie was in de tachtiger- en negentiger jaren de machtigste. Hierin kwam in 1703 verandering. Johannes Godin werd op 29 december uit zijn functies ontslagen. Zijn betrokkenheid bij de uitbarsting van 1704 bracht er de Middelburgse Vierschaar toe hem voor elf jaar te verbannen. Reeds in 1712 werd hij echter in ere hersteld en in 1716 tot pensionaris honorair van

Middelburg benoemd. (M. VAN DER BIJL, *Idee en Interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715*, (Historische studies uitgegeven vanwege het Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht XLII), Groningen 1981, p. 31-33, 97-98, 103, 105, 109, 122, 140-141, 274-275, 279-280, 299, 355, 375, 377). De wapens van de familie Godin worden aangetroffen in de Oostkerk te Middelburg (M.F. LANTSHEER EN F. NAGTGLAS, *o.c.,* I, 277).

3-4: □λι□ν κακ□ν: een eindeloze reeks rampen, cf. Dem. 387, 12.

4: *Ryssenii:* cf. *supra*, brief 37.

7: *Nancii*: Franciscus Nansius was uit IJzenberg bij Veurne afkomstig, maar vestigde zich achteraf te Dordrecht, waar hij in 1595 overleed (BHAPB, p. 414, nr. 488). Hij was een goede vriend en correspondent van Lipsius (cf. A. GERLO & H.D.L. VERVLIET, *Inventaire de la correspondence de Juste Lipse, 1564-1606*, Anvers 1968, p. 68, 170, 185, 414) en genoot ook in de Leidse

humanistenkringen als hellenist groot aanzien (cf. E. VAN GULIK, 'Drukkers en geleerden. De Leidse Officina Plantiniana (1583-1619)' in *Leiden University... o.c.,* p. 374). G.J. Vossius legt getuigenis af van de grote bewondering die hij koesterde voor de uitzonderlijke erudiete wijze waarop Nansius doceerde (C.S.M. RADEMAKER, *Life and work... o.c.,* p. 18-19).

9: *D'Aubert:* waarschijnlijk is hier Jan Henryk Dauber bedoeld, hoogleraar in de rechten aan de in 1646 opgerichte Illustere School te Breda. Hij schijnt later in het buitenland vertoefd te hebben en sloeg in 1657 een voorstel van Leiden af om er te doceren (AA, II, 21-22). Het is ons niet duidelijk waarop Beverland alludeert met 'istud vindictae genus'.

10: *D'Autrinio... voluptates:* Johannes d'Outrein was Middelburger van geboorte, maar een stuk jonger dan Beverland (geb. 1662). Volgens DE LA RUE (*Geletterd... o.c.*, p. 77) was hij van jongsaf voor de theologie voorbeschikt. Hij studeerde aan de Latijnse school van zijn geboortestad, om zich in 1680 te Franeker te laten immatriculeren (*Album Studiosorum*, *o.c.*, p. 225, nr. 7806) waar hij de lieveling was van prof. Van der Waeyen (cf. brief 18) en zijn echtgenote Cornelia Veth uit Middelburg. Met 'steriles voluptates' wordt gealludeerd op zijn interesse voor de godgeleerdheid. (Cf. *Biografisch lexicon... Nederlands Protestantisme*, *o.c.,* I, 237-238).

11: *digladiaturum:* heeft hier een erotische connotatie. Cf. i.a. Ap. *Met.* II, 9, 6 (ed. D.S. ROBERTSON): *tecum fortiter et ex animo proeliabor;* II, 13, 6: *gladiatoriae Veneris antecenia;* II, 16, 5: *proelio quod*

nobis... indixeras; II, 18, 3: *Proeliare; ibid: Hodierna pugna.*

12: *Amant enim illae ferrum:* cf. Iuv. VI, 110-112:

> *Sed gladiator erat; facit hoc illos Hyacinthos,/*
> *hoc pueris patriaeque, hoc praetulit illa sorori/*
> *atque viro: ferrum est quod amant.*

14-15: *Tradam... ventis:* Hor. *C.* I, 26, 2-3.

[80 03 00]
39
Iac[obo] Goyero
Alpha amicorum,

[3] tu, qui habes acetum in pectore et in cerebro acumen, dic mihi
[4] quaeso tuum iudicium de Ryssenio et eius libello. Non inspicio nisi
[5] cum ad secreta naturae secedo. Ad spurcos usus reservo. Quae legi

[6] satis acerba videntur. Id maxime me vexat quod inter tot aquilas
[7] scarabaeus me mordeat. Utinam D[ominus] Wittius positiones
[8] nostras candore solito evertere instituisset. Taedet nunc quod per
[9] furciferi infamiam latus meum petierint Lantman ac Leydeckerus.
[10] An non vides parabolanos novas subtiliter ad crimandum struere in-
[11] sidias? Possum flagitiosam nebulonis vitam describere, sed non ego
[12] eorum crudelitati pabulum subministrabo. Impurus Sybarita, post-
[13] quam ancillae suae cristae digitos impressit, illos in meo capite
[14] abstergit. Devoranda illa omnia patientia. Omnia mea scripta in
[15] spongiam incumbunt. Nolo longius cum propudiosis certare. Tu
[16] tamen cogita me talem esse atque mansurum, qualem esse credidisti.
[17] Exspecta. Praecerpere noli. Vale et amantem redama.

[18] *k.a. 14:* patientia [[Qualis ille? An nobilis iste deflorator qui filiolam Essenii
[19] in sinu matris constupravit omnibus bonis aeque ac Ryssenius exosus?]]

Wat denkt onze satiricus De Goyer over Van Rijssen en zijn boekje? Beverland kijkt het slechts in, wanneer hij zich naar het toilet begeeft. Wat hij er heeft uit gelezen lijkt hem nogal scherp. Het valt tegen dat er hem tussen zoveel arenden een kever heeft gebeten. Had Wits zich maar voorgenomen zijn stellingen te verdedigen! Nu trachten ook Lantman en Leydecker hem te treffen. Hij kan weliswaar de handel en wandel van die windbuil beschrijven, maar dat ware koren op de molen van zijn belagers. Die smerige Sybariet heeft eerst met zijn vingers het gevoelige plekje van zijn huismeid bepoteld en komt ze nu op zijn hoofd schoonwrijven. Beverland heeft zijn literaire arbeid stilgelegd; toch zal hij altijd blijven zoals De Goyer meende dat hij was.

39. Commentaar

1: *Iacobo Goyero:* cf. *supra*, brief 17.

3: *acetum in pectore.* gevatheid, geestigheid; cf. Plaut. *Ps.* 736 (ed. P. NIXON): *ecquid is homo habet aceti in pectore?* Hor. *S.* I, 7, 32. *Italo perfusus aceto. acumen:* scherpzinnigheid, cf. Cic. *Tusc.* I, 6: *ubi est acumen tuum?*

7: *Wittius:* cf. *supra*, brief 12.

9: *Lantman:* Thaddaeus Lantman studeerde te Utrecht alvorens tot proponent bevorderd te worden. Hij werd aangesteld

te Zevenhoven. In 1656 vertrok hij naar Delft om zich uiteindelijk te 's-Gravenhage te vestigen, waar hij op 26 sept. 1681 overleed. (BWPGN, 1943, V, 575-578). In de *Vox clamantis, o.c.* wordt ook hij meermalen gehekeld, o.a. p. 9, 21, 39.

9: *Leydeckerus:* cf. *supra*, brief 13.

10: *parabolanos:* FORCELL. *s.v.* parabolanus: ‘dicitur de hominibus pauperrimae sortis, qui operam suam nosocomiis et xenodochiis accomodant. Quandoquidem quum alias, tum imprimis grassante peste, vitam propriam summo exponunt periculo, maxime verisimile est, venire a παρ□βολος, quod notat ad audendum projectum’. Deze interpretatie van ‘ziekenverzorger’ past hier niet in het kader. De grondbetekenis daarentegen ‘overmoedig, onstuitbaar, roekeloos, vermetel’ past wel bij het door Beverland geschetste gedrag der predikanten. Cf. *Ep. Fam.* ad J. Gronovium s.d., fol. 8v. ‘Ιαραβολ□νοις ordinem rectum evagantibus frena inice et onagro Hagiensi deterge aures’.

11: *nebulonis: sc.* Van Rijssen.

13: *cristae:* cf. Iuv. VI, 422: *callidus et cristae digitos inpressit aliptes.*

14-15: *scripta... incumbunt:* cf. Suet. *Aug.* c. 85: *respondit Aiacem suum in spongiam incubuisse;* i.e. onafgewerkt blijven liggen.

[80 00 00]
40
Iano Fratri

[2] Avidissime scire desidero, mi frater, quae ficta illa vocis clamantis
[3] persona perstringenda duxit. An sit dramatica an sillographa an saty-
[4] rica. Dicunt dogmaticam et cum elegancissima λιτανε□□ finire.
[5] Vehementer illas deprecationes legere desidero. Litantes veniam pro

[6] suis peccatis illos oratores audivi nunquam. Rogo ut quam primum
[7] possis, mittas exemplar ad me. Postquam rerum mearum inquisito-
[8] res effugi, liberiori aere fruor. Iam in bibl[iotheca] Vossian[a] totus
[9] sum in m[anu]s[cripti]s evolvendis. Conferre nimis taediosum est.
[10] Omnes quas Leydae perpessus sum iniurias, compensat hic canoni-
[11] corum Vindesoriensium favor. Theologi Britanni maxime sunt aper-
[12] tae frontis et pectoris. Mirabile sane cum omnes Angli sint dissimu-
[13] latores egregii, sacerdotes solos esse faciles ac sinceros. Nec illos par
[14] dementia transversos rapit ut intestina bella foveant in sinu. Non
[15] abripiuntur partium studiis. Mutuo amore alter alterum prosequitur.
[16] Quare te adhortor, frater, ut infrunitis iurgiis mittas repudium nec
[17] longius cum scelestis in propria viscera saevire pergas. Vale. Tuus
[18] □λοσχερ□ς Hadrianus frater.

Dolgraag zou Hadriaan van zijn broer te weten komen welke feiten de gefingeerde auteur van de *Vox clamantis* hekelt. Is het een theatrale figuur, een auteur van 'silloi', een satiricus? Men zegt dat het om een dogmaticus gaat en dat hij het werkje met een bijzonder elegante smeekbede besluit. Beverland zou die verontschuldigingen zeer graag onder ogen krijgen. Nooit heeft hij de theologen horen vergiffenis vragen voor hun zonden. Hij stelt het nu beter. In de *Bibliotheca Vossiana* is hij druk in de weer met het doorlezen van de manuscripten. Alles wat hij te Leiden heeft doorstaan wordt gecompenseerd door de gunst die hij geniet vanwege de kanunniken van Windsor. De Britse theologen zijn zeer vriendelijk en open van geest. Zij houden zich niet bezig met sectaire twisten. Hadriaan spoort Jan ertoe aan vaarwel te zeggen aan de kinderachtige twisten van de Nederlandse theologen.

40. Commentaar

1: *Iano Fratri:* cf. *supra*, brief 19.

2: *vocis clamantis:* cf. *supra,* brief 34.

4: *cum... finire: Vox Clamantis... o.c.*, 1680, pp. 51-6: '*Recapitulatio exhortatoria ad eosdem fratres'*.

8: *effugi:* Beverland was in maart 1680 naar Engeland afgereisd. Nog maar pas aangekomen had hij reeds aan zijn broer Jan gemeld: 'Gratulor quod tribunitiis ventis delatus fuerim in Angliam. Habito in celsa rupe Vindesoriae. Hospitor cum Vossio doctis reliquiis saeculi. Non est itaque quod querar de exilio. Quis nollet integra cum mente frui convictu Vossii, veritenacis et demerendis studiosis geniti, quam in patria homiliastarum naeniis illudi et tyrannide premi. Profecto nemo ei similis aut secundus vivit in Batavia [...] Praeterea formor a Vossio. Nunc demum syllogismos oratorios intelligo rythmo loquaces'. (*Ep. Fam.* fol. 1v-2r). De contacten die Beverland in Engeland had, werden waarschijnlijk tot stand gebracht door zijn stiefvader Bernhard de Gomme. In elk geval correspondeerde hij reeds met Vossius in 1679 (cf. *supra*,

brief 8). Deze wist hem volgens De La Rue in Engeland een job te bezorgen waarvan de wedde uit de kerkelijke schatkist werd geput (*Geletterd Zeeland, o.c.*, 1734, p. 10). In elk geval fungeerde hij als persoonlijke secretaris van Vossius, stond in voor de aankoop van boeken en regelde de onderhandelingen met de drukkers.

8: *bibliotheca Vossiana:* over deze thesaurus cf. D. VAN ROYEN 'Over de bibliotheek van Isaac Vossius' in *Mnemosyne. Mengelingen voor Wetenschappen en*

Fraaye Letteren, red. H.W. TYDEMAN, 1825, V, p. 260-290; F.F. BLOK, *Contributions to the history of Isaac Vossius' library*, Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde. Nieuwe Reeks nr 83, Amsterdam 1974. Beverland raakte na de dood van Vossius (1689) betrokken bij de verkoop van de *Vossiana* aan Leiden.

9: *Conferre... est:* een gelijkaardige bemerking maakte hij in 1681 aan N. Heinsius: ‘Plura sunt, sed non ego natus ad conferendos vel describendos manuscriptos. Hoc faciant duri ingenii iuvenes, digni, qui ad robustum codicem damnentur’. (*Ep. Fam.* fol. 5r).

83 00 00
41
Iano Voetio antecessori

[2] Lugd[unum]

[3] Summas gratias ago, quod calumnias quibus absentem gravant male-
[4] voli, dignatus es indicare. Tua sinceritas me summopere movit ut
[5] licet plerumque erga avi tui progeniem minime sim officiosus, erga
[6] te tamen constringar esse humanus. Vix dixerim quanto mihi fuit
[7] dolori quod iniuriis spatio suo fractis, iterum novis defricar calumni-
[8] is. Utique quod sacrum schedium meo inscripserint nomini, tam
[9] novum mihi fuit audire ac si quis mihi narrasset Uchtmannum ite-
[10] rum ex domo Plutonis rediisse sedemque refixisse in domicilio
[11] Lipsiano. Quamvis δ□σαβον plus oculis meis amaverim, oderem
[12] tamen iam illum odio Vatiniano, quod tam lugubrem post fata ad
[13] me in altissima nunc pace constitutum, direxerit vocem.
[14] Quamprimum indicem magno, ut fert πολυπραγμοσ□νης pruri-
[15] tus, fervore summatim percurrissem, non poteram non satis indoles-
[16] cere vices meas quod semper in ultimae sortis impingam homullos.
[17] Si exulceratae istae greges sub mea fuissent strigili, longe durius de-
[18] pexas dimisissem omnes. Quis enim me promptius earum auriculas

[19] potuisset detergere? Utpote qui puritanorum barbariem, non secus
[20] ac oratorum corybantismos Roscius, cum indignatione summa non
[21] semel perspexi. Saepe ad vindictam incendor. Sed cum nunc extra
[22] desertum in aula verser, ideo ab ea me maxime tempero. Quod si
[23] tamen velit ξ□ν□ν cohors ut continuo die per eiusmodi traducar
[24] modos, innocentiae meae oportet Rodum quaeram et Saltum.

[25] Deferbuerat iam ira nostra. Poterantne adversarii me in secessu sine-
[26] re tranquillum mihi et Musis canere? Otia interturbant nostra, quia

[27] prospiciunt ex iis sibi longe imminere acerbiora. Cum non ignora-
[28] rent Lugduni me Uchtmanni contubernio usum fuisse familiariter,
[29] illumque non semel coram initiatis sacerdotum arrogantiam, impu-
[30] dentiam, avaritiam, ambitionem et ingratum redarguisse stuporem,
[31] ideo nunc nocendi ac malefaciendi cupidi eius postumam ad me
[32] direxere vocem. Ut vero iterum de nostro corio luderent tympani-
[33] stae, spargunt me id ipsum scripsisse. Ita semper ad novercantis for-
[34] tunae ludibria et ad spirituum exacerbatorum flabella sum pendulus.
[35] Si mihi larvati Eupolidis detegeris nomen, efficiam ut tanti nebulo-
[36] nis merces non diu permansurae sint vendibiles. Aretalogum illum
[37] per ipsos alastores fuisse altum et instigatum facile suspicor. Vale.
[38] Dabam ruri medio sementis tempore CI□I□CXXCIII.

Bijzondere dank voor het onthullen van de lasterpraat die in Beverlands afwezigheid verspreid wordt. Hoewel hij weinig sympathie koestert voor het nageslacht van Janus Voet grootvader, brengt deze eerlijkheid hem er toe tegenover zijn correspondent menselijk te zijn. Het doet pijn onder nieuw onrecht te lijden. Dat men het heiligschennend boekje aan Beverland toeschreef was voor hem al even nieuw als wanneer men had verteld dat Uchtmann was verrezen en opnieuw zijn intrek had genomen in het huisje van Lipsius. Hoe geliefd een verjongde Uchtmann ook zou zijn, Beverland had niet anders gekund dan hem haten, omdat hij vanuit de dood zijn stem tot hem richtte. Hij heeft de inhoud vluchtig overlopen. Mocht hijzelf die kudde onder handen genomen hebben, dan zouden zij er minder goed afgekomen zijn. Vaak wordt hij tot wraak aangezet, maar zijn huidige comfortabele positie houdt hem daar van af. Zij verstoren zijn rustige arbeid omdat zij verwachten dat er hieruit nog groter onheil voor hen zal voortspruiten. Omdat zij weten dat Beverland te Leiden met Uchtmann vertrouwelijk omging en dat deze vaak bij de *initiati* van leer trok tegen de arrogantie, schaamteloosheid, schraapzucht, ambitie en vervelende stompzinnigheid van de predikanten, hebben ze zijn posthume stem tot hem gericht. Om hem nog maar eens voor de gek te houden, beweren zij dat hij het zelf heeft geschreven. Indien Jan Voet hem de ware naam van de auteur onthult, zal Beverland maken dat het boekje uit de handel wordt genomen. Hij kan zich makkelijk voorstellen dat deze lofprediker tussen de wraakgoden zelf werd grootgebracht en door hen is aangestookt.

41. Commentaar

1: *Iano Voetio:* Johannes Voet (Utrecht 1647-Leiden 1713), was de kleinzoon van de predikant Gisbertus Voetius (cf. *supra*). Hij promoveerde te Utrecht

en doceerde korte tijd aan het gymnasium te Herborn alvorens te Utrecht te worden aangesteld (1673). In het voorjaar van 1680 volgde een benoeming te Leiden. Hij behoort tot de belangrijkste rechtskundigen die de Leidse universiteit heeft geteld. (NNBW III, 1328-1329; A.A. ROBERTS, *A guide to Voet*, Pretoria 1933; R. FEENSTRA & C.J.D. WAAL, *Seventeenth-century Leyden Law Professors and their Influence on the Development of the Civil Law. A Study of Bronchorst, Vinnius and Voet,* (Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde. Nieuwe Reeks, Deel 90), Amsterdam 1975.

1: *antecessori:* rechtskundige, cf. *Cod. Just.* I, 17, 2 (ed. P. KRUEGER): *facundissimis antecessoribus accersitis.*

5: *avi tui:* Gisbertus Voetius.

8: *sacrum schedium: Vox Clamantis in deserto... o.c.*

9-10: *Uchtmannum... rediisse:* Uchtmann was immers op 12 januari 1680 overleden.

12: *odio Vatiniano:* spreekwoordelijk, cf. Cat. 14, 3: *odissem te odio Vatiniano.*

17: *exulceratae... greges: grex,* normaliter mannelijk.

20: *Roscius:* Quintus Roscius Gallus, bekende toneelspeler, vriend van Cicero, richtte een toneelschool op en schreef een

werk over de toneelkunst en de rhetoriek (KP IV, c. 1458, W. EDER).

24: *Rodum... Saltum:* cf. ERASMUS, *Adag.* 2228 (ASD II, 5, p. 204): ‘A□το□ ΡΓ□δος, α□το□ π□δημα id est *Hic Rhodus, hic saltus.* Vulgo iactatum de his, qui sese de negocio quopiam iactarent insolentius, cuius fides non extaret’.

35: *Eupolidis:* cf. brief 15.

85 10 05
42
Gothofredo Thomasio

[2] Solemniter te, venerabilis Archipraesul, gratias refundo, quod me in
[3] diaecesi tua Bonae Deae constitueris antistitem. Quantumvis
[4] propenso tuo in me affectui nihil non debeam, utpote qui omni ex

[5] parte spirat amorem; noli tamen putare mihi ita corneam esse
[6] fibram, ut isti honori in immerentem delato, gestiam applaudere.
[7] Meo me pede metiri soleo, nec adulationibus aurem accomodo.

[8] Dicis complures elegantis ingenii homines desiderare ut tandem
[9] libros de P[rostibulis] V[eterum] publici iuris faciam. Non tam salu-
[10] tis meae sum prodigus ut in vado factam solvere anchoram velim,
[11] necdum vitae meae satur sum. Novi plausum ingenii mei. Satis diu
[12] immitis Achillis tragoedia acta et peracta. Quem enim tam demen-
[13] tem esse putas qui tot vexationum procellis quassus, tot tempestati-
[14] bus concussus, tot persecutionib[us] ambustus iterum vellet
[15] Theseida pangere. Non desunt sacerdotibus longae manus. Ubique
[16] alunt parabolanos, mittuntque et trans mare rumigerulos. Tu noli
[17] tam magna voluptate incitare illum ardorem ut tranquillitatis meae
[18] iterum fiam decoctor meus. Dormiant in larario nostro caste ac
[19] secure impudici dei deaeque. Satis diu insano indulsi labori. Π□νος
[20] π□ν□ π□νον φ□ρει. Vineta nunc caedo mea et apis Matinae ritu
[21] nidifico.

[22] *Sero arbores, quae alteri proderunt saeculo.*

[23] Non est quod morae invideas. Suscipiunt bonos odores aversaria illa.
[24] Quae si hoc typis vulgarem non nisi memet ruina involverem. Quod
[25] si interim persistas in hoc tuo desiderio, scias te laterem lavaturum
[26] citiusque ex pumice aquam hausturum, quam ex me ista crepundia.
[27] Και ταγ□τα μ□ν δ□ τα□τα, ut inquit Beatus pater Aristophanes.

[28] Vale dulce decus Charitum, nec puta almam matrem eo minus nobis
[29] fore propitiam. In secessu Richemundano aliquid edolabimus novi.
[30] Saluta Goyerum cunctis vitae bonis et fortunae muneribus ditatum.
[31] Valeant suaviter Menningius, Rutgersius, Wittius et Amelovenius,
[32] vivantque mei memores si velint ut eorum non vivam immemor.
[33] Salutari quoque percupio Graevium Gronoviumque. Vale et corculo
[34] meo mea officia offer.

[35] Dabam in arce Londinensi V Octob[ris] 1685. Sicut Pignorius,
[36] Osius, Bonifacius ad Ger[hardi] Vossii opera, ita ad crepundia nostra
[37] P[aulus] Colomesius parat παραληπ□μενα.

Beverland dankt Thomas plechtig omdat die, als aartsbisschop van de Bona Dea, hem tot priester van zijn diocese heeft aangesteld. Toch kan hij deze eerbetuiging niet aanvaarden. Hij heeft de gewoonte zijn eigen maat vast te leggen en leent geen oor aan vleiers. Thomas had gezegd dat vele gecultiveerde personen verlangden dat hij zijn *De Prostibulis Veterum* zou uitgeven. Beverland is echter zijn leven nog niet beu. Wie is er immers zo gek om, na alle lotgevallen die hij doorstond, opnieuw een tragedie te scheppen? De theologen zijn machtig. Tot over zee zenden zij verklikkers. Laat de schaamteloze goden en godinnen maar kuis en veilig slapen.

Beverland snoeit nu zijn wijngaard en nestelt als het bijtje van de Matina. Hij plant bomen, die later vruchten zullen afwerpen. Indien hij nu het werk zou uitgeven, betekent dat zijn ondergang. Eerder zal Thomas een baksteen witwassen en water uit een puimsteen putten dan van Beverland zijn notities los te krijgen. Te Richmond zal hij iets nieuws redigeren. De groeten aan De Goyer. Mogen Menninck, Rutgers, Wits en Almeloveen het goed stellen. Graag ook het beste voor Graevius en Gronovius. Zoals Pignorius, Osius en Bonifacius addenda hebben geschreven bij het werk van G. Vossius, werkt Colomiés aan aanvullingen bij *De Prostibulis Veterum.*

42. Commentaar

1: *Gothofredo Thomasio:* weinig of niets ben ik te weten gekomen over deze correspondent. Waarschijnlijk is hier J.G. Thomasius bedoeld, die in 1681 te Utrecht immatriculeerde (*Album Studiosorum, o.c.,* kol. 69), mogelijk dezelfde mysterieze figuur over wiens naam en diploma te Utrecht moeilijkheden zijn gerezen (G.W. KERNKAMP, *Acta et decreta... o.c.* II, 257). Zijn naam zou geluid hebben J. Thomasius Philipps.

2-3: *Archipraesul... Bonae Deae:* Archipraesul, aartsbisschop (DU CANGE, *Glossarium...* I, 369: archiepiscopus). Zeker niet letterlijk te interpreteren. Beverland gebruikt vaker de cultus van de Bona Dea om te wijzen op de studie van de erotische literatuur. Cf. *H. Beverlandi Inscriptiones Singulares* (Bodleian Library, Ms. D'Orville, 540, fol. 2),

grafschrift voor J. de Goyer:

IACOBO GOYERO
MVSARVM VENERVM
AC GRATIARVM
PERMISSIONE
BONAE DEAE
ANTISTITI SVMMO
VIRO ERVDITIONE
MORVMQVE
SANCTIMONIA EXIMIO

LUBENS MERITO
CONSECRABAT
HADRIANUS
BEVERLANDVS.

15: *Non... manus:* cf. prov. *Regibus longae sunt manus.*

19-20: Π□νος... φ□ρει: cf. Soph. fr. *Niob.* 6,3: Π□ν□ π□νον εκ νυκτ□ς □λλ□σσονσα τ□ν καθ΄ □μεραν.

20: *Vineta... caedo:* cf. Hor. *Ep.* II, 1, 220.

20: *apis Matinae:* cf. Hor. *C.* IV, 2, 27.

22: *Sero... saeculo:* cf. Caecil. apd. Cic. *Tusc.* I, 14, 31:

Serit arbores, quae alteri saeculo prosint.

25: *laterem lavaturum:* cf. Ter. *Phorm.*, 1, 4, 9 (ed. R.Y. TYRRELL): '*laterem lavem*'.

27: Και... ταυτα: Aristoph. *Hipp.* 843.

30: *Goyerum:* cf. *supra.*

31: *Menningius:* cf. *supra,* brief 36.

31: *Rutgersius:* mogelijk Winandus Rutgersius uit Dordrecht, te Leiden geïmmatriculeerd in 1666 als 22 jarige rechtsstudent (*Album Studiosorum... o.c.*, c. 529).

31: *Amelovenius:* bedoeld is Theodorus Janssonius van Almeloveen of Almelovenius (1657-1712). Hij studeerde te Utrecht aanvankelijk theologie, maar ging algauw tot de geneeskunde over. Hij vestigde zich als arts te Amsterdam (1681). Zijn ruime interesse maakte dat hij te Harderwijk werd aangesteld tot hoogleraar in de geschiedenis, welsprekendheid en Griekse taal (1697), later nog gevolgd door een benoeming tot hoogleraar in de geneeskunde. (AA I, 186-189; J.G. GERRETZEN, *Schola Hemsterhusiana. De herleving der Grieksche studiën aan de Nederlandsche universiteiten in de achttiende eeuw van Perizonius tot en met Valckenaer,* diss. Nijmegen, Nijmegen-Utrecht 1940, p. 35-38).

33: *Graevium... Gronoviumque:* cf. supra.

35-36: *Pignorius... Vossii opera:* over de contacten van Baldassare Bonifacio (1585-1659), Felice Osio

(1587-1631) en Lorenzo Pignoria (1571-1631) met G.J. Vossius, cf. C.S.M. RADEMAKER, *Life and work... o.c.*, p. 219.

37: *Paulus Colomesius:* cf. *supra,* brief 8. Paul Colomiès was in 1681 naar Engeland uitgeweken. Beverland vermeldt hem enkele malen in de *Ep. Fam.*, o.a. in een brief aan Gronovius: *Dabam arcta sub vite cum Colomesio libens, quo nullo prorsus plus homine delector, imprimis cum rodit biscocta,* (fol. 7r).
De Paralipomena, waarover sprake zijn bewaard. Die bij het eerste boek *DPV* werden samengesteld door J. de Goyer. De *Paralipomena* bij het tweede boek en de summiere noten bij het voorziene derde boek dragen de initialen P.C., wat zeker op Colomiès wijst (in het Ms. BPL 1716: *Jacobi Goyeri Traiectini Viri dum viveret doctissimi Paralipomena ad Libros de Prostibulis Veterum famigratissimi H.B.).*

Addenda en corrigenda bij I en II*

Inl. p. 90, n 16: model, voeg toe: *of 'uit de kerker' (Tullianum)*
Brief 1, r. 19, p. 91: *indignuntur,* lees: *indignantur*
Brief 1, r. 24, p. 91: *pulputis,* lees: *pulpitis.* K. a. *corr.* pulputis B.
Brief 3, p. 97: *die het boekje,* lees: *wie het boekje*
Brief 4, p. 98: *Hij... drukken*, lees: *Hij zal in de toekomst zijn literaire produkten beter afwerken alvorens ze uit te geven.*
Brief 4, r. 13-14, p. 98: comm: *nonum in mensem:* cf. Hor. *A.P.* 388.
Brief 6, r. 12, p. 102: □νσαρκους οικονομιας, lees: □νσ□ρκου □ικονομιας
Brief 7, r. 14, p. 103: *Britannicus en Milton*, lees: *de Brit Milton.*
Brief 9, r. 4, p. 109: *subsellis*, lees: *subselliis.*
Brief 9, r. 14, p. 109: *incunabilis*, lees: *incunabulis.*
Brief 9, r. 16-17: *sordio*, lees: *sorbeo.*
Brief 9, r. 18, p. 109: *aculeios*, lees: *aculeos.* K. a. *corr.* aculeios B.
Brief 10, r. 6, p. 110: *fatagerent*, lees: *satagerent.*
Brief 14, r. 2, p. 118: *Diiboni*, lees: *Dii boni.*
Brief 15, p. 122: *welkom!* voeg toe: *maar dan wel in geheimschrift,*
Brief 18, r. 32, p. 77: *blatrones*, lees: *balatrones.* K. a. *corr.* blatrones B.
Brief 25, r. 6, p. 92: *exhalam*, lees: *exhalem.* K. a. *corr.* exhalam B.
Brief 26, r. 23, p. 94: *apoloctizavit*, lees *apolactizavit.*
Brief 30, r. 4, p. 100: *Hamae*, lees, *Famae.*

Vrije Universiteit Brussel

* Ik dank hierbij Prof. A. Gerlo en Prof. J. IJsewijn voor hun suggesties en verbeteringen.

In memoriam H.L.V. de Groote
J. van Roey

Op 23 januari 1986 overleed te Tremelo, waar hij korte tijd tevoren in verpleging was opgenomen, Henry L.V. de Groote, 85 jaar oud.

Henry (Henricus Ludovicus Virginia) de Groote was een geboren Antwerpenaar, die het levenslicht zag in de Dambruggestraat, een straat die een échte stadsstraat werd in de uitbreidingen van de 19de eeuw, uitbreidingen die een bewijs vormen voor de hernieuwde stormachtige bloei van de Scheldestad in deze eeuw. De geboortedatum van Henry de Groote, 31 oktober 1900, maakt van hem een Sinjoor uit het jaar dat deze voor Antwerpen zo betekenisvolle 19de eeuw afsloot.

Beroepsmatig was De Groote, na studies in het Antwerpse stedelijke onderwijs en aan de Handelshogeschool van de Schildersstraat (‘den Institut’ zoals men te Antwerpen zegt), met deze eeuw, die Antwerpen als een feniks uit haar asse zag verrijzen, nauw verbonden. Het dagelijkse brood verdiende hij als boekhouder bij een Antwerps bedrijf. Maar Henry de Groote had een veel verder reikende belangstelling dan zijn beroep. Hij was een boekenliefhebber - een echte bibiofiel - en daarin kwam dan ook weer zijn beroepsbedrijvigheid om de hoek kijken. Hij had speciaal belangstelling voor cijferboeken, voor oude boekhoudkundige traktaten (en hun auteurs), oude handleidingen over maten en gewichten, muntevaluatieboekjes en dergelijke meer. Ik heb hem zeer dikwijls deze kleine,

eenvoudige, onaanzienlijke drukwerkjes in het Stadsarchief zien manipuleren. En aan deze manier van omgaan met de dingen herkende men dadelijk de liefhebber en kenner: zorgzaam, voorzichtig, met grondige kennis van zaken.

In het archief, zo zei ik hiervoor. Want alhoewel hij ook in andere instellingen thuis was - ik denk aan de Stadsbibliotheek op het Conscienceplein - en vanzelfsprekend ook in het Museum Plantin-Moretus, hét Mekka van de bibliofiel, toch was hij, in mijn ogen althans, echt kind aan huis in het Stadsarchief. Vanaf het ogenblik dat ikzelf in dienst kwam, in september 1945, tot in 1985, dus zo goed als veertig jaar lang, heb ik Henry de Groote, bij wijze van spreken, bijna dagelijks in het Stadsarchief ontmoet. Toen hij nog beroepshalve actief was dook hij elke middag, klokslag kwart over twaalf, in de leeszaal op, om tegen half twee weer te verdwijnen, na een dik uur ernstige studie. Toen hij, zoals men dat heet ‘op rust was gegaan’ kwam hij een groot deel van de voormiddag doorbrengen in het Stadsarchief, soms combinerend met bijkomende bezoeken aan de bibliotheek (waar hij dan ook weer dikwijls in de week-ends te vinden was) of andere instellingen waar voor zijn onderzoek van het ogenblik interessant materiaal voorradig was. De verhuizingen van het Stadsarchief van het Stadhuis naar de Meirbrug, van de Meirbrug naar de definitieve behuizing in de Venusstraat maakte hij trouw mee, met als enig negatief punt dat telkenmale zijn geliefde archieffondsen een tijd lang onbereikbaar waren, om er, na hernieuwde installatie, met des te meer geestdrift en belangstelling weer in te duiken.

Hij had een open geest en stond voor iedereen bereid. Zijn grote vreugde, na zijn pensionering vooral, was dat hij jonge historici - of beter, historici in den dop - kon bijspringen, o.m. bij het onderzoek van boekhoudkundige dokumenten uit de

Insolvente Boedelskamer van het Stadsarchief, een ongelooflijk rijke bron voor de Antwerpse handelsgeschiedenis, die, mede als gevolg van de stichting van de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius, met hun historische sectie, a.h.w. opengegooid werden voor en door pril historisch onderzoek. Deze jonge mensen, studenten, wegwijs maken in deze voor velen ontoegankelijke materie was, zoals gezegd, zijn grote vreugde, en hij kon uren besteden aan deze dienstverlening, of mag men niet zeggen, dit onderricht, zelfs peripatetisch onderricht, want er werd niet bij stilgezeten, maar gelopen van het ene item naar het andere, en met wijze raad en metterdaad werd de helpende expertenhand uitgestoken.

Ikzelf heb meermaals zijn grote hulpvaardigheid mogen ervaren. Als ik maar even sprak over het een of andere onderwerp dat mij boeide of intrigeerde, dan had hij gegarandeerd de volgende dag, of een paar dagen nadien, een groter of kleiner pak dokumentatie over die kwestie bij de hand, geput uit zijn eigen bibliotheek of elders, soms bladzijden en bladzijden vol, geschreven in zijn zeer eigen kleine handschrift.

Met het heengaan van Henry de Groote heeft ongetwijfeld een groot bibliofiel ons verlaten. Maar hij was meer dan dat. Henry de Groote was een vorser van formaat, die van grote betekenis is geweest voor de Antwerpse historiografie, en die, ook voor veel beroepshistorici, als lichtend voorbeeld mag worden gesteld.

Ere-Stadsarchivaris
Antwerpen

Bibliografie van H.L.V. de Groote (1900-1986)

Marcus de Schepper

Deze bibliografie vermeldt, in chronologische orde, alle gedrukte publikaties. Twee registers (op periodieken en onderwerpen) geven een systematisch overzicht van de behandelde onderwerpen en de belangstelling van de auteur.

De samensteller dankt de heer en mevrouw Proost - De Groote die een gedeeltelijke autobibliografie van Henry de Groote ter beschikking stelden.

1944

1 *Cornelius-Martinus Spanoghe (Doel, 30 Mei 1758 - St Gillis Waas, 19 December 1829).* De Gulden Passer, 22, 1944, pp. 27-49

1945

2 *Cornelius-Martinus Spanoghe (Doel, 30 Mei 1758 - St Gillis Waas, 19 December 1829). (vervolg en slot van de bibliographie). II. Werken van Spanoghe.* De Gulden Passer, 23, 1945, pp. 19-79

1947

3 *Een en ander over de Verdussens.* De Gulden Passer, 25, 1947, 3-4, pp. 257-279

4 *Pastoor Seerwart.* Turninum, 1, 1947-1948, 4, 15 september 1947, pp. 28-35

5 *Een paar inlichtingen over Deurne en Borgerhout rond 1802.* Turninum, 1, 1947-1948, 5, pp. 40-41

1948

6 *L'auteur du* '*Voyageur dans les Pays-Bas Autrichiens*'. REVUE BELGE DE PHILOLOGIE ET D'HISTOIRE = BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR PHILOLOGIE EN GESCHIEDENIS, 26, 1948, 1-2, pp. 118-135

7 *Grootgrondbezitters te Deurne: de families Beerenbroek-Storms.* TURNINUM, 2, 1948, 2-3-4 [versch. 1949], pp. 10-44

1949

8 *De familie de Lincé te Antwerpen tijdens de achttiende eeuw.* DE SCHAKEL, 4, 1949, 3, pp. 87-98

9 *De bibliofiel en geoloog Paul Cogels.* TURNINUM, 3, 1949 [versch. 1950-1951], 2, pp. 13-24
pp. 20-24 *Aanhangsel. Proeve van bibliographie van Paul Cogels.*

10 *Jacobus de Smet en zijn* '*Lusthof van het cureren der peerden*'. TURNINUM, 3, 1949 [versch. 1950-1951], 3, pp. 31-34

11 *De familie Cogels.* TURNINUM, 3, 1949 [versch. 1950-1951], 5-6, pp. 52-56

1951

12 *Nicolas-Jean van der Heyden et son* '*Nobiliaire de Belgique*'. DE SCHAKEL, 6, 1951, 1, pp. 12-22

1952

13 *Onderwijs en geestelijke stromingen.* In: *Antwerpen in de XVIII^{de} eeuw: instellingen - economie - cultuur.* Antwerpen, De Sikkel, MCMLII, 416 pp. (Uitgaven van het Genootschap voor Antwerpse geschiedenis, III), pp. 348-372

14 *Vrijmetselarij in Brabant tijdens de achttiende eeuw.* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, Reeks III, 4, 1952, 1, pp. 37-53
15 *De Antwerpse tak der van Schorels en hun wapen.* DE SCHAKEL, 7, 1952, 1, pp. 22-30

1953

16 *Pierre Joseph Edouard van Loon.* DE SCHAKEL, 8, 1953, 2, pp. 61-64
Rubriektitel: Généalogistes anversois

1957

17 *Qui est l'auteur des* '*Lettres d'un curé du diocèse de Trèves*' *et du* '*Tableau de la dilapidation*'*? (1791-1792).* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 40 [= 3de reeks, 9], 1957, 3-4, pp. 131-235
18 *Enkele inlichtingen omtrent Mortsel rond 1802.* JAARBOEK HEEMKUNDIGE KRING MORTSEL, 1957, p. 15
19 *Stamboom der familie Simons van Eupen.* DE SCHAKEL, 12, 1957, 1, pp. 18-27

1958

20 *Weg en tol ter Luithage.* JAARBOEK HEEMKUNDIGE KRING MORTSEL, 1958, pp. 83-103
21 *Bij het tweede eeuwfeest der geboorte van Cornelius Martinus Spaenhoven (Spanoghe). Doel 1758.* HET LAND VAN BEVEREN, 1, 1958, 3, pp. 74-84; 4, pp. 89-103

1959

22 *Weg en tol ter Luithage.* JAARBOEK MORTSELSE HEEMKUNDIGE KRING, 1959, pp. 37-78

23 *Bij het tweede eeuwfeest der geboorte van Cornelius Martinus Spaenhoven (Spanoghe). Doel 1758; III.* HET LAND VAN BEVEREN, 2, 1959, 1, pp. 6-16

1960

24 *Zestiende-eeuwse Antwerpse boekhoudkundigen en cijfermeesters.* SCIENTIARUM HISTORIA, 2, 1960, 4, pp. 161-172

25 *De boekdrukkers Van Aarssen.* HET TROMPETJE, 1960, 4, pp. 1-2
Ondertekend: 'Harry'

1961

26 *Vijftig jaar boekdrukkunst te Antwerpen 1764-1814.* Antwerpen, Vereeniging der Antwerpsche Bibliophielen, 1961, 152 pp.
Recensies: *De Gulden Passer,* 41, 1963, p. 172 (G. Colin); *The Papers of the Bibliographical Society of America*, 57, 1963, 4, p. 487 (Lawrence S. Thompson); *Tijdschrift voor geschiedenis,* 77, 1964, 1, pp. 94-95 (H.F. Wijnman); *Revue belge de philologie et d'histoire = Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis,* 44, 1966, 1, pp. 156-159 (G. Schmook)

27 *Zestiende-eeuwse boekhoudkundigen en cijfermeesters in betrekking met Antwerpen.* SCIENTIARUM HISTORIA, 3, 1961, 3, pp. 142-156

28 *De Herleyns, Antwerpse boekhandelaars.* HET TROMPETJE, 1961, 9, pp. 1-2
Ondertekend: 'Harry'
Rubriektitel: Van boekdrukkers en boekverkopers

1962

29 Recensie van: Bigwood, Georges. *Les livres des*

comptes des Gallerani; ouvrage revu, mis au point, complété et publié par Armand Grunzweig. T.I. Le texte. Bruxelles [etc.], Académie Royale de Belgique. Commission Royale d'Histoire [etc.], 1961. BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 45 [= 3de reeks, 14], 1962, 1-3, pp. 198-199

30 *Kanttekeningen bij een bibliografie van zestiende-eeuwse rekenboeken. - Een aanvulling: François Flory de Lille, arithmeticien.* SCIENTIARUM HISTORIA, 4, 1962, 3, pp. 152-165

1963

31 Recensie van: Bigwood, Georges. *Les livres des comptes des Gallerani*; ouvrage revu, mis au point, complété et publié par Armand Grunzweig, T. II. Introduction et tables. Bruxelles [etc.], Académie Royale de Belgique. Commission Royale d'Histoire [etc.], 1962. BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 46 [= 3de reeks, 15], 1963, 1-2, pp. 134-136

32 *Borgerhout. Een pottenbakker.* ONS HEEM, 17, 1962-1963, 5, bloeimaand 1963, pp. 167-169 [= *Pijp- en tabaknummer*] Rubriektitel: Pijp en tabak uit land en stad

33 *De 'Arithmetique' van Mellema.* SCIENTIARUM HISTORIA, 5, 1963, 4, pp. 133-146

1964

34 *De Antwerpse boekdrukkunst van 1794 tot 1830.* In: *Bouwstoffen voor de geschiedenis van Antwerpen in de XIX*de *eeuw: instellingen - economie - kultuur.* Antwerpen, Algemene drukkerijen Lloyd Anversois, MCMLXIV, 565 pp. (Uitgaven van het Genootschap voor Antwerpse geschiedenis, IV), pp. 402-456

35 *Flory, François Thomaszoon, wis- en boekhoudkundige, vertaler in en uit het Italiaans.* In: *Nationaal biografisch woordenboek. Dl. 1*. Brussel, Koninklijke Vlaamse Academiën van België, 1964, kol. 524-527

36 *Smyters, Anthoni, taal-, letter- en rekenkundige, kalligraaf.* In: *Idem*, kol. 920-926

1966

37 *Beerenbroek, Arnold Bartholomeus, geneesheer en politicus.* In: *Nationaal biografisch woordenboek. Dl. 2.* Brussel, Koninklijke Vlaamse Academiën van België, 1966, kol. 41-44

38 *Beerenbroek, Johannes Joseph, katoendrukker en textielfabrikant.* In: *Idem,* kol. 44-47

39 *Lincé, Josephus Adrianus Joannes de, notaris, handelaar, politiek agitator.* In: *Idem,* kol. 448-452

40 *Raeymaker (Radermaker), Jan de (of Hans), reken- en boekhoudkundige.* In: *Idem,* kol. 723-726

41 *Somers, Jozef Balthazar (ook bekend als Verstappen of Snep), politiek agitator en ambtenaar.* In: *Idem,* kol. 793-795

42 *Spanoghe (Spaenhoven), Cornelius Martinus, boekdrukker, dichter en politiek schrijver.* In: *Idem,* kol. 795-800

43 *Het notariaat te Mortsel.* JAARBOEK MORTSELSE HEEMKUNDIGE KRING, 4, 1966, april, pp. 73-77

44 *Liers bier.* 't LAND VAN RYEN, 16, 1966, 1-2, pp. 86-89 Met vertaling van een tekst van J.B. Vrancken uit

1829

1967

45 *De zestiende-eeuwse Antwerpse schoolmeesters.* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 50 [= 3de reeks, 19], 1967, 3-4, pp. 179-318

46 *Rambout de Vos en zijn 'Een seer bequaem ende gerieflic boecxken'.* SCIENTIARUM HISTORIA, 9, 1967, 1, pp. 17-22

47 *Bemerkingen bij een aanvulling der bibliografie van de zestiende-eeuwse Nederlandse rekenboeken.* SCIENTIARUM HISTORIA, 9, 1967, 3, pp. 117-125

1968

48 *Coignet, Michiel, schoolmeester, wiskundige, instrumentmaker, ingenieur.* In: *Nationaal biografisch woordenboek. Dl. 3.* Brussel, Koninklijke Vlaamse Academiën van België, 1968, kol. 184-191

49 *Moerman (Kiele), Jan (vanden), schoolmeester, rederijker.* In: *Idem,* kol. 567-572

50 *De zestiende-eeuwse Antwerpse schoolmeesters (Vervolg).* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 51 [= 3de reeks, 20], 1968, 1-2, pp. 5-52

51 *De Engelse vertaling van 'Les practiques de chiffre' van François Flory.* SCIENTIARUM HISTORIA, 10, 1968, 1, pp. 21-26

52 *Nog een weer te vinden zestiende-eeuwse Nederlands rekenboekje.* SCIENTIARUM HISTORIA, 10, 1968, 3, pp. 173-175

53 *Een handschrift over rekenkunde van Michiel*

Coignet. Hoe berekende de Brusselse Rekenkamer een annuïteit in 1538? SCIENTIARUM HISTORIA, 10, 1968, 4, pp. 199-207

54 '*Deductie in de materie heraldicq*'. VLAAMSE STAM, 4, 1968, 2, maart, pp. 131-143

1969

55 *Belangstellenden in de geschiedenis van het boekhouden te Antwerpen tijdens de negentiende en twintigste eeuwen.* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 52, 1969, 3-4, pp. 212-235
pp. 227-235 *Bibliografie van Raymond de Roover*

56 *Schoolmeester* '*Passchier Goessens von Brüssel*'. SCIENTIARUM HISTORIA, 11, 1969, 1, pp. 38-40

1970

57 *Luython (Luythonius), Glaude (Claudius), schoolmeester, lexicograaf.* In: *Nationaal biografisch woordenboek. Dl. 4*. Brussel, Koninklijke Vlaamse Academiën van België, 1970, kol. 514-518

58 *Sambeke (Sambix, Santwicx, Santwyc), Felix van, schoolmeester, kalligraaf reken- en boekhoudkundige.* In: *Idem,* kol. 733-737

59 *Savonne, Pierre (bijgenaamd Talon), schoolmeester, rekenmeester en boekhoudkundige.* In: *Idem,* kol. 742-745

60 *Velle, Jozef Antoon Lodewijk, accountant, geschiedkundige.* In: *Idem*, kol. 890-891

61 *Weddington (Waddington), John, boekhoudkundige en handelaar.* In: *Idem*, kol. 941-944

62 *Drukte Willem Silvius te Antwerpen ca. 1565* '*De maniere van bouck houden ghemaect by Jan Wadington ende Noel N.*'? *Werd het leerboek* '*L'art de l'arithmetique*' *van François de Berry uit Arras (ca. 1595) gedrukt?* De Gulden Passer, 48, 1970, pp. 107-111

63 *Nog een zestiende-eeuws rekenboekje teruggevonden: de* '*Cent questions ingenieuses*' *van Michiel Coignet.* Scientiarum Historia, 12, 1970, 3, pp. 159-163

64 *Jean Isler, Zwitsers auteur over boekhouden te Antwerpen en te Amsterdam.* Scientiarum Historia, 12, 1970, 4, pp. 205-207

65 Recensie van: *De comptabiliteit door de eeuwen heen;* inleiding door Raymond de Roover; catalogus door Ernest Stevelinck. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1970. Scientiarum Historia, 12, 1970, 4, pp. 233-235

66 *De Antwerpse boekdrukker Josephus Thys.* Vlaamse Stam, 6, 1970, 2, februari, pp. 103-104

67 *Gustaaf Springael, geschiedschrijver en blijspeldichter.* Vlaamse Stam, 6, 1970, 4, mei, pp. 269-270

68 *Het boekdrukkersgeslacht Van Ael te Antwerpen 1802-heden.* Vlaamse Stam, 6, 1970, 5, juni, pp. 343-346

69 *Van dichters, zangers en andere Antwerpse artiesten uit de vorige eeuw. 1. De* '*triple artiest*' *Joannes Arnoldus van der Borght, alias Juan del Castro.* Vlaamse Stam, 6, 1970, 7, september, pp. 517-521

70 *Idem. 2. Andries de Weerdt.* VLAAMSE STAM, 6, 1970, 9, november, pp. 614-620

71 *Idem. 3. Alfons Pieter Jozef Janssens en de* '*Vlaemsche Orpheus*'. VLAAMSE STAM, 6, 1970, 10, december, pp. 647-651

1971

72 *De zestiende-eeuwse Nederlandse drukken over boekhouden en handelsrekenen hoofdzakelijk in betrekking met Antwerpen.* DE GULDEN PASSER, 49, 1971, pp. 6-28

73 *Van dichters, zangers en andere Antwerpse artiesten uit de vorige eeuw. 4. Karel Lodewijk Goedemé.* VLAAMSE STAM, 7, 1971, 1, januari, pp. 3-48

74 *Idem. 5. Rikske Groesser en zonen Jaak en Jef.* VLAAMSE STAM, 7, 1971, 2, februari, pp. 66-74

75 *Idem. 6. Twee volksdichters: Dodd en De Hert, en twee boekdrukkers: vader en zoon Jorssen.* VLAAMSE STAM, 7, 1971, 4, mei, pp. 265-271

76 *Idem. 7. Jan Hendrik van Offel, alias* '*Den Rik*'. VLAAMSE STAM, 7, 1971, 5, juni, pp. 335-340

77 *Idem. 8. De broeders De Gratie en de broeders Welters: Piet Chauliac.* VLAAMSE STAM, 7, 1971, 7 september, pp. 506-510

78 *Idem. 9. Victor Karel van Grimbergen.* VLAAMSE STAM, 7, 1971, 8, oktober, pp. 557-562

79 *Idem. [10]. Drie negentiende-eeuwse Antwerpse schoolmeesters: oom en neef Delin en J.P. Shaw en vier kunstschilders Delin.* VLAAMSE STAM, 7, 1971, 9,

november, pp. 621-628

1972

80 *De vermogensbalans van Melchior Schetz en zijn vrouw Anna van Stralen, met hun testament van 1 juli 1569.* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 55, 1972, 3-4, pp. 226-263

1973

81 *In memoriam Prof. Dr. Raymond de Roover.* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 56, 1973, 3-4, pp. 311-314
Aanvulling op nummer 55

82 *C.-M. Spanoghe.* ONS HEEM, 27, 1973, 1, louwmaand, p. 21
Identificatie van een fragment uit *Levens-beschrijving der Nederlandsche ex-souvereyne bloedhonden* (brief VII van 2 maart 1791)

83 *Geschiedenis van de handelstechniek. - Commentaar bij* '*De Spaanse Brabanders*'. SCIENTIARUM HISTORIA, 15, 1973, 2, pp. 115-126
Recensie van: Stols, Eddy. *De Spaanse Brabanders of De handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld 1598-1648.* Brussel, Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1971

1974

84 *Onuitgegeven zestiende-eeuwse Antwerpse polissen.* BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, 57, 1974, 3-4, pp. 153-170

85 *De Antwerpse noodmunt van 1814. Balansmakers en ijkers te Antwerpen bij het einde van de acht-*

tiende en het begin van de negentiende eeuw. VLAAMSE STAM, 10, 1974, 6, juli, pp. 353-362; 7, september, pp. 461-470

1975

86 *De zeeassurantie te Antwerpen en te Brugge in de zestiende eeuw.* Antwerpen, Marine Academie, 1975, 178 pp.

1976

87 *Zeeverzekering.* In: *Maritieme geschiedenis der Nederlanden. 1. Prehistorie, romeinse tijd, middeleeuwen, vijftiende en zestiende eeuw*; onder redactie van dr G. Asaert, J. van Beylen en prof dr H.P.H. Jansen. Bussum, De Boer Maritiem, 1976, 369 pp., pp. 206-219 en 345-346
pp. 345-346 *Bibliografie*

1978

88 Recensie van: Rouzet, Anne [et al.]. *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle.* Nieuwkoop, B. de Graaf, 1975. REVUE BELGE DE PHILOLOGIE ET D'HISTOIRE = BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR FILOLOGIE EN GESCHIEDENIS, 56, 1978, 3, pp. 782-784

1979

89 *Een Antwerps Duivelstraatje geïdentificeerd.* NAAMKUNDE, 11, 1979, 3-4, pp. 293-297 (in samenwerking met R. VAN PASSEN)
Rubriektitel: Onomastisch kleingoed

Registers

A. Periodieken

Bijdragen tot de geschiedenis, bijzonderlijk van het Oud Hertogdom Brabant (Antwerpen)

1952 (14)
1957 (17)
1962 (29)
1963 (31)
1967 (45)
1968 (50)
1969 (55)
1972 (80)
1973 (81)
1974 (84)

De Gulden Passer: driemaandelijksch bulletijn van de ‘Vereeniging der Antwerpsche Bibliophielen’ (Antwerpen)

1944 (1)
1945 (2)
1947 (3)
1970 (62)
1971 (72)

Jaarboek Heemkundige Kring Mortsel (Mortsel)

1957 (18)
1958 (20)
1959 (22)
1966 (43)

Het Land van Beveren: heemkundig tijdschrift (Beveren)

1958 (21)
1959 (23)

't Land van Ryen: kultureel Liers tijdschrift (Lier)

1966 (44)

Naamkunde: mededelingen van het Instituut voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam (Leuven)

1979 (89)

Ons Heem: tweemaandelijks tijdschrift van het Verbond voor Heemkunde (Sint-Martens-Latem)

1963 (32)
1973 (82)

Revue belge de philologie et d'histoire = Belgisch tijdschrift voor philologie en geschiedenis (Brussel)
1948 (6)

1978 (88)

De Schakel: tijdschrift van de Antwerpsche kring voor familiekunde (Antwerpen)
1949 (8)
1951 (12)
1952 (15)
1953 (16)
1957 (19)

Scientiarum historia: driemaandelijks tijdschrift voor de geschiedenis van de geneeskunde, wiskunde en natuurwetenschappen (Antwerpen)
1960 (24)
1961 (27)
1962 (30)
1963 (33)
1967 (46-47)
1968 (51-53)
1969 (56)
1970 (63-65)
1973 (83)

Het Trompetje: een kosteloos blaadje voor boekenliefhebbers en boekenkopers; bezorgd door het Antikwariaat H. Thys (Antwerpen)
1960 (25)
1961 (28)

Turninum: mededeelingen van den Heemkundigen Kring van Deurne-Borgerhout (Deurne)
1947 (4-5)
1948 (7)
1949 (9-11)

Vlaamse stam: tijdschrift voor familiegeschiedenis (Antwerpen)
1968 (54)
1970 (66-71)
1971 (73-79)
1974 (85)

B. Trefwoorden

Niet opgenomen zijn: Antwerpen, bibliografie en genealogie - die zijn op de meeste nummers van toepassing!

Aarssen, Joannes Baptista Franciscus Cornelius van (1829-1900): 25

Aarssen, Petrus Joannes van (1805-1869): 25
adel 12
Ael, van (familie): 68

balansmakers: 85
Beerenbroek (familie): 7
Beerenbroek, Arnold Bartholomeus (1751-1824): 37
Beerenbroek, Johannes Joseph (1717-1797): 38
Berry (Berny), François de (fl. 1595): 62
bier: 44

Bigwood, Georges (1871-1930): 29, 31
boekdrukkunst: zie drukgeschiedenis
boekhandel: 2, 26, 28; zie ook drukgeschiedenis/uitgeverij
boekhouden: 24, 27, 29, 31, 55, 62, 65, 72
Borgerhout: 5, 32
Borght, Joannes Arnoldus van der (1772-1842): 69
Bosch, Jan van den (ca. 1553-1599): 52
Brabant: 14
Brussel (Rekenkamer): 53

Castro, Juan del: zie Borght
Chauliac, Petrus (1842-1905): 77
Cogels (familie): 11
Cogels, Paul Marie (1845-1912): 9
Coignet, Michiel (1549-1623): 48, 53, 63
Comparst, Godevaart (fl. 1531-1548): 24
Cordes, Hercules de (ca. 1518-1579/1584): 27
Cort, Josephus de (1752-1826): 66
Coutereels, Jan (1574-na 1600): 27
cultuurgeschiedenis: 13

Damiens de Gomicourt, Augustin-Pierre: 6
Damme, Michel van (fl. 1605): 27
Deductie in de materie heraldicq (1714): 54
Dehairs, E.G.T. (1901-1937): 55
Delin, Franciscus (1784-1821): 79
Delin, Jakob Jozef (1796-1835): 79
Deurne (Antw.): 5, 7
Dodd, Franciscus Jacobus (1830-1906): 75
drukgeschiedenis: 1, 2, 3, 24, 25, 26, 34, 72, 75, 88; zie ook boekhandel/uitgeverij
Duivelstraatje: 89
Dycke, Marten vanden (ca. 1549-?): 24

economische geschiedenis: 20, 22, 83; zie ook boekhouden/handel(sonderwijs)/Roover (R. de)/verzekering
Entheaume, Jean-Baptiste Charles (1771/1773- na 1808): 5, 18

Feltz, Guillaume Antoine François, baron de (1744-1820): 17
Flory, François (ca. 1540 -na 1577): 30, 35, 51

Gallerani (firma te Siena): 29, 31
Goedemé, Karel Lodewijk (1843-1928): 73
Goessens, Passchier (fl. 1588-1594): 27, 56
Gomicourt, Augustin-Pierre Damiens de: 6
Gratie, Georgius Franciscus de (1853-1911): 77
Gratie, Josephus Franciscus de (1851-1881): 77
Grimbergen, Victor Karel van (1810-1859): 78
Groesser, Jaak (1853-1939): 74
Groesser, Jef (1864-1945): 74
Groesser, Rik (1830-1905): 74
Grunzweig, Armand: 29, 31

handel(sonderwijs): 35, 36, 45, 50,

62, 72, 83; zie ook economische geschiedenis/onderwijs
heraldiek: 54
Herleyn (familie): 28
Hert, Michiel de (1834-1884): 75
Heyden, Nicolas-Jean van der (1824-na 1888): 12
Humbeeck, Jan van (1797-1871): 32

ijkers: 85
Isler, Jean (1780-na 1850): 64

Jansenisme: 17
Janssens, Alfons Pieter Jozef (1836-1915): 71
Jorssen, Josephus Abraham (1856-1896): 75
Jorssen, Martinus Josephus (1827-1879): 75

kerkpolitiek: 17

Lams, Jan Frans (1637-1720): 54
Le Plat, Josse (1732-1810): 17
Lettres d'un curé du diocèse de Trèves (1791-1792): 17
Lettres sur l'Etat présent des Pays-Bas autrichiens (Londen 1778): 6
Leuven (Universiteit): 14, 17
Lier: 44
Lincé, de (familie): 8
Lincé, Josephus Adrianus Joannes de (1752-1813): 39
Loon, Pierre Joseph Edouard van (1850-1895): 16
Lottijn, Peter (fl. 1555-1584): 27
Luithage: 20, 22
Luython, Glaude (ca. 1510-1568): 57

Mellema, Elcius Edouardus Leon (1544-?): 24, 33
Mennher, Valentijn (ca. 1521-1570): 24, 63
Mertens, L.J. (1827-1917): 55
Moerbeke, Adriaen van (fl. 1581-1584): 27
Moerman, Jan (ca. 1556-1621): 49
Mortsel: 18, 20, 22, 43
munt: 85
muziek: 71, 73

Noel N.: 62
notariaat: 43
Nouvelles lettres sur l'Etat présent des Pays-Bas autrichiens (Londen 1782): 6

Offel, Jan Hendrik van (1844-1900): 76
onderwijs: 13, 24, 27, 35, 36, 40, 45, 50; zie ook handelsonderwijs/rekenonderwijs

paardeziekten: 10
Plat, Josse le (1732-1810): 17
Possoz (muziekuitgeverij): 71
pottenbakkerij: 32

Raes, L.P. (1884-1951): 55
Raeymaker (Radermaker), Jan de (ca. 1560-na aug. 1640): 24, 40
reisverslag: 6
rekenboeken: 30, 33, 47, 51, 52, 53, 63
Rekenkamer (Brussel): 53
rekenonderwijs: 24, 27, 30, 33, 35, 36, 52; zie ook handelsonderwijs/onderwijs
Roover, Raymond A.M. de (1904-1972): 55, 65, 81
Rouzet, Anne: 88

Sambeke, Felix van (ca. 1553-1642): 5
Savonne, Pierre (ca. 1540-1592): 27, 59
Schetz, Erasmus (?-1550): 53, 80
Schetz, Melchior (1516-1576): 80

schoolmeesters: zie onderwijs
Schorel, van (familie): 15
Seerwart, Joannes Gummarus (1752-1828): 4
Shaw, Josephus Petrus (1801-na 1847): 79
Silvius, Willem (ca. 1520-1580): 62
Simons van Eupen (familie): 19
Smet, Jacobus de (fl. 1681-1686): 10
Smeur, A.J.E.M.: 30, 47
Smyters, Anthoni (ca. 1545-1625): 24, 36
Sobry, J.Ch.L. (1846-1934): 55
Somers, Jozef Balthazar (1757-1819): 41
Spaenhoven: zie Spanoghe
Spanoghe, Cornelius Martinus (1758-1829): 1, 2, 21, 23, 42, 82
Springael, Gustaaf (1863-1924): 67
Stevelinck, Ernest: 65
Stols, Eddy: 83
Storms (familie): 7
Stralen, Anna van (ca. 1523-1586): 80

Tableau de la dilapidation (1792): 17
Thys, Josephus (1783-1856): 66
titulatuur: 54

uitgeverij: 1, 2, 26, 71; zie ook boekhandel/drukgeschiedenis

veilingcatalogi: 4, 9, 13, 26
Velle, Jozef Antoon Lodewijk (1866-1925): 55, 60
Verachter, Frédéric J.C. (1797-1870): 85
Verdussen (familie): 3
verzekering: 84, 87; zie ook zeeverzekering
Vlaemsche Orpheus (serie, 1846-1883): 71
Vos, Rombout de (ca. 1549-1576/1579): 46
Le Voyageur dans les Pays-Bas Autrichiens (Amsterdam 1782-1784): 6
Vrancken, Jan Baptist (1805-1871): 44
vrijmetselarij: 14

Waddington: zie Weddington
Waesberghen, van (familie): 24
Wasch, V.J.B. de (1883-1942): 55
Weddington, John (ca. 1525-na 1593): 51, 61, 62
Weerdt, Andries de (1825-1893): 70
Welters, Johannes Jacobus (1850-1928): 77
Welters, Petrus Joannes (1858-1945): 77
Wolschot (familie): 85

zeerecht: 86
zeeverzekering: 84, 86, 87

Boekbesprekingen

Répertoire des librairies belges de livres anciens et d'occasion = Repertorium van Belgische antiquariaten en tweedehandsboekhandels. - Bruxelles: Emile Van Balberghe (Vautierstraat 4, B-1040 Brussel), 1986; *Nouvelle édition = Nieuwe uitgave.* - 1988; n.p.; 21 cm. BF 500.

Boekhistorici kunnen vaststellen dat de typisch (Frans-)Belgische verzamelgebieden nog steeds worden gecultiveerd. Maar er is meer: beide edities zijn van blijvende waarde dankzij de inleidende artikeltjes over allerlei aspecten i.v.m. handschrift en druk. De uitgave 1986 bevat o.m.: J.-F. Gilmont 'La bibliologie, pourquoi?', J.-M. Horemans 'Le Musée de l'Imprimerie' [K.B. Brussel], J. Roegiers 'De Brabantse Omwenteling en het begin van de persvrijheid in België', F. Sartorius 'Les métiers du livre à Bruxelles durant les années 1860-1880, une voie inexplorée', L. Simons 'Een pionier van het Vlaamse boek: Leo J. Kryn (1878-1940)' en E. van Balberghe 'Un catalogue d'un cabinet de lecture anversois du début du XIXe siècle'.

In de *Nieuwe uitgave* (1988) zijn dat: Elly Cockx-Indestege 'Over "bibliofiele" uitgaven, privé-persen en marginale drukkers', Georges Colin 'La véritable histoire de Lancelot de Casteau' [een Luiks kookboek uit 1604], Albert Derolez 'Normalisering in de handschriftenkunde: waarom?', Léon Gilissen 'Qu'est-ce que la codicologie?', Dirk van de Auweele 'Het advies van Lodewijk van Schore over het huwelijk van Hendrik VIII en Catharina van Aragon (1534)' [NK 3860] en Amber Verrycken 'De *Mensa philosophica*, een bestseller uit de incunabeltijd'.

Niet alleen bibliografen betreuren de afwezigheid van een doorlopende paginering... Voor (Belgische) verzamelaars en andere boekenkenners is het *Repertorium* echter nu al een nuttig en aantrekkelijk vademecum.

Marcus de Schepper

***Manuel de catalogage automatisé des livres anciens en format Intermarc.* - Paris: Bibliothèque nationale, 1987. - [10], 77 p.: co., facsim.; 30 cm.- (Etudes, guides et inventaires 6). - ISBN 2-7177-1757-9; ISSN 0761-3385. FF 150,-. *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque nationale. Anonymes. XVIe-XVIIIe siècles.* - Paris: Bibliothèque nationale, 1986. - 9 microfiches de 270 images, 148×105 mm et 13 pages d'introduction, présentées sous pochette cartonnée illustrée 16×25 cm. - ISBN 2-7177-1756-0. FF 200,-.**

Het is geen toeval dat de publikatie van een handleiding voor het catalogiseren van oude drukken en (een begin van) de catalogus van anonieme werken van de zestiende tot en met de achttiende eeuw, berustend in de Bibliothèque nationale te Parijs, samenvalt. In beide publikaties wordt het trouwens benadrukt door Marie-Louise Bossuat, directeur van het departement 'Livres imprimés' en toegelicht door Odile Gantier, hoofdconservator en verantwoordelijke van de dienst 'Inventaire général du Département des Livres imprimés'. Nu het bibliotheekwerk in al zijn aspecten geautomatiseerd wordt, drong een handleiding zich op. Wat het oude boek betreft, kregen in Parijs de lang verwachte anoniemen voorrang. Hoezeer hebben wij bij de dagelijkse arbeid in bibliotheken het gemis aan anonieme titels in de 231 banden tellende *Catalogue général des livres imprimés* niet betreurd! Welnu, ze zijn in aantocht. Maar keren wij eerst terug naar de handleiding.

Ontstaan uit de samenwerking van drie diensten in de BN (nl. Centre de coordination bibliographique et technique, Service informatique et organisation en Service d'Inventaire général du Département des Livres imprimés) mag zij wel als voorbeeld staan van vruchtbare samenwerking binnen één bibliotheek. Wijselijk is voor de internationale norm ISBD (A) gekozen; zij werd vooraf op haar deugdelijkheid getest en onderging enkele wijzigingen vooraleer het werk definitief werd aangevat. Een onrechtstreeks gevolg van deze aanpassing was dat het resultaat een uitstekend werkdocument vormde voor de normalisatiecommissie, belast met het opstellen van een nationale norm voor de catalografie van oude drukken. Het resultaat hiervan, *Catalogage des monographies anciennes*, door AFNOR (Association française de normalisation) te Parijs in 1986 gepubliceerd, wijkt slechts op enkele punten van de hier te bespreken handleiding af. Anderzijds leunt het Afnorhandboek zeer sterk aan bij de internationale norm.

De *Manuel* beantwoordt aan een tweevoudig doel: beschrijvingsregels toepasselijk op oude drukken samen met de concrete instructies voor de invoer in de machine. Het Intermarcformat, door middel waarvan de gegevens elektronisch kunnen worden verwerkt, wordt in de BN gebruikt voor de courante publikaties en de lopende nationale bibliografie. De opdracht bestond er bijgevolg in Intermarc aan te passen voor de behandeling van oude drukken.

Het opmerkelijke in deze handleiding is dan ook de gezamenlijke presentatie van de regels voor titelbeschrijving en de instructies voor de invoer. Dit bevordert ongetwijfeld het handig gebruik ervan, maar het heeft wel geleid tot een soms verregaande beknotting van de regels én instructies. De oorspronkelijke nummering van de ISBD-velden werd gelukkig bewaard, met uitzondering van veld 2 dat niet aan het editieveld beantwoordt (zie verder). De *Manuel* is in drie hoofdstukken verdeeld: 1 Gecodeerde informatie in het vast veld, 2 Titelbeschrijving (ISBD-blok), 3 Hoofdwoorden, verwijzingen, onderdeelbeschrijvingen. Zoals ik het onlangs deed bij de bespreking van de Nederlandse STCN-handleiding (zie Kroniek van het gedrukte boek in de Nederlanden 15, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 60, 1989, nr. 1309) zal ik in hoofdzaak datgene ter sprake brengen wat mij bijzonder gunstig òf minder gelukkig voorkomt.

Punt 1 bevat d.m.v. een code ingevoerde gegevens die het mogelijk maken selectief op te vragen en statistieken te leveren. Hiertoe behoort o.m. het land van publikatie waarvoor de *Manuel* de ISO-norm 3166 voorschrijft. In dit verband valt te vermelden hoe een probleem inherent aan een bepaalde collectie, kan worden opgelost. Wat bij voorbeeld met het grote aantal niet te determineren drukken uit Duitsland en Nederland? Antwoord: de eerste worden met dx, de tweede met nx aangegeven, een uitstekende formule om ongedetermineerde drukken niet op één grote hoop te gooien. Bij de taalaanduiding is er iets analoogs: de dialecten worden gedifferentieerd door de laatste letter van de betrokken taal door een d te vervangen (b.v. Picardisch: frd). De gecodeerde aanduiding van slechts drie genres, nl. ‘théâtre, vers, chansons’ - omdat slechts die drie ruim vertegenwoordigd zijn - lijkt op het eerste gezicht verrassend beperkt.

Punt 2 handelt over de eigenlijke titelbeschrijving. Niet onverwacht maar niettemin met genoegen stel ik vast dat de titel *verbatim* wordt overgenomen met inbegrip van auteurs- en editievermeldingen (245); er is dus geen artificiële transcriptie van de titel zoals de ISBD (A) dat in overeenstemming met alle ISBD's voorschrijft. De editievermelding wordt echter niet op conventionele manier in de daartoe voorbehouden tag (250) ingevoerd; hierin worden de edities met gelijke inhoud en gelijk jaar verder ondergeklasseerd (b.v. een titel, Parijs 1745 wordt gevolgd door eenzelfde titel, Rouen 1745). Zo'n ordening is natuurlijk evident logisch, maar daar bestaan andere middelen voor. In het impressum wordt onderscheid gemaakt tussen de elementen van de titelpagina of van elders, en de colofon, door de gegevens in twee verschillende tags in te voeren (260, 270), wat b.v. ook door het gebruik van ronde haakjes kon geschieden. Alleen de oorspronkelijke interpunctie wordt - en zeer strikt - gevolgd. In de subvelden van deze beide tags worden de genormaliseerde drukkers- en uitgeversplaatsen en -namen *verbatim* ingevoerd, zowel de reële als de fictieve; zij dienen om de registers samen te stellen. De elementen van de collatie (280) zijn eveneens in subvelden ingevoerd, ingeleid door vier verschillende codes. De annotaties komen alle in één tag (300),

in de orde van de velden. Een afzonderlijke tag (309) met subvelden is voorzien voor de bibliografische verwijzingen, zodat ondervraging op dit punt mogelijk is - een niet te verwaarlozen voordeel. De kenmerken van het exemplaar volgen, zoals het logisch hoort, op het boeknummer (090). Hier zijn ook inbegrepen de bijzonderheden die te maken hebben met de druk als zodanig, als daar zijn de drager, typografische varianten (niet te verwarren met de verschillende 'uitgaven' waarvoor een nieuwe beschrijving wordt opgemaakt). De exemplaarkenmerken zijn vrij uitgebreid: een pluspunt ten opzichte van de ISBD(A) die de vermelding van deze bijzonderheden wel voorziet maar tot nog toe geen extra aandacht aan concrete richtlijnen heeft besteed. De BN voorziet ter zake a bandbeschrijving en herkomstopgave, b andere bijzonderheden die betrekking hebben op toevoegingen van uiteenlopende aard (aantekeningen in hs., doorschoten ex., enz.) of die melding maken van wat ontbreekt. Al deze gegevens worden samen met het boeknummer, de bibliotheek en de speciale collectie in één tag, in verschillende subvelden ingevoerd. Dit gebeurt enerzijds gecodeerd om sortering en offline ondervraging mogelijk te maken, anderzijds voluit. Veel zal afhangen van de uitgebreidheid van de tag èn van het aantal karakteristieken van het exemplaar. In hoever deze laatste elementen genormaliseerde zoekelementen zijn, is niet duidelijk aangegeven.

Meerdelige werken krijgen een aparte behandeling in de *Manuel*, niet echter in de beschrijving; m.a.w. er wordt slechts één beschrijving opgemaakt ook voor die publikaties die een 'analytische' behandeling vergen. De niveaubeschrijvingstechniek wordt dus niet toegepast, waardoor dingen 'verloren' gaan. De verschillende werken, onder één gemeenschappelijke titel samengebracht ('recueil') maar meestal ook als zelfstandige publikatie te beschouwen, worden nochtans wel afzonderlijk beschreven. Consequent gebeurt dit echter ook weer niet: wanneer een andere zelfstandige, editie van dezelfde tekst voorhanden is, wordt alleen in de beschrijving hiervan in de annotatie vermeld dat die tekst ook in een andere editie is gepubliceerd. Deze handelwijze komt mij wat gebrekkig voor en strookt niet met de logica van elektronisch catalogiseren. De niet zelfstandige onderdelen krijgen een 'analytische' ingang waarop kan worden gezocht. Met dit alles is het evenwel niet duidelijk of en hoe de hiërarchische relatie tussen de verschillende delen van een geheel wordt uitgedrukt.

In punt 3 komt het hoofdwoord aan de orde. Dit aspect van catalogiseren heeft niets meer met internationale normen te maken; Frankrijk heeft hier, zoals ieder land, haar eigen normen. Wat in de *Manuel* 'titre uniforme' heet, is eigenaardig genoeg geen eenvormige titel zoals dit algemeen bekend is; de Fransen denken hierbij eerst en vooral aan de klassieke anoniemen en de Bijbel. Onze eenvormige titel, wiens functie er in bestaat onderscheiden edities en vertalingen van éénzelfde werk onder één noemer te groeperen, wordt in de Franse regels in het titelveld tussen stuurtekens (Fr.: pointeurs) geplaatst, waarop de sortering dan gebeurt. Deze 'titre de regroupement

choisi' valt bovendien niet altijd samen met de 'titre original' waarvoor een aparte tag (142) is voorzien. Waarom deze twee principieel niet als een en dezelfde titel en als eenvormige titel behandelen? Belangrijker lijkt mij de 'titre de forme' (143) of groepstitel met als functie bepaalde typen van publikaties te groeperen zoals abecedaria, costuymen, Mazarinades, traktaten, zonder dat de inhoud dezelfde is. Ik wil aannemen dat hier ook een plaats kunnen krijgen niet alleen ordonnanties, edicten, plakkaten, maar ook resoluties, instructies, octrooien, om slechts die typen in de kategorie overheidspublikaties te noemen. In de subvelden volgen de persoonsnamen, gebiedsaanduiding, corporatie en andere elementen. Analoog hieraan is de 'titre de contenu' (144) (zou men kunnen spreken van een inhoudstitel of een onderwerpstitel?) met als functie verschillende publikaties die over hetzelfde historisch of litterair gebeuren handelen en onder een conventionele benaming bekend zijn, te groeperen, b.v. 'Conjuration d'Amboise'. Deze groeps- en inhoudstitels komen mij als een erg belangrijk element in de automatische catalogisering voor; zij zullen voornamelijk in het licht van de te behandelen collectie moeten worden gezien.

Tot slot van het handboek volgen twee bijlagen met in de titelbeschrijving gebruikte afkortingen, functiecodes voor de auteurs (wat m.i. in de eigenlijke regels thuishoort) en een lijst met verkort geciteerde werken. Sommige titels hieruit zijn conform met de lijst van de Library of Congress (*Standard citations forms for rare book cataloging*. Prepared by Peter Van Wingen and Stephen Paul Davis, Washington, 1982), andere niet. Een bestaande lijst volgen en in dezelfde geest aanvullen met nieuwe titels verdient nochtans de voorkeur.

De catalogus van de anoniemen, 16de tot 18de eeuw, is in Frankrijk het eerste produkt van geautomatiseerd catalogiseren. Niet meteen in zijn geheel echter: er werd beslist om met ingang van 1987 elk jaar een deel (5000 titels) te publiceren, daarbij telkens de voorafgaande cumulerend. Niet in boekvorm maar onder de economischer vorm van microfiche.

Als anoniemen worden beschouwd: 1 de werken zonder auteur of met de auteursnaam enkel in de tekst zelf of in het privilege voorkomend (niet dus in de liminaria), 2 de werken onder een pseudoniem verschenen die geen patroniem zijn, 3 de werken waarvan de auteur schuilgaat achter initialen of een functie, ook wanneer die, geïdentificeerd, een opname in de reeks *Auteurs* hebben gekregen, 4 de werken met meer dan vijf auteurs. Dit is ongetwijfeld een duidelijk en juist standpunt. *Niet* opgenomen in deze reeks *Anonymes* zijn bepaalde categorieën, zoals overheidspublikaties en andere corporaties, liturgische boeken, periodieken en ten slotte de drukken in een

niet latijns of grieks alfabet. M.a.w. wij vinden er dus wel de gewone anoniemen, de klassieke anoniemen, de Bijbel. Dit is misschien begrijpelijk, niettemin te betreuren: begrijpelijk omdat de hoeveelheid overheidspublikaties zo enorm groot zal zijn en de liturgische werken een geheel eigen behandeling vergen, waardoor de onderneming het risico liep nooit voltooid te geraken! De elektronische verwerking zorgt ervoor dat zowel sorteringen als een gepubliceerd eindprodukt tot stand kunnen komen. Anderzijds zal de online ondervraging nog meer toegangen tot de verschillende elementen van de beschrijvingen verlenen. In de toekomst zullen deze in de bibliografische database van de Bibliothèque nationale, OPALE, worden opgenomen.

De beschrijving berust op autopsie en is zeer volledig: ze gebeurt op werkbladen. De invoer van de gegevens gebeurt echter buitenshuis! Tot het corpus van de catalogus behoren drie registers: 1 van secundaire titels (alle titels die geen hoofdtitel zijn) en reekstitels, 2 van auteurs in genormaliseerde naamsvorm (autoriteitenbestand) voor zover een anoniem werk aan een auteur kon toegeschreven worden, 3 van drukkers/boekverkopers, eveneens in genormaliseerde vorm, topografisch en alfabetisch.

Van de ca. 175.000 titels zijn er op 31 december 1986 5000 verschenen op vijf microfiches; elk der vier registers staat op een aparte (soms maar voor de helft gevulde) microfiche. Elke aflevering beslaat het hele alfabet: de veelsoortige verwijzingen, de genormaliseerde titels en het simultaan behandelen van inhoudelijk aan elkaar gerelateerde werken, dit alles brengt inderdaad mee dat vrijwel alle letters van het alfabet aan bod komen. Intussen is een eerste cumulatieve uitgave verschenen op 30 juni 1988: 18 microfiches; de prijs is nu FF 400, maar de kopers van de eerste schijf genieten het gunsttarief van FF 200 indien zij de 9 fiches van de eerste aflevering terugbezorgen.

Tot besluit. Dat dit handboek als het ware in functie van de catalogus van anoniemen is opgesteld, mag niet als een beperking worden gezien: de beschrijvingsregels voor werken zonder en met auteur(s) zijn wezenlijk dezelfde. Op het praktisch karakter ervan (beschrijvings- en invoerregels in één handleiding verwerkt) wees ik al. Het niet toepassen van de niveautechniek ligt vermoedelijk aan de mogelijkheden van het systeem, wat jammer is. Het niet opgeven van de vingerafdruk wekt misschien nog meer verbazing aangezien Parijs mee aan de wieg stond van deze identificatiemethode van oude drukken, die bovendien hoofdzakelijk in Franse publikaties wordt toegepast. Eén feit is zeker: zolang de databank van de ‘empreintes’ niet bestaat, is de stimulans om tijd en energie aan het opnemen ervan te besteden, minder groot - of wordt hij misschien als minder overtuigend ervaren? Deze twee laatste aanmerkingen mogen echter geenszins de grote theoretische waarde en praktische bruikbaarheid van dit handboek uit het oog doen verliezen. Aan te bevelen lectuur - en studie - voor elkeen die met catalogiseren van oude drukken te doen heeft.

Elly Cockx-Indestege

Boken i Finland. Utställning i Nationalmuseet i anledning av bokens jubileumsår 25.8 - 31.12.1988. Katalogen redigerad av Esko Häkli. - Helsingfors: Helsingfors Universitetsbibliotek [P.O. Box 312, 00171 Helsinki], 1988. - 271 p.; ill.; 25 cm. ISBN 951-45-4705-5.

In 1488 drukte Bartholomaeus Ghotan te Lübeck het *Missale Aboense*, de eerste op de Finse markt gerichte druk. Vijfhonderd jaar later werd dit herdacht met een grote tentoonstelling over 'Het Boek in Finland'. Naast enkele middeleeuwse boekbezitters uit het (Latijnse) kerkelijke milieu, komen (met de Lutheraanse Hervorming) ook de ijveraars voor de volkstaal aan bod. In 1642 verscheen niet alleen te Stockholm de eerste Finstalige Bijbel, doch werd ook voor het eerst op Finse bodem gedrukt, nl. te Åbo (Turku).

De Zweedse catalogus van de herdenkingstentoonstelling bevat, naast een ruime Engelse 'Summary', een reeks opstellen en de beschrijvingen van de getoonde boeken (er waren ook liturgische voorwerpen te zien). Een index ontbreekt, evenals de bibliotheeksignaturen van handschriften en drukken. De transcriptie van Latijnse eigendomsmerken is niet steeds foutloos (vb. pp. 184-5).

Er zijn enkele raakpunten met de Nederlanden. Zo is er een handschrift met een Latijnse Aristotelesvertaling van Willem van Moerbeke (p. 141) en een schooleditie (Aboae: J. Kämpe, 1732) van Vossius' *Elementa rhetorica* (niet in de 'Checklist of Vossius' works' in C.S.M. Rademaker, *Life and works of Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*, Assen 1981, p. 355-380). Hier weze ook nog vermeld dat in de schoolboekdrukkerij (én 'private press') van bisschop Johannes Gezelius (1615-1690) te Åbo in 1670 vijf Neolatijnse schooldrama's van de Haarlemse rector Cornelius Schonaeus (apart) verschenen (zie Hans van de Venne, 'Cornelius Schonaeus 1541-1611: a bibliography of his printed works', in *Humanistica Lovaniensia*, 34B (1985) 37-41, Pl. 91-95). De catalogus is degelijk verzorgd, met goede afbeeldingen (ook in kleur) en een fraai omslag: een blijvende herinnering.

Marcus de Schepper

***Bibliographie de l'Humanisme des anciens Pays-Bas.* Supplément 1970-1985 avec compléments à l'édition de A. Gerlo et H.D.L. Vervliet (Bruxelles 1972) sous la rédaction de Marcus de Schepper avec la collaboration de Chris L. Heesakkers, Bruxelles 1988, VI + 439 p. (Kon. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België - Wetenschappelijk Comité voor de Studie van het Humanisme in de Nederlanden). - BF 1.600.**

Zoals op de titelpagina gesteld, is dit werk bedoeld als supplement op het boek van A. Gerlo en H.D.L. Vervliet, *Bibliographie de l'Humanisme des Anciens Pays-Bas* (Bruxelles 1972). Het woord vooraf is dan ook zeer beknopt gehouden (anderhalve bladzijde) en verwijst voor de algemene beginselen naar de vorige publikatie. Wel worden enige aanpassingen aangekondigd: het gedeelte van de bibliografie dat aan het auteursrepertorium voorafgaat, slaat nu enkel op literatuur over het humanisme en de Neolatijnse letterkunde en op de Latijnse scholen (c.q. universiteiten); daartegenover begon de voorganger van dit werk met ‘une introduction bibliographique assez étendue, qui doit permettre au chercheur de situer l'Humanisme dans le contexte politique, social et culturel de l'histoire des Pays-Bas aux XVe, XVIe et XVIIe siècles’ (p. 8 aldaar). Aangezien die lijst selectief was, is de huidige beperking heilzaam in haar doelgerichtheid.

Het leeuweaandeel van deze bibliografie blijft natuurlijk het repertorium van humanisten en Neolatijnse dichters. Wat in het woord vooraf niet vermeld staat: de actuele lijst is niet dezelfde als in 1972. Wanneer men de namen van de eerste twee bladzijden thans (Aarle-Agricola) vergelijkt met het bestand op dezelfde oppervlakte in het vorige werk (Aa-Agricola), dan stelt men vast dat er acht nieuwe namen (c.q. verwijzingen) opgenomen zijn, zeven uit het vorige werk stammen en niet minder dan twaalf nu niet meer voorkomen: over de laatste auteurs is dus niets nieuws verschenen in de periode 1970-1985. Dat impliceert dat het onderhavige werk inderdaad allereerst een supplement is, dat zijn voorganger niet vervangt maar wel integendeel moet geraadpleegd worden in combinatie met de bibliografie uit 1972.

De bibliografie is vatbaar voor aanvullingen, wat gezien de veelheid van auteurs, de lengte van de behandelde periode en de diversiteit van in aanmerking komende secundaire literatuur wel niemand zal verbazen. Op het gebied waarmee ik het meest vertrouwd ben, de grens (of beter: de contactneming) tussen humanisme en literatuur in de volkstaal, noem ik enkele titels.

Van Cornelis van Ghistele worden zijn biografieën in MEW en NBW (telkens door M. Vinck-Van Caekenberghe, nr. 8582) meegedeeld, maar niet de uitvoerige studie van dezelfde auteur ‘Het leven van Cornelis van Ghistele, rederijker en humanist (1510/11-1573)’ in *Jaarboek De Fonteine* 1982-83, pp. 5-101. Ik was verbaasd bij Daniël Heinsius de facsimile van zijn belangrijkste

Nederlandstalige bundel niet aan te treffen: *Nederduytsche Poemata.* Faksimiledruck nach der Erstausgabe von 1616. Herausgegeben und eingeleitet von B. Becker-Cantarino, Bern-Frankfurt a.M. 1983 (Nachdrucke deutscher Literatur des 17. Jahrhunderts Bd. 31). De spelling 'Hoefnaeghel' (p. 273) is thans minder gebruikelijk; trouwens, in de vijf bijdragen over Joris Hoefnagel wordt zijn naam op deze laatste manier gespeld. Een Engelse versie van I. Veldmans artikel over het grafmonument te Heemskerck verscheen tevens als hoofdstuk in haar boek *Maarten van Heemskerck and Dutch humanism* (hier nr. 5890). Jacobus Kimedoncius (p. 291) wordt behandeld in P.H. van der Laan, *Gereformeerde Predikanten* '*ten Predickheeren*' *1580-1584*, Gent 1984. Van Marnix ontbreken *Den Byencorf der H. Roomsche Kercke.* Bloemlezing door W.A. Ornee en L. Strengholt, Zutphen 1974 (Klassiek Letterkundig Pantheon nr. 179) en de facsimile van *Het Boeck der Psalmen* naar de eerste uitgave bij Gillis van den Rade te Antwerpen in 1580, ingeleid door J. Sterck en A. den Besten, Antwerpen 1985 - of neemt men geen Nederlandstalige uitgaven op?

Het boek is goed geproduceerd met een heldere, evenwichtige typografie. Ook de auteursindex (drieëndertig bladzijden in drie kolommen) is ruim gezet, wat raadpleging vergemakkelijkt. De specialisten van de zestiende eeuw in het algemeen en van het humanisme in het bijzonder hebben reden dankbaar te zijn bij het verschijnen van dit werkinstrument.

Werner Waterschoot

Reynaert // de Vos. // Een seer ghenouchlicke ende vermakelicke historie: // in Franchoyse ende neder Duytsch. // Reynier le // Renard. // Histoire tresioyeuse & recreatiue, en Francois // & bas Alleman. // (houtsnede: Hofdagscene) // t'antvverpen. // By Christoffel Plantijn, inde gulden Passer. // Int Iaer M.D.LXVI. // Met Privilegie.
Facsimile-uitgave. Bruxelles: Editions Libro-Sciences, 1989.

Eind 1989 verscheen een facsimile-uitgave van genoemde Reynaertdruk. Dit boek werd uitgegeven door Editions Libro-Sciences te Brussel. Men heeft er een zeer bibliofiel boekje van proberen te maken. De oplage bedraagt 350 met de hand genummerde exemplaren, (in de prospectus was sprake van 375 exemplaren). De prijs van het boekje is BF 7000.

Het is een mooie, verzorgde facsimile. Gebonden in bazaanleder, de originele afmetingen nauwkeurig respecterend en de katernen zijn nauwkeurig en

correct genaaid volgens het origineel. De 43 illustraties, waarvan 40 verschillende, (3 illustraties zijn tweemaal afgedrukt), zijn erg goed overgekomen. De zeer fijne nuanceringen zijn in nagenoeg alle gevallen goed te zien. Een onzorgvuldige beïnkting tijdens het vervaardigen van een facsimile kan in dit soort gevallen veel schade veroorzaken. Enkele pagina's bevatten te veel vlekjes, ze zijn daardoor te grijs afgedrukt; door een zorgvuldige retouchering had men dit kunnen voorkomen.

Deze *Reynaert-de-vos* van Chr. Plantijn is een van de hoogtepunten in de zeer omvangrijke hoeveelheid uitgaven. Het origineel is een uiterst zeldzaam boekje. Er zijn slechts twee exemplaren bekend van deze druk, een exemplaar wordt bewaard in de Bayerische Staatsbibliothek te München, sign. Rar. 714 en een exemplaar te Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, sign. LP 3678 A. De oplage bedroeg waarschijnlijk 1600 exemplaren. Omdat het boekje in 1570, dus amper 4 jaar na het verschijnen, op de *Index Librorum Prohibitorum* werd geplaatst, - in opdracht van de Inquisitie gedrukt door Plantijn zelf! -, zal het wellicht versneld zeer zeldzaam zijn geworden.

Christoffel Plantijn had al eerder een Reynaert-druk gemaakt. In 1564 drukte hij in opdracht van Peter Keerberghen; *REYNAERT DE VOS*, *EEN SEER GHENVECHLIICKE ENDE VERMAKELIICKE Historie*, *met haer Moralisatien ende corte wtlegghinghen. Men Vindse te coope Tantwerpen*, *by Peeter Keerberghen*, *woonende op onser Vrouwenkerchof im gulden Cruys.* Deze druk is wellicht een groot succes geweest en derhalve besloot Plantijn binnen twee jaar zelf een Reinaert-druk te vervaardigen. In 1566 verscheen zijn geïllustreerde uitgave. De aantrekkelijkheid van het boekje wordt juist mede veroorzaakt door die illustraties. Ze werden getekend door de Parijzenaar Geoffroy Ballain en gesneden door Jehan de Gourmont. De illustraties werden alleen in deze druk gebruikt, daarna nooit meer. De omlijstingen van de illustraties zijn door Plantijn wel gebruikt in andere uitgaven, onder andere bij illustraties van emblematabundels.

Geheel perfect is deze facsimile niet. Misschien is het daarom ook beter slechts te spreken van een fotomechanische herdruk. De bibliofiele waarde wordt sterk gereduceerd door het feit dat er niet echt gesproken kan worden van een facsimile-uitgave. De schutbladen zijn niet in facsimile weergegeven, er is gekozen voor schutbladen van gemarmerd papier. De kleine, maar interessante herkomstvermelding: ‘Vendu 220 frs vente Magni Anvers 1892’ en de beschrijvings-verwijzing ‘Funck, 384’ (= M. Funck, *Le livre belge à gravures*, 1925) ontbreken derhalve. Juist omdat er zo weinig over de geschiedenis van dit boekje bekend is, is ieder spoor van belang en dient dan ook gerespecteerd te worden.

Hiermee heb ik impliciet aangegeven dat deze herdruk gebaseerd is op het exemplaar van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel. Dat dit inderdaad het geval is, wordt niet aangegeven. Dat dit echter wel het geval is kan eenvoudig opgemerkt worden als men beide bekende exemplaren vergelijkt. Blad A2r van het exemplaar uit München heeft nauwelijks marges, er is nog

juist geen sprake van tekstverlies en illustratie 19, afgedrukt in: *Dat XX. Capittel* heeft in het Münchense exemplaar geen 'papiervouw'.

Hoe fraai de facsimile ook is, de uitgever heeft met de uitgave, zoals die voor ons ligt mijns inziens een gebrekkig boek afgeleverd. Nergens wordt meegedeeld welk exemplaar ten grondslag ligt aan de facsimile en dat is toch wel een absoluut minimum. Een bibliografische beschrijving ontbreekt, een verantwoording is niet opgenomen. Het is een groot gemis dat het boekje geen inleiding bevat, ook een literatuuropgave ontbreekt geheel. Wil men iets meer weten over deze uitgave dan dient men diverse handboeken en artikelen te raadplegen. Sinds de schenking van deze zeldzame Reynaert-druk aan de Koninklijke Bibliotheek Albert I in 1969 door graaf Guillaume de Hemricourt de Grunne zijn er diverse studies aan dit boekje gewijd. Ook in de magistrale studies van Leon Voet over Christoffel Plantijn is een en ander over deze druk te vinden. In een beknopte inleiding hadden deze bevindingen opgenomen kunnen en moeten worden. De uitgever was op de hoogte van een recent verschenen artikel van ondergetekende in: *EX OFFICINA PLANTINIANA: studia in memoriam Christophori Plantini (ca. 1520-1589)*, ediderunt Marcus de Schepper & Francine de Nave, Antverpiae MCMLXXXIX, pp. 237-251. (De Gulden Passer 66-67 (1988-1989). Dit artikel, 'Over de door Plantijn gedrukte uitgaven van *REYNAERT DE VOS*, bevat een nagenoeg volledige literatuur-opgave.

In een inleiding hadden, naast de genoemde verantwoording e.d., de diverse mogelijke vragen naar aanleiding van dit boekje gesteld kunnen worden en eventueel van een antwoord voorzien. Het is bijvoorbeeld nog steeds niet duidelijk wat de 'positie' van dit boekje is in de reeks van Nederlandstalige uitgaven aan het begin van de gedrukte Reinaert-traditie. Na de incunabelen van 1479, een proza-versie van *Reinaerts Historie* gedrukt door G. Leeu te Gouda in 1487/1490, een geïllustreerde rijm-versie van *Reinaerts Historie*, gedrukt door G. Leeu te Antwerpen, is dit de vierde uitgave. In 1564 drukte Plantijn, zoals reeds hierboven gememoreerd is, een niet-geïllustreerde Nederlandstalige uitgave in opdracht van Peter Keerberghen. Het is niet waarschijnlijk dat er tussen 1487 en 1564/1566 géén drukken zijn verschenen. Maar hoe zagen deze drukken er uit, hoe was de tekst opgebouwd, was er sprake van illustraties? Dergelijke vragen hadden in een inleiding aan de orde gesteld kunnen worden.

Erwin Verzandvoort

Cronica. Ordo Sacerdotis. Acta HN. Three texts on the Family of Love edited with an introduction and summaries in English by Alastair Hamilton, Leiden: E.J. Brill, 1988, XXIII + 392 p. (Kerkhistorische Bijdragen XV, Documenta Anabaptistica Neerlandica VI). ISBN 90-04-08782-6. Fl. 150.

Met deze uitvoerige publikatie heeft Alastair Hamilton drie belangrijke zestiende-eeuwse teksten ontsloten. Het betreft hier drie geschriften die zeer relevant zijn voor de stichter van het Huis der Liefde, Hendrik Niclaes, voor zijn opvattingen en voor de geschiedenis van de sekte tijdens het leven van de profeet. De editeur is hiermee niet aan zijn proefstuk toe: zijn studie *The Family of Love* (1981) geldt als het beste actuele overzicht van deze moeilijk vatbare geestelijke beweging.

De teksten zijn enkel bewaard in twee handschriften in het bezit van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde die thans in de Leidse universiteitsbibliotheek berusten. Zij dateren uit het einde van de zestiende of het begin van de zeventiende eeuw. Het zijn dus afschriften van originelen die zelf te situeren zijn tussen 1573 en 1580. Het ene handschrift (actuele signatuur LK 620) bevat *Cronica* (160 tekstbladen), het tweede (LK 621) *Ordo sacerdotis* en *Acta HN* (150 bladen). Een eigenlijke beschrijving ervan ontbreekt. Wel worden de papiersoorten gespecificeerd (p. xviii), maar andere informatie is schaars. Zijn de perkamenten banden uit de tijd? De titelbladzijden die gereproduceerd worden, zijn geregleerd. Geldt dat ook voor de overige pagina's? Is er correctie uitgevoerd? Preciesheid zou goed passen bij de extreme zorg die aanbevolen wordt bij het verplicht regelmatig overschrijven van Niclaes' boodschap (p. 93). Het schrift verraadt een geoefende hand. Waarom zijn de marginalia (p. xxi noot 42) niet opgenomen? In de beknopte inleiding (xxiii p.) die de teksten karakteriseert en situeert, is op dit alles niet ingegaan. De uitgave is duidelijk bedoeld als historische bronnenpublikatie. Daarvan getuigt, naast het ontbreken van een codicologisch apparaat, ook de afwezigheid van een eigenlijke tekstverklaring: alleen is op p. 389 een 'Glossary' opgenomen met de Engelse vertaling van een beperkt aantal (39) termen. Voor de Nederlandstalige lezer is het Nederduits waarin deze teksten gesteld zijn, zeker niet onoverkomelijk: het is een consistent fonologisch systeem, dat men vanuit ons eigen taaleigen vlug kan ontcijferen. Elk hoofdstuk wordt trouwens voorafgegaan door een Engelstalige synopsis, steeds van hoge kwaliteit, en waarvan de lengte rechtstreeks evenredig is met het belang van het kapittel in kwestie.

Historisch gezien is de eerste tekst, de *Cronica*, de belangrijkste. Hij biedt een gedetailleerd overzicht van Niclaes' werkzaamheid, met grote aandacht voor de chronologie van de gebeurtenissen en met een overvloed van met name genoemde personages. In *De Gulden Passer* mag wel extra vermeld worden dat aan Christoffel Plantin geen geringe plaats in deze kroniek ingeruimd wordt. Deze passages zijn reeds geruime tijd bekend en verwerkt in de

Plantin-literatuur, het laatst in de artikels van Paul Valkema Blouw in *Quaerendo*, 16 (1986), maar in het geheel van de *Cronica* krijgen zij een nieuw aanzien: naast Niclaes' eigen familieleden en zijn eerste adept Hendrik Jansen van Barrefelt is Plantin (en in zijn spoor Augustijn van Hasselt) een van de voornaamste optredende figuren. Zijn portret is weinig geflatteerd, wel uit ergernis om de renegaat; de uitvoerigheid waarmee het geschetst wordt, erkent anderzijds Plantins belangrijke rol in de organisatie van het Huis der Liefde.

Maar uiteraard is het voornaamste personage in de *Cronica* Hendrik Niclaes zelf, de geïnspireerde 'Homo Novus'; zijn initialen worden hier nog anders geïnterpreteerd als 'Hillige Nature' (p. 9) en 'Helie Nazarenus, grote Prophetie' (p. 41); de naam van het Huis der Liefde zelf valt eigenaardig genoeg voor de eerste keer pas op p. 93. Dat Niclaes gekomen is om te voltooien wat Christus onvoltooid gelaten had en om het Godsrijk op aarde te vestigen wordt in het verhaal van de *Cronica* mede aangetoond door overeenkomsten die vertrouwde bijbelpassages tot voorafbeeldingen van Niclaes' eigen optreden maken. Net als Christus is Niclaes geboren in de voleinding der tijden (p. 6, vgl. Hebr. 1:2); zijn gesprek als jonge knaap met de Franciscanen (p. 14) is te vergelijken met het optreden van het kind Jezus te midden van de leraren (Luc. 2:46); ook hij is zijn ouders onderdanig (p. 21, vgl. Luc. 2:51); uit Emden moet hij vertrekken omdat zijn belagers over hem heimelijk raad (p. 59) gehouden hebben, net zoals het Sanhedrin over Christus (Matth. 26:3, Joh. 11:47). De *Cronica* is voorts een curieuze mengeling van visioenliteratuur, (geestelijke) (auto)biografie, familiegeschiedenis en een relaas over transacties tussen kooplieden en daaruit voortvloeiende ruzies. Typerend voor het sektarische milieu is een zeer groot wantrouwen tegenover de buitenwereld, naast een evenredig grote zekerheid van het eigen gelijk. De *Cronica* staat op naam van 'Daniël', een van de eerste drie ouderlingen van het Huis der Liefde. Maar de laatste vijf hoofdstukken zijn het werk van Niclaes zelf, wiens bemoeienissen met het voorgaande stuk, hetzij onder de vorm van een supervisie, hetzij door materiaal ter beschikking te stellen, niet worden betwijfeld.

Van de *Ordo Sacerdotis* wordt in de tekst zelf geen auteur genoemd. Het is dan ook de meest compromitterende tekst van alle drie, die nooit buiten het Huis der Liefde bekend geworden is, en terecht: hij zou de tegenstanders het bewijs geleverd hebben dat Niclaes een eigen kerk wilde stichten, met eigen hiërarchie, eigen wetten en zelfs een eigen kalender! Niclaes was daarbij niet afkerig van enig decorum: voor de priesters waren speciale gewaden voorzien (p. 243, 266) en de bisschoppen zouden hoed en staf voeren (p. 231). Alweer treffen financiële voorzieningen onder de vorm van tienden (p. 249) en bij sterfgevallen (het bezit van een priester gaat niet naar zijn familie, maar naar de profeet, p. 286).

De *Acta HN*, op naam van de ouderling 'Zacharias', overlappen grotendeels de *Cronica.* De *Acta* zijn korter, geven op sommige plaatsen meer details,

maar bieden, globaal bekeken, toch minder informatie.

Cronica en *Acta HN* beklemtonen hun aanspraak op waarachtigheid door een kroniekachtige aanpak: ik vermeldde reeds de zorg die besteed wordt aan de chronologie; hierbij horen ook de stereotiepe, haast letterlijke hernemingen waarmee de regeringsperiode van een keizer als referentiepunt in de tijd vermeld wordt: p. 9 (Maximiliaan I), p. 22 (Karel V), p. 60 (Ferdinand I), p. 80 (Maximiliaan II). Op het einde van het voorlaatste kapittel der *Acta HN* (p. 385) wordt verwezen naar de *Cronica* op een manier zoals we die kennen uit de bijbelse boeken der Kronieken (2 Kron. 16:11, 20:34, 27:7 e.v.). Was de *Acta HN* een ondersteunende rol tegenover de *Cronica* toegewezen, net zoals dit het geval was met de bijbelse kronieken tegenover de boeken der Koningen?

Commentaar beperkt zich tot het hoogstnoodzakelijke. Wanneer de tekst een zeer eenzijdige en dus vermoedelijk onjuiste voorstelling van de feiten geeft, wordt die in voetnoot gerelativeerd (p. 47, 67). Ook over personen die in de tekst ter sprake komen, wordt in voetnoot literatuur verstrekt. Indien zij enkel met hun initialen aangeduid worden (p. 42), worden die aangevuld. De synopsis die aan elk kapittel voorafgaat, vat dit doorgaans zeer overzichtelijk en precies samen. Slechts één opmerking hierbij: 'They were shown where Jeremiah had hidden the true tabernacle *or* [Cursivering van mij, W.W.] altar of the burnt offering' (p. 363) is niet correct: de ouderlingen zagen de plaats waar Jeremia de tent, de ark én het reukofferaltaar (vgl. 2 Macch. 2:5) verborgen had (p. 373).

Het boek sluit met naam- en zaakregisters. De typografische afwerking is zeer verzorgd.

Deze knappe uitgave stelt op een zeer doelmatige wijze drie kapitale teksten van het Huis der Liefde ter beschikking van de specialisten der zestiende eeuw. Men kan enkel hopen dat dit voortreffelijk werkinstrument ten volle zal benut worden, zowel om het Huis der Liefde als zodanig te leren kennen als om zijn invloed in het toenmalige geestesleven na te speuren.

Werner Waterschoot

Marie-Thérèse Lenger, *Les éditions anciennes de la République de Bodin conservées dans les bibliothèques belges.* - Bruxelles: Emile Van Balberghe (Vautierstraat 4, B-1040 Brussel), 1983. - 51 p.; 24 cm. (Documenta et Opuscula, 2). BF 350.
Ead., *Les éditions anciennes de la Démonomanie des sorciers de Bodin conservées dans les bibliothèques belges.* - Ibidem, 1985. - 49 p.; 24 cm. (Documenta et Opuscula, 3). BF 380.

Ead. *L'édition de Paris 1598 de la Démonomanie des sorciers de Bodin.* - Ibidem, 1987. - 25 p.; 24 cm. (Documenta et Opuscula, 4). BF 200.
Ead. *Les éditions anciennes de Bodin dans la bibliothèque de Charles Van Hulthem.* - Ibidem, 1988. - 65 p.; 24 cm. (Documenta et Opuscula, 9). BF 450.

Dr. M.-Th. Lenger, directeur van de Bibliotheca Belgica (-aan haar danken wij de handige herdruk in boekvorm uit 1964) en docent aan het 'Séminaire de bibliographie historique' van de 'Université de l'Etat à Mons' heeft reeds eerder de analytische bibliografie aangewezen als hulpmiddel voor de ideeëngeschiedenis. In 1973 publiceerde zij *Contribution à la bibliographie des éditions anciennes (XVIe et XVIIe siècles) des oeuvres de Machiavel. Catalogue critique des exemplaires conservés dans les bibliothèques belges.* Op een even voorbeeldige wijze heeft zij in de smaakvol verzorgde reeks *Documenta et Opuscula* enkele resultaten gepubliceerd van haar bibliografische studie van de Franse Renaissancefilosoof Jean Bodin (gest. 1596). Haar doorgedreven detailonderzoek van in België bewaarde exemplaren heeft nieuw feitenmateriaal opgeleverd zowel voor tekst-, druk- en waarderingsgeschiedenis van de auteur, als ivoor de (inter)nationale boek- en bibliotheekgeschiedenis (verhouding van drukken, boekbanden, provenances).

De eerste twee studies leveren een stemma op van de uitgaven/oplagen van de Franse en Latijnse versies van twee hoofdwerken. In het derde deeltje gaat zij dieper in op de uitgavegeschiedenis van een welbepaalde druk (door Estienne Prévosteau te Parijs) die door vier uitgevers (drie Parijse én een te Tours) op de markt werd gebracht; hier vermeldt zij alle haar bekende exemplaren, ook buiten België. De meest recente studie concentreert zich op de basiscollectie van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek: de omvangrijke verzameling van Karel van Hulthem (1764-1832). Hij bezat niet minder dan zestien uitgaven vóór 1700 van Bodin, waaronder zesmaal een 'editio princeps'. De beschrijving verwijst ook naar andere exemplaren in Belgische bibliotheken.

De vier studies bevatten goede registers, inz. van provenances. Bijzonder nuttig zijn de talrijke afbeeldingen van titelpagina's (waarom toch niet alle?) én van een aantal ex-librissen van Van Hulthem e.a. Dit alles verdient waardering en vooral navolging!

Graag signaleren wij hier enkele (recente) aanvullingen, waarvan vooral de eerste een interessante Belgische provenance draagt.

- *Ad I* (1983): een tweede exemplaar van *LAT 6 (De Republica*, Frankfort 1609) in: Leuven, Universiteitsbibliotheek, CaaA 210; in een bruin lederen band met het vergulde wapen van de 'INCLYTA NATIO GERMANICA 1662' en op het titelblad in hs. 'Ex Munificentia Ill^{mi} DD. Ottonis Wilhelmi Comitis de Bronck =/horst et Gronsfeldt tempore directoratus Ill^{mi} DD. Comitis / de Sprinzenstein / Stabili [andere hand] / Bibliothecae

Germanorum / apud Lovanienses / Anno 1662'.
- *Ad II*(1985): een vierde exemplaar van *LAT 2 (De magorum daemonomania*, Frankfort 1590; ill. 13) in: Leuven, Bibliotheek van de Faculteit der Godgeleerdheid van de KUL, P 133.4 / BODI Mago [niet gezien]
- *Ad IV*(1988): een zesde exemplaar van *15 (Tractatus de augmento et decremento auri et argenti* in *De monetis*, *et re numaria*, *libri duo*, ed. Renerus BUDELIUS Ruremundanus, Keulen 1591; ill. 23-24) in: Leuven, Universiteitsbibliotheek, CaaA 469; in een 18de-eeuwse lederen band, met bibliotheekstempel en -vignet ('Seminarii Culemburgensis S.J.' en 'Bibl. Coll. Noviom. S.J.'), maar vooral met op het titelblad van het tweede deel (ooit apart bewaard?) in hs. 'Pauli Terhaarij, amstelodamaei'; [zie over deze rhetorica-professor en Latijns dichter (1625/6-1667): D.E. RHODES, 'A Dutch seventeenth-century book-collector: Paulus Terhaarius', *Quaerendo*, 6 (1976) 347-351; dit boek niet bij Rhodes].

Marcus de Schepper

Anshelmus Faust, *Beschrijvinghe ende onderwijsinghe ter discreter ende vermaerder consten des boeckbinders handwerck. Prescription et enseignement de la discrète et fameuse science de la manifacture des relieurs de livres*; édité avec une introduction et des notes par Georges Colin. Bruxelles: Bibliotheca Wittockiana & Fl. Tulkens, 1987 (Studia Bibliothecae Wittockianae 2). BF. 2.600.

Het werk dat de h. G. Colin uitgegeven heeft, is een merkwaardig geval. De auteur ervan, Anshelmus Faust, was een te Antwerpen gevestigde Duitse boekbinder. Op 13 februari 1612 droeg hij zijn *Beschrijvinghe/Prescription* op aan de monniken van de St.-Bernardusabdij. De tweetalige versie was verantwoord omdat een aantal kloosterlingen (onder wie een van de drie met name genoemde ambtsdragers van de abdij) uit het Franstalige deel van de Nederlanden stamde. De datering van het werk toont zijn belang aan: men kent slechts één oudere handleiding die, zoals dit boek, exclusief aan het boekbinden gewijd is, en dan nog uit een heel andere cultuursfeer: het Moorse Spanje. Het gildeverband, waarbinnen het boekbindersambacht uitgeoefend werd, stimuleerde trouwens niet tot het via de druk beschikbaar stellen van de praktisch verworven kennis: het oudst gedrukte handboek op dit gebied, het werk van J.G. Zeidler, dateert pas uit 1708.

Er was dus alle reden om dit zeldzame stuk uit te geven. Laat ik alvast stellen

dat G. Colin zich met grote accuratesse van deze niet eenvoudige taak gekweten heeft (de moeilijkheden van deze onderneming komen hierna aan de orde). De editeur heeft vooreerst alle gegevens aangaande Faust opgezocht. Het materiaal was schaars, maar de verwerking exhaustief: niet alleen heeft Colin zeer zeldzame literatuur kunnen raadplegen (p. 13, noten 15 en 17) maar ook werd archiefonderzoek ingeschakeld (p. 13, noot 14). Uit de boekhouding van Plantin bleek dat Faust, vermoedelijk na zijn Antwerps verblijf, te Diest woonde, maar daarna is men zijn spoor bijster; is hij naar Duitsland teruggekeerd?

Na een korte inhoudsopgave van het werk komt de band van Fausts handschrift uitvoerig ter sprake. Dat is verantwoord om twee redenen: vooreerst is de band een specimen van een zeldzame tweelingband, d.w.z. de Nederlandse en Franse versie verhouden zich tot elkaar als Siamese tweelingen met een gemeenschappelijk plat, waarbij de rug van het ene deel automatisch naast de holle snede van het andere zichtbaar is; er zijn dus drie platten (twee aan de buitenzijden, één gemeenschappelijk) en twee ruggen. Een tweede reden voor de uitvoerige behandeling van dit aspect ligt hierin: het zijn halve banden met leren ruggen en perkamenten platten - en Faust verwijst er in zijn tekst expliciet naar als model bij de behandeling van dit type van bindwerk. De grote zorgvuldigheid waarmee de beschrijving van de band ondernomen is, heeft er toe geleid dat niet minder dan drie verbeteringen aan de vorige beschrijving, die van Denucé in zijn catalogus van de handschriften in het Museum Plantin-Moretus, konden worden aangebracht (p. 15, noten 18, 20, 21).

Van belang zijn de ‘Aspects linguistiques’ (p. 29). Faust heeft zijn tekst blijkens het woord vooraf eerst in zijn moedertaal, het Duits, geschreven en die daarna laten vertalen in het Nederlands en het Frans. Aangaande de Nederlandse vertaling had wijlen Lode van den Branden de editeur er op gewezen dat de vertaler het bindersambacht niet of nauwelijks moet hebben gekend. Hij moet een Brabander geweest zijn: Colin geeft (p. 30) een lijst van typisch Brabantse dialectvormen; daarbij hoort ook wel ‘onder halff’ (p. 51) voor ‘anderhalf’. De vertaler zou vrij goed Duits gekend hebben (p. 30). Meer problemen had de auteur van de Franse versie. Colin ziet in hem een vermoedelijke Antwerpenaar, mogelijk identiek (p. 30) met de voornoemde auteur van de Nederlandse tekst. In elk geval hanteert hij provincialismen en archaïsmen, neemt hij Nederlandse woorden, waarvan hij het Franse equivalent niet kent, klakkeloos over of geeft hij Nederlandse woorden een Frans tintje (‘bandelettes’ voor ‘nerfs’, p. 32); zijn syntaxis is weinig orthodox (op dit aspect van het werk ga ik hierna nog uitvoeriger in). Een logisch gevolg hiervan is dat na de eigenlijke tekstuitgave een ‘Interprétation’ toegevoegd werd om de Franse tekst te verduidelijken. De ontstaansgeschiedenis van de twee versies heeft Colin tot het juiste besluit geleid dat de Nederlandse tekst rechtstreeks uit het Duits vertaald is, terwijl de Franse versie op de Nederlandse

teruggaat. In dubio wordt dientengevolge aan de Nederlandse tekst de voorrang toegekend.

De inleiding, zoals die tot hier toe geschetst is, vormt zonder twijfel een conscientieus opgezet en knap uitgewerkt geheel. Zij vergt van de lezer wel onafgebroken aandacht.

Vooraleer enig commentaar te leveren op transcriptie en aantekeningen ga ik nog even in op het probleem van de teksttraditie. Zoals Faust zelf in de opdracht van zijn werk stelde, had hij het Duitse origineel in het Nederlands en Frans laten vertalen. De bewaarde Nederlandse versie is een gekalligrafeerd netschrift. Dit betekent: van het Duits is zonder twijfel eerst een vertaling in het klad gemaakt, die daarna overgeschreven werd in de vorm die thans voor ons ligt. Wat hierbij als eerste kenmerk van de kopiist opvalt, is zijn slordigheid. Ik citeer uit het begin van de opdracht:

> Hoe wel ick soo langhe by mynen heeren verkeert hebbe ende geheconverseert, soo heb ick altoos ghesien dat myn Eerw. heeren Michaelis Gobau groote lieffde tot de Eerloffelycke Conste des boeckbinders handwerckx ghehadt heeft... (p. 47).

Heeft hier contaminatie plaats gehad? Of is een stuk tekst weggevallen? ‘Eerw. heeren’ is aanvankelijk genitief enkelvoud van het zwak verbogen ‘heere’ geweest, waarmee de Latijnse genitief ‘Michaelis’ trouwens overeenstemde; ‘groote lieffde’ fungeerde dan wel oorspronkelijk als onderwerp van de zin - maar dat is thans totaal omgebogen; ‘myn... Gobau’ moet nu als onderwerp dienst doen (ondanks de onaangepaste uitgangen) en de ‘groote lieffde’ is lijdend voorwerp. We lezen verder:

> ... hoewel noch soo heeft myn Eerw. heer Gobau der selver cunste ghenoech bewesen heeft die ick ghesien heb, de welcke my wel behaecht hebben (p. 47).

Colin leidt hieruit af dat Gobau ‘semble avoir pratiqué la reliure’ (p. 10), maar het is duidelijk dat na ‘der selver cunste’ (een datief-constructie) het lijdend voorwerp weggevallen is, een woord in het meervoud, zoals de laatste relatiefzin aanduidt, en dat iets in de trant van ‘eerbetuigingen, blijken van waardering’ moet geweest zijn. Ik zou hieruit niet durven afleiden dat de betrokkene zelf boeken inbond. Tot zover een eerste kennismaking met de Nederlandse vertaler.

Wenden wij ons nu tot zijn collega, de auteur van de Franse versie (dat het hier om twee afzonderlijke individuen gaat zal hierna blijken). Dat is een heel ander type. Deze man is niet slordig, maar slechts ten dele tegen zijn taak opgewassen: hij heeft ooit Frans geleerd (hij bezit een algemene woordenschat - geen technische - en zijn kennis van de morfologie is exact) maar hij heeft die taal vermoedelijk nooit gesproken: zijn zinsbouw is ontzettend en wat hij met de Nederlandse scheidbare werkwoorden uithaalt is bepaald frustrerend (‘uitwassen'’ wordt ‘laver dehors’, ‘opleggen’ is ‘mettre en haut’). De Franse vertaler werkt duidelijk met een woordenboek: hij vertaalt angstvallig letterlijk, dikwijls zelfs met behoud van de Nederlandse volgorde (‘Prennez

bon brun brésil esclats' voor 'Neemt goede bruyn bresilie spaenderen', p. 102). Vermoedelijk houdt hij zich zo strikt aan zijn Nederlands origineel omdat het onderwerp en de vaktaal hem vreemd waren. Ik kan mij voorstellen dat voor een twintigste-eeuwse Franstalige het lezen van dit soort Frans een kwelling des geestes moet zijn - zo het al verstaanbaar is: soms moet men Belgisch-tweetalig zijn en het Nederlandse origineel in gedachte houden om te willen verstaan wat er staat.

Wat nu, naast de hierboven omschreven habitus, m.i. bewijst dat de Franse vertaler niet identiek is met zijn collega voor het Nederlands, is een tekstkritisch criterium: de Franse vertaling is gemaakt op basis van het Nederlands netschrift, niet op basis van het verloren gegane klad. Een aantal fouten in de Franse vertaling gaan terug op fouten of verkeerde lezingen in de huidige Nederlandse versie. Had eenzelfde auteur beide vertalingen gefabriceerd, zou hij hierin zeker niet gezondigd hebben. Dat begint al in de ondertitel. Volgens de Nederlandse versie zal men in het onderhavige werk naast het eigenlijke boekbinden vernemen 'Soo oock menigherley coleuren van verwen te ende te maecken, etc.', in het Frans 'Aussy plusieurs sortes et couleurs et tainctures comme on les fera, etc.' De - alweer slordige - Nederlandse bewerker laat een werkwoord weg na het eerste 'te', mogelijk 'onderscheiden' of iets dergelijks. De Franse vertaler weet evenmin als wij wat er gestaan heeft en past de formulering aan in functie van het enige bewaarde werkwoord (p. 42). Elders staat in het Nederlands 'vouben' (= vouwbeen) met 'un b de forme bizarre' (p. 59, noot 32) dat wordt in het Frans 'plij' (= pli, uit 'vouken': p. 58, noot 62); 'gheset' voor 'gheseyt' (p. 67, noot 47) wordt 'je.. ay mis' (p. 66); 'oft' (gelezen als 'op', p. 104, noot 313b) wordt 'sur'. Een zeer overtuigend bewijs komt voor op p. 104/105: in het Nederlands staat 'Kaket dan oock met wat lym water oft wit van een ey'; dat was voor de Franse vertaler ondoorzichtig, hij nam het woord onvertaald over als 'Kaket alors aussy avec un peu eaue de colle ou blanc d'un oeuff'. De editeur dacht aan een nevenvorm van 'Kook het' (ook p. 31), maar deze conjectuur lijkt mij foutief: in het klad moet er gestaan hebben 'Maket' - men vergelijke een zelfde formulering in het onmiddellijk volgende recept en in het eerste op p. 107.

Ik heb enkele opmerkingen bij de transcriptie van de tekst: op p. 47, r. 12 'met wenschinghe eene goeden ende ghelucksalighen nieuwen jaer': vergelijking met de foto op p. 45 leert dat er 'eens' staat, wat trouwens grammaticaal vereist is; p. 60, r. 6 van onderen en p. 61, r. 2 van onderen 'Probatian': er staat 'Probatiavi', een mislukt perfectum, zie het volgende geval; p. 113, r. 11 'Probati': de foto ernaast bewijst dat er 'Probavi' staat, de correcte vorm van 'Ik heb het beproefd'. Zintekens zijn door de editeur aangebracht. In twee gevallen zou ik die anders plaatsen: p. 55, r. 17 'dat het water te sterck oft te swack, waer soo dat...': hier zou de komma beter na het volgende woord 'waer' staan; p. 75, r. 10 'soo slaet voor dry oft vier bladeren om en vouwen, die recht in midden deur steeckt dan met den elssen': beter ware 'soo slaet... en vouwen die recht in midden deur, steeckt dan...'.

Voor de lezer, die zich door de Nederlandse en - nog erger - door de Franse versie heeft heengeworsteld, betekent de 'Interprétation' een verademing: met grote kennis van zaken weet Colin de tekst verstaanbaar te maken, aan te vullen en zo nodig te specificeren (p. 127, noot 41). Ik aarzel niet te zeggen dat ook voor een goed begrip van de Nederlandse tekst de lectuur van de 'Interprétation' onontbeerlijk is. Ik heb slechts één opmerking hierbij. Wanneer het papier na het stijfselbad te drogen gehangen is, zegt Faust: 'Als het nu wel drooghe is, soo stootet op malcanderen, vanden eerste coord tot de leste. Ende ghij meucht oock wel op de letteren letten oft die recht op malcanderen comen' (p. 55). Colin interpreteert: 'Quand les feuilles sont sèches, mettez-les les unes sur les autres, de la première corde à la dernière. Veillez que les textes se superposent bien' (p. 117) met als noot 10 aldaar 'La mise en page de tous les feuillets doit se superposer, même si les marges diffèrent'. Ik meen dat hier geen sprake is van mise en page, maar wel van signaturen: Faust waarschuwt gewoon dat men bij de reconstructie van de katernen de signaturen (en custoden?) in de gaten moet houden; het woord 'letteren' sluit trouwens beter aan bij het begrip signatuur dan bij het zoveel ruimere 'textes'.

De uiterlijke vorm van het boek is zeer fraai: groot formaat, elegante band, kwistig gebruik van papier, ruime marges, veel en goede foto's (vooral de rubbings op p. 22-23 zijn merkwaardig scherp). Wat wel hinderlijk is in de lay-out (maar misschien meer voor de recensent dan voor de lezer): de bladzijden met titels of foto's zijn niet genummerd, zodat men o.a. tussen p. 36 en p. 50 geen enkel ander paginanummer aantreft.

De produktie van dit mooie boek is een hele prestatie. Laat ik nog eens herinneren aan de hybridische situatie: de oorspronkelijke Duitse tekst van Faust richtte zich tot de beginnende vakman (p. 14); die tekst is niet bewaard gebleven, wel een Nederlandse versie van een slordige kopiist met kennis van boekbinden; daarnaast is er een Franse tekst die zich angstvallig bij zijn Nederlandse bron aansluit, maar dikwijls geen blijf weet met technische termen. Het is geen geringe verdienste van de h. Colin geweest klaarheid te hebben gebracht in deze complexe materie en de tekst te hebben uitgegeven en gecommentarieerd met grote deskundigheid.

Werner Waterschoot

***Briefwisseling van Hugo Grotius. Twaalfde deel: 1641* uitgegeven door Paula P. Witkam, - Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1986. - XVIII, 839 p.; 28 cm. (Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Grote Serie, 197). - ISBN 90-232-2235-0. Fl. 420.**

Hugo de Groot (1583-1645) is als jurist, politicus, theoloog en literator een der coryfeeën van de zeventiende-eeuwse Respublica litteraria. Zijn correspondentie benadert in omvang die van Erasmus en Justus Lipsius. Een geannoteerde, volledige (chronologische) uitgave werd begonnen door P.C. Molhuysen (dl. I 1928) en nadert thans haar voltooiing door het Grotius-Instituut van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (gevestigd in de Haagse Koninklijke Bibliotheek). Achtereenvolgens werd zij bezorgd door B.L. Meulenbroek en Paula P. Witkam. Het hier besproken deel XII is helaas het laatste dat deze voortreffelijke filologe heeft geredigeerd - zij verliet ons in februari 1985.

Net als de vorige elf delen is ook deze band weer van belang voor de studie van politiek, diplomatie en geleerdengeschiedenis in de eerste helft van de zeventiende eeuw; evenzeer ook voor de biografie van Grotius en zijn omgeving en voor de publikatiegeschiedenis van diens werk. Deel XII bevat brieven 4992-5531 (541 stuks waarvan 306 onuitgegeven!) en 43 bijlagen, naast de onontbeerlijke registers. Ruim veertig correspondenten komen aan bod, inz. Nicolaas van Reigersberch (74), C. Marin(i) (49), Willem de Groot (48), P. Spiring Silvercrona (44) en G. Keller (36).

In 1641 was Grotius nog steeds in Zweedse diplomatieke dienst te Parijs. Dat beheerst het overgrote deel van zijn dagen. De overgevoeligheid voor zijn diplomatieke status als koninklijk ambassadeur neemt soms groteske allures aan: zo verbrandde hij brieven van C. Barlaeus en Vondel omdat dezen zich niet van de correcte titulatuur bedienden...

De brieven van en aan zijn broer Willem bevatten veel gegevens over de publikatiegeschiedenis van Grotius' werken (zie het register sub Blaeu pp. 786-7 en ook P. WITKAM, 'Double use of type matter in the print shop of Joannes and Cornelius Blaeu (1640-1)' in *Quaerendo,* 16, 1986, 63-65). Zijn omvangrijk programma werd, om commerciële redenen, door de gebroeders Blaeu vertraagd. Uit ongenoegen wendde De Groot zich dan tot de Parijse uitgever Cramoisy.

Ook in dit deel charmeert mij weer de figuur van een Willem de Groot (1597-1662), de trouwe zaakwaarnemer in het verre vaderland. Deze beminnelijke erudiete geest met een verfijnde literaire smaak verdient toch wel een eigen monografie. Daarvoor geef ik graag een plank herkauwende studies over zijn geniale, maar menselijk niet geheel gerijpte, oudere broer cadeau... Een van Willems typische toespelingen is niet geannoteerd: in brief 5200 (27 mei 1641) heeft hij het over 'in matrimonii nassam illaqueare [= strikken in de huwelijksfuik] *ut Baudius loqui solebat*'. Dat blijkt inderdaad een van Baudius' stokpaardjes te zijn geweest, getuige een brief van 17 maart 1610 aan Cornelis vander Myle (schoonzoon van Oldenbarnevelt): 'Interim si possem in nassam matrimonii illicere foeminum aliquod optime dotatum (...)

non aspernarer dona deorum'. Deze brief was o.m. gepubliceerd in Baudius' *Epistolarum centuriae duae* (Leiden 1615) als Ep. II 66 (citaat p. 468) en was ook recentelijk aan bod gekomen in de leuke compilatie *Dominici Baudii Amores* edente Petro Scriverio (Leiden 1638; citaat p. 103), een boekje naar Willems hart.

De teksten zijn voortreffelijk uitgegeven en geannoteerd. Even keurig verzorgd is de materiële presentatie: heldere druk en fraaie groen linnen band. Alleen de prijs is onbetamelijk hoog voor een overheidspublikatie.

Marcus de Schepper

Frank de Glas, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Werelbibliotheek en Ontwikkeling / De Arbeiderspers voor 1940*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1989. 336 p. ill.; fl. 49,50

Met dit werk promoveerde de auteur aan de Katholieke Universiteit Brabant te Tilburg. De twee uitgeverijen waarvan in de titel sprake vormen een interessant studieobject; beide gaan uit van dezelfde doelstelling, met name het verspreiden van het goede en goedkope boek onder een nieuw publiek; het is dan ook lonend, uitgaande van deze premisse, hun methodes en resultaten te vergelijken.

De auteur bakent allereerst zijn onderwerp af; hij start met een pleidooi voor een empirische literatuurwetenschap, voor literatuur als communicatie, waarbij aandacht gevraagd wordt voor mensen en instellingen die met geestelijke en stoffelijke produktie en verspreiding van literatuur te maken hebben. Om deze instellingen nader te omschrijven wordt een beroep gedaan op de Franse kunstsocioloog Pierre Bourdieu. Die beschouwt de produktie van kunst als de legitimering van bepaalde objecten als 'kunst'. Dit geloof ontstaat door de wisselwerking tussen instituties die betrokken zijn bij produktie, verspreiding en meningvorming inzake kunst en literatuur. Over de methode van uitgeverij-onderzoek bestaat weinig duidelijkheid: er is geen normatieve theorie over de werking daarvan. De auteur formuleert een aantal vragen, uitgaande van uitgeversgetuigenissen; hoe wordt de eigen hoedanigheid gedefinieerd tegenover andere uitgeverijen? Wat is de plaats van de uitgeverij in produktie en distributie van literatuur? Wat zijn de criteria voor de fondskeuze? Onder welke economische voorwaarden functioneert de uitgeverij? Binnen dit kader worden de Werelbibliotheek en Ontwikkeling/De Arbeiderspers op een parallelle wijze bestudeerd: eerst komt het bedrijfsas-

pect aan bod, dan de evolutie van het fonds, waarna concluderende beschouwingen volgen.

De oprichting van de Wereldbibliotheek in 1905 is het werk geweest van één man, Leo Simons, een overtuigd voorstander van volksontwikkeling. Zijn bedoeling was een serie goedkope boeken van zeer grote verscheidenheid aan te bieden. Aanvankelijk was de oudere literatuur sterk vertegenwoordigd: daarop was men geen auteursrechten verschuldigd. Het is daarbij niet gemakkelijk reeds produktieve fictie-auteurs aan te werven. De Wereldbibliotheek ondervond tegenkantingen van andere uitgevers om haar 'goedkope' politiek; de boekhandel was op zijn beurt weinig enthousiast om de rechtstreekse verkoop aan abonnees. Na 1920 kwam er een verschuiving van de oudere wereldliteratuur naar modern verhalend proza. Een tekort aan Noord-Nederlandse debutanten werd opgevangen door plaats in te ruimen voor Vlaamse auteurs (Ernest Claes zou met *De Witte* een steunpilaar van de uitgeverij worden) en voor vertaalde moderne letterkunde. Er werd ook propaganda in Vlaanderen gevoerd: inderdaad, in menige Vlaamse privé-bibliotheek uit het interbellum komt men de karakteristieke WB-uitgaven tegen! De titelproduktie was het hoogst in de jaren 1910-1914. Over de hele periode 1905-1938 lanceerde de Wereldbibliotheek 1333 titels. Toch heeft zij na 1921 geen enkele nieuwe Nederlandse fictie-auteur met een belangrijk oeuvre meer aangetrokken. Voor de auteurs zelf was een uitgave bij de Wereldbibliotheek doorgaans een zaak van ondergeschikt belang. In de jaren 1930 raakte de uitgeverij achterop als actief en activerend centrum voor de moderne Nederlandse letterkunde. De balans aan het einde van dat decennium was dan ook negatief: de Wereldbibliotheek is ondanks herhaalde financiële injecties niet winstgevend gebleken; de minder geschoolde arbeiders, die Simons wilde bereiken, geraakten nauwelijks aangesproken; het in de wetenschappelijke wereld meest bekende initiatief van de uitgeverij, de grote Vondel-uitgave, bracht veel prestige maar hing de uitgeverij 'financieel als een molensteen om de nek' (p. 174); de crisisjaren waren niet gunstig voor een vaste lezersgroep - er moet veel verloop bij de abonnees geweest zijn.

Uitgeverij Ontwikkeling werd opgericht door de SDAP (Sociaal Democratische Arbeiders Partij) eind 1915; het partijbestuur stelde dan ook de directie aan; en in het fonds was de sectie non-fictie, bestaande uit propaganda en strijdliteratuur, aanvankelijk overheersend. Van 1916 tot 1923 nam de fictie toe, in casu verhalend proza voor jongeren, zonder ideologische implicaties; de non-fictie weerspiegelde de evolutie van de partij in haar theorievorming en praktijk. In mei 1929 werd De Arbeiderspers opgericht, bedoeld als bundeling van de hele sociaal-democratische pers. De financiële inbreng was gelijk verdeeld tussen de SDAP en het Vakverbond. In de omzet van dit nieuwe bedrijf hadden de kranten een zeer groot overwicht: hun omzet was tien keer zo groot als die van de boekenverkoop. Tussen 1916 en 1939 publiceerde Ontwikkeling/De Arbeiderspers 1070 titels in een verhouding fictie/non-fictie van 3/7. Als geheel groeide het fonds sterk aan tussen

1920 en 1930. Het was een overwegend ‘levend’ fonds: in tegenstelling tot de Wereldbibliotheek bood Ontwikkeling geen oudere literatuur aan. Voor het fictiesegment werd aanvankelijk uit een buitenlands aanbod geput; na 1925 is het Nederlandse aandeel hierin even sterk geworden. De non-fictie-auteurs behoorden doorgaans tot het SDAP-kader. Ontwikkeling/De Arbeiderspers bezat een betere structuur voor de verkoop dan de Wereldbibliotheek: er werd propaganda voor gemaakt in de partijpers en vooral beschikte men over een net van colporteurs, die dikwijls ook op andere terreinen binnen de socialistische beweging werkzaam waren. Net zoals de Wereldbibliotheek staat Ontwikkeling/De Arbeiderspers in de jaren 1920-1930 buiten het vernieuwingsproces van de Nederlandse letterkunde. Tot 1921 was ook deze uitgeverij verlieslatend en nadien bescheiden positief; in de veilige schaduw van de kranten overleefde De Arbeiderspers de crisisjaren.

In een concluderend hoofdstuk worden de twee uitgeverijen nog eens vergeleken. De Wereldbibliotheek had tien jaar voorsprong op Ontwikkeling, maar deze laatste bracht per jaar meer titels uit. De beide fondsen groeien in de tijd naar elkaar toe: bij de Wereldbibliotheek neemt het overwicht van de fictie af, Ontwikkeling daarentegen voert het aanbod van moderne literatuur op. De directe concurrentie tussen de twee bedrijven neemt met de tijd toe omdat de Wereldbibliotheek zich hoe langer hoe meer tot een publiek richt dat Ontwikkeling als het zijne beschouwt. Het hechte distributieapparaat van Ontwikkeling verzekert deze van een regelmatige afzet; de Wereldbibliotheek beschikt niet over zulk netwerk. Als meer algemene opmerking wordt gewezen op de disparate samenstelling van de fondsen: die zijn opgebouwd uit zeer heterogene bestanddelen en steeds in beweging: men ontmoet daarin zowel sporen van continuïteit als van diversifiëring.

Het uitgangspunt van deze studie is goed gekozen: een vergelijking van twee naar doelstellingen nauw verwante uitgeverijen in opzet, werkwijze en resultaten. Het werk is theoretisch onderbouwd op (kunst)sociologische grondslag. Voor alles - en dat wordt regelmatig beklemtoond - hebben we hier te maken met empirisch onderzoek: de auteur heeft een scherp oog voor discrepantie tussen theorie en werkelijkheid, tussen doelstelling en realiteitsbesef. Vandaar dat er op gewezen wordt hoe binnen het fonds van Ontwikkeling de notie ‘socialistische’ literatuur een bijzonder wazig iets is, en hoe voor de Wereldbibliotheek de prestigieuze Vondel-uitgave een loden last betekende. Vanuit zijn empirisch gezichtspunt heeft de auteur ook oog voor het toeval: zo heeft Simons in de beginjaren van de Wereldbibliotheek een gelukkige greep gedaan; een groot deel van de latere succestitels wordt dan al uitgegeven.

Ten slotte een waarschuwing: deze studie is er een van uitgeverijen als bedrijven in de lectuursector. Men verwachte hier geen behandeling van de meer typografische aspecten (tenzij die het bedrijfseconomisch aspect raken: b.v. het voordeel van een eigen drukkerij en binderij). De zo karakteristieke boekenverzorging van de Wereldbibliotheek wordt slechts op twee plaatsen

gememoreerd (p. 75, 99).

Werner Waterschoot

Jan Tschichold, *Opstellen over typografie*, vertaling, naschrift en termenlijst: Huib van Krimpen. Maastricht: Gerards & Schreurs, 1988, 126 p., 21 cm. - ISBN 90-70850-117. Fl. 35, BF 690.

Over typografie (ook typografische vormgeving, boekverzorging) kan niet genoeg verschijnen wanneer het gaat om vaste waarden te verkondigen. In het Nederlandse taalgebied hebben zich de laatste jaren op dit terrein bijzonder verdienstelijk gemaakt Huib van Krimpen en Karel Treebus. De auteurs van resp. *Boek over het maken van boeken* en *Tekstwijzer: een gids voor het grafisch verwerken van tekst* tonen elk op hun manier aan hoe wezenlijk de typografische vormgeving is bij het ontwerpen van boeken, hoe specialistisch deze kunst bovendien ook is. Toch dringt in wat wij historisch de Zuidelijke Nederlanden plegen te noemen dit evangelie onvoldoende of niet door. Té veel uitgevers verkeren in de waan dat dit slechts een ondergeschikte aangelegenheid is die niet te veel inmenging en vooral geen geld mag kosten.

Daarom is het goed dat eenzelfde geluid ook eens uit een andere hoek komt, al is het dan in vertaling, in casu van een meester in het vak, de Leipziger Jan Tschichold (1902-1974). Op het einde van de jaren 20 heeft hij de 'nieuwe typografie' gehuldigd, maar tien jaar later, toen hij zich ondertussen in Zwitserland had gevestigd, is hij zeer bewust tot de 'klassieke typografie' teruggekeerd. Dit betekent dat Tschichold de eerlijkheid en de moed heeft opgebracht zijn jeugdwerk als overmoedig, extravagant en niet beantwoordend aan de eisen van goede typografie te bestempelen en daarnaar heeft gehandeld.

Uit de honderden artikelen die Tschichold heeft gepubliceerd heeft Huib van Krimpen er nu een twintigtal gebundeld en vertaald. Voor een keer is het een voorrecht de oorspronkelijke Duitse teksten in het Nederlands te mogen lezen. Ik bedoel daarmee dat de Nederlandse vertaling in alle opzichten perfect is en niet naar vertaling riekt: niet alleen hanteert Van Krimpen een onberispelijk Nederlands, maar weet hij als man van het vak waarover hij schrijft. Het belang van de publikatie is nog verhoogd door een naschrift waarin Van Krimpen een portret van Tschichold ophangt, en door een lijst met definities van vaktermen. Want kennen wij het onderscheid tussen kleine kapitalen en klein-kapitalen, tussen een kastlijntje en een divisie, tussen een hoerenjong en een weeskind?

Als een rode draad loopt doorheen al deze opstellen de vasthoudende bekommernis om prettig leesbare en gemakkelijk consulteerbare boeken te produceren, een draad die Tschichold opneemt in de vijftiende eeuw...: ‘Volmaakte typografie berust op volmaakte harmonie van alle onderdelen’ (p. 10); ‘Gemakkelijke leesbaarheid is het opperste richtsnoer van alle typografie’ (p. 11); ‘Goede typografie [...] is het volstrekte tegendeel van een avontuur’ (p. 12); ‘De boekverzorger [moet] de trouwe en tactvolle dienaar van het geschreven woord zijn’ (p. 14); ‘Typografie is kunst en wetenschap tegelijk’ (p. 38). Een aandachtige lectuur van deze bundel leert ons zien en begrijpen waarom alinea's ingesprongen moeten worden, waar cursief en klein-kapitaal best worden gebruikt, hoe aanhalingstekens, nootcijfers en noten bij voorkeur worden aangegeven. Tschicholds overweging ‘Over brede, te grote en vierkante boeken’ heeft mij een instemmend gegrinnik ontlokt: hoe vaak heb ik mij - en ik hoop velen met mij - geërgerd aan het onhandelbare afwijkend of opgeblazen formaat, aan het oogverblindend klaterwit papier, het veel te wijde zetsel van wat men bombastisch ‘prestigieuze’ uitgaven noemt.

Dit handzame boekje zou mede dankzij zijn geringe omvang en aantrekkelijke uitvoering bij uitgevers, drukkers én auteurs binnen handbereik moeten liggen, om er in verloren ogenblikken enkele bladzijden in te (her)lezen over aspecten van het boek waarover misschien nooit eerder een vraag bij hen was gerezen. Het werd gezet uit een computerversie van de Bembo, gedrukt door Drukkerij Econoom te Beek (Nl. L.) en uitgegeven door Gerards & Schreurs te Maastricht; het bindwerk werd verzorgd door Boekbinderij van Waarden te Amsterdam; omslagontwerp en typografie zijn van Piet Gerards en Marc Vleugels. Alle makers van dit boek verdienen te worden gelukgewenst.

Elly Cockx-Indestege

Naamregister

Niet opgenomen in deze lijst van persoonsnamen zijn die uit artikels met een eigen register (p. 81-88 en 185-189).

Albert (aartshertog) 119-122
Almeloveen, Th.J. ab 164-166
Amman, Jost 102
Arias Montano, Benito 105-108, 116
Aristoteles 197
Arminius, Jacobus 145
Averrhoes 114
Avicenna 114
Aytta, Viglius ab 89-104

Ballain, Geoffroy 200
Banchem, Johan van 146
Barlaeus, C. 211
Barrefelt, Hendrik Jansen van 203
Baudius, Dominicus 211-212
Beverland, Hadriaan 139-167
Beverland, Johannes 140-142, 147, 159-160
Blaeu (firma) 211
Bockelmann, J.F. 146
Bodin, Jean 204-206
Bomberg, Daniel (sr.) 107
Bomberg, Daniel (jr.) 108
Bonifacio, Baldassare 164-166
Bontekoe, C. 153
Borcht, Pieter van der 103
Bos, Cornelis 102
Bradshaw, Henry 122, 128
Branden, Lode van den 5, 207
Bronckhorst et Gronsfeldt, Otto
Wilhelm von 205
Budelius, Renerus 206

Calammus, Christian 124
Carter, Harry 125
Çayas, Gabriel de 109
Chamberlain, Robert 122
Claes, Ernest 213
Coecke van Aelst, Pieter 102
Coenesteyn, Cornelis 128
Colgan, John 127-130
Colin, G. 206-210
Colomesius, Paulus 164-166

Conny, Bernard 127, 130
Conry, Florence 119-120, 126, 130
Cornelisz, A. 145
Craanen, T. 146
Cramoisy (firma) 211
Cratander, Andreas 95-96
Crocius, Lodewijk 145
Cuvelier, Michel 95

Damant, Jacquelina 103
Damhouder, Joost de 98, 104
Dauber, Jan Henryk 155-157
Descartes, R. 152-153
Dodoens, R. 103
d'Outrein, Johannes 155-157
Dowley, John 128
Drelingcourt, Charles 146
Drusius, Johannes 109

Elizabeth I (van Engeland) 119, 123
Elzevier (firma) 111
ibn Ezra, Abraham 111

Faust, Anshelmus 206-210
Feyerabend, Sigismund 102
Filips II (van Spanje) 89, 109
Filips III (van Spanje) 119, 122
Fleming, Patrick 122
Floris, Cornelis 102
Froben, Hieronymus 89

Galenus 113-115
Gearnon, Anthony 128, 130
Gelder, Jan van 153-154

Gezelius, Johannes 197
Ghistele, Cornelis van 198
Ghotan, Bartholomaeus 197
Glas, Frank de 212-215
Gobau, Michael 208
Godin, Jacob 156
Godin, Jean Louis 156
Godin, Johannes 155-156
Gomarus, Franciscus 143-145
Gomme, Bernhard de 160
Gourmont, Jehan de 200
Goyer, Jacob de 139, 150, 153-158, 164-166
Graevius, J.G. 145, 150-151, 164-166
Gregorius IX 98
Gronovius, Jacob 150-151, 159, 164-166
Gronovius, J.F. 147
Groote, H.L.V. de 5, 169-189
Grotius, Hugo 210-212
Grotius, Willem 211-212

Häkli, Esko 197
Halma, F. 140
Haly, Anthony 127, 130
Hamati, Natan 113-114
Hamilton, Alastair 202-204
Harold, Francis 128
Hasselt, Augustijn van 203
Heemskerck, Maarten van 199
Heesakkers, Chris L. 198-199
Heinsius, Daniel 111, 198-199
Heinsius, Nicolaas 144-145, 161
Helmichius, W. 145
Henricus de Segusio 98
Henry VI (van Engeland) 113
Heyman, Johannes 108
Hippocrates 113-114
Hoefnagel, Joris 199
Hove, Alfons van 98
Hoynck van Papendrecht, C.P. 94
Hulthem, Karel van 205
Humphrey (Duke) 112-113
Hurault de Boistaller, Jean 114

ben Is□āq, □onain 113-114
Isselburgius, Hendrik 145

Jacobus I (van Engeland) 121

Jansen, Gerard 103
ben Jehiel, Nathan 111
Jennings, Brendan 122, 124, 127

ben Kalonymos, Kalonymos 114-115
Keerberghen, Peeter 200-201
Keller, G. 211
Kiliaan, Cornelis 109
Kimedoncius, Jacobus 199
Kimhi, David 107, 111
Koberger, Anton 96
Krimpen, Huib van 215-216
Kuffeler, Abraham Johannes 150-152

Lantman, Thaddaeus 158
Larenus, Abraham 147
Leest, Antoon van 103
Leeu, G. 201
Lefèvre de la Boderie, Guy 106-108
Lefèvre de la Boderie, Nicolas 106
Lenger, Marie-Thérèse 204-206
Leydekker, Melchior 158-159
Lieftinck, G.I. 112-113
Lipsius, Justus 156, 161-162
Loe, Jan van der 103
Lubbertus, Sibrandus 145
Lynam, E.W. 120

MacAingil, Aodh 126
MacCaghwell, Hugh 122, 130
MacCurtin, Hugh 129-130
Madden, P.J. 120
Maimonides 114-115
Maire, Theodorus 147
Marck, Johan vander 146
Margaretha van Oostenrijk 90
Marin(i), C. 211

Marnix van Sint-Aldegonde, Filips van 145, 199
Martinius, Mathias 143-145
Masius, Andreas 106-107, 113
Matthaeus, Antonius 149
Matthews, Francis 121
Maximiliaan (keizer) 90
Menninck, Johannes 150-152, 164-166
Mercier, Jean 105
Mesius, Jacobus 120
Mey, Johannes de 150-151
Mooney, Canice 126
More, Thomas 113
Moretus (familie) 123
Moretus, Balthasar 122, 124
Munck, Alexander de 156
Myle, Cornelis vander 211-212

Nansius, Franciscus 155-156
Niclaes, Hendrik 202-204
Nicolai, Arnold 103
Nugent, Robert 120

O Cleirigh, Michael 119, 127
O Connor, Brandon 126
O hUiginn, Philip Bocht 119
O'Hussey, Bonaventure 120-122, 130
O'Kearney, John 119-120
Oldenbarnevelt, J. 211
O Sheerin zie Sirinus
Osio, Felice 164-166
Outrein, Johannes d' 155-157
Overbeke, Martinus van 95, 129
Overcamp, Heidenricius 150-153

Pagninus, Sanctes 106-107, 115
Paulus V 119
Pauw, Pieter 114-115
Philibert II (van Savoie) 90
Piccolomini, Enea Silvio 94, 96
Pignoria, Lorenzo 164-166
Pindarus 95-96
Plantin, Christophe 103-113, 122-125, 199-204, 207
Plantin, Margaretha 105
Postel, Guillaume 106, 108, 113
Prévosteau, Estienne 205

Rade, Gillis van den 199

Raphelengius, Franciscus (I) 105-117
Raphelengius, Franciscus (II) 111, 113
Raphelengius, Joost 111-115
Rechstood, Dionysius 143-144
Reed, Talbot Bains 122
Reigersberch, Nicolaas van 211
Reimannus, J.F. 154
Reinaert de Vos 199-201
Rhazes 114
Rhodes, D.E. 206
ben Ri□wān, Ali 114
Roper, William 113
Royen, David van 112
Rutgersius, Winandus 164-166
Ryssen, Leonard van 153-159

Saint-Jure, Jean Baptiste 95
Sandeus, Felinus 93, 96
Scaliger, J.J. 110-117
Schepper, Marcus de 198-199
Schonaeus, Cornelius 197
Schott, Johann 98
Schultingh, C. 145
Schuyl, Herman 143-146
Scriverius, Petrus 212
Scudamore, John 123, 130
Sellius, Bernardus 109
Severus Alexandrinus 108
Simons, Leo 213-214
Sirinus, Thomas 128-129
Solis, Virgil 102
Soncino, Gerson 110
Spanheim, Frederik (jr.) 112
Spinoza, B. 152
Spiring Silvercrona, P. 211
Spinzenstein (graaf van) 205-206

Stimmer, Tobias 99
Strong, Jacques 123
Strong, Nicolaus 124
Strong, Thomas 123-125, 130
Sturrey, John of 112

Terhaarius, Paulus 206
Thomasius, Gothofredus 163-165
Treebus, Karel 215
Trumbull, William 121
Tschichold, Jan 215-216

Uchtmann, Alardus 146-147, 161-163
Ussher, James 125

Vechter, Thomas de 113
Verham, Margareta 124
Veth, Cornelia 157
Viglius ab Aytta 89-104
Voet, Gisbertus 162-163
Voet, Johannes 161-163
Voet, Leon 123
Volder, B. de 146
Vondel 211
Vossius, G.J. 157, 164-166, 197
Vossius, Isaac 159-161
Vredeman de Vries, Hans 102
Wadding, Lucas 121-122, 125, 128
Waeyen, Johannes vander 157
Walsh, Thomas 122
Ward, Hugh 128, 130
White, Thomas 123, 130
Widmanstadt, J.A. 108
Willem van Moerbeke 197
Winwood, Ralph 121
Witichius, C. 146
Witkam, Paula P. 210-212
Wittius, Herman 150-152, 158, 164-165

Zayas zie Çayas
Zeidler, J.G. 206

Marcus de Schepper